

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI

**Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kolektif Özgürlükler
Perspektifinden Türkiye'de Alevilerin Durumu**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yavuz TOMBAK

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Cenk AYGÜL

Ankara - 2012

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI

**Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kolektif Özgürlükler
Perspektifinden Türkiye'de Alevilerin Durumu**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yavuz TOMBAK

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Cenk AYGÜL

Ankara - 2012

T.C.

ATILIM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yavuz TOMBAK tarafından hazırlanan "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kolektif Özgürlükler Perspektifinden Türkiye'de Alevilerin Durumu" başlıklı bu çalışma, 12.01.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Avrupa Birliği Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ulvi KESER (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Cenk AYGÜL (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. A. Bahar TURHAN HURMİ (Üye)

ÖNSÖZ

Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kolektif Özgürlükler Perspektifinden Türkiye'de Alevilerin Durumu başlıklı çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde azınlık kavramı ve azınlık çeşitleri tanımlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Avrupa Birliği'nde azınlık haklarının gelişimi, Avrupa Birliği hukukunda ve uluslararası belgelerde azınlık hakları ve Avrupa Birliği organları tarafından yapılan çalışmalara açıklık getirilmiştir. Ayrıca bazı üye ülkelerdeki azınlıkların durumlarına da değinilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'de günümüzdeki Aleviliğın mevcut durumuna yer verilmiştir. Bu bölümde kolektif özgürlüklerin ne anlama geldiği, Aleviliğın tanımı, Aleviliğın azınlık kavramı içerisine girip girmeyeceği, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde Aleviler, Alevilerin günümüzdeki problemleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Alevi bir ailenin başvurusuyla ilgili verdiği karar, Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) Türkiye Raporu, Avrupa Birliği İlerleme Raporları ve Alevi çalıştayları nihai raporu gibi konular işlenilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Cenk Aygöl hocama ve her zaman desteğini hissettiğim Yrd. Doç. Dr. Tunay Köksal hocama teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Emeklerinin karşılığını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme ve eşime de şükranlarımı sunarım.

Yavuz TOMBAK

12 Ocak 2012 – Ankara

İÇİNDEKİLER

Önsöz	i
İçindekiler	ii
Kısaltmalar	v
Giriş	1
1. Araştırmanın Konusu	2
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Önemi	2
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	3
5. Araştırmanın Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM AZINLIK KAVRAMI

I. Azınlık Tanımı	4
II. Azınlık Çeşitleri	7
A. Etnik Azınlıklar	8
B. Dinsel Azınlıklar	9
C. Dilsel Azınlıklar	10
D. Ulusal Azınlıklar	11

İKİNCİ BÖLÜM AVRUPA BİRLİĞİ VE AZINLIKLAR

I. Avrupa Birliği'nde Azınlık Haklarının Gelişimi	15
II. Avrupa Konseyi ve Azınlık Konusundaki Çalışmaları	20
III. Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları	22
A. Temel Antlaşmalar	23
1. Maastricht Antlaşması	23
2. Amsterdam Antlaşması	25
3. Nice Antlaşması	27
B. Avrupa Birliği Kurumlarının Azınlıklar Konusundaki Çalışmaları	29
1. Avrupa Birliği Komisyonu Tarafından Yapılan Çalışmalar	29

2. Avrupa Birliği Konseyi Tarafından Yapılan alışmalar	36
3. Avrupa Birliği Parlamentosu Tarafından Yapılan alışmalar	38
IV. Avrupa Birliği'ne Üye Bazı Devletlerde Azınlık Hakları	43
A. Fransa	44
B. İngiltere	45
C. Hollanda	46
D. Belçika	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLEKTİF ÖZGÜRLÜKLER PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE ALEVİLERİN DURUMU

I. Kolektif Özgürlüklerin Tanımı	50
II. Türkiye'de Azınlık Anlayışı	52
A. Tarihsel Anlayış	52
B. Siyasal Anlayış	52
C. İdeolojik Anlayış	52
III. Aleviliğin Tanımı	53
IV. Türkiye'de Aleviler Azınlık Kapsamına Girer mi?	54
A. Milli Mücadele Döneminde Aleviler	55
B. Cumhuriyet Döneminde Aleviler	57
V. Günümüzde Aleviler ve Problemleri	58
A. Aleviliğin Tanım(lanması)	60
B. Cemevlerinin Statüsü	61
C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Aleviliğin Temsili ya da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılması	63
D. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitapları'nda Aleviliğe Daha Geniş Yer Verilmesi ya da Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Kaldırılması	64
VI. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Hasan Zengin ve Kızı Eylem Zengin Hakkında Aldığı Karar	67

VII. Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI)	
Türkiye Raporu (Dördüncü İzleme Raporu)	69
VIII. Avrupa Birliği Komisyonu İlerleme Raporları	70
A. Avrupa Birliği Komisyonu 2000 Yılı İlerleme Raporu	70
B. Avrupa Birliği Komisyonu 2001 Yılı İlerleme Raporu	71
C. Avrupa Birliği Komisyonu 2002 Yılı İlerleme Raporu	71
D. Avrupa Birliği Komisyonu 2003 Yılı İlerleme Raporu	71
E. Avrupa Birliği Komisyonu 2004 Yılı İlerleme Raporu	72
F. Avrupa Birliği Komisyonu 2005 Yılı İlerleme Raporu	72
G. Avrupa Birliği Komisyonu 2006 Yılı İlerleme Raporu	73
H. Avrupa Birliği Komisyonu 2007 Yılı İlerleme Raporu	73
İ. Avrupa Birliği Komisyonu 2008 Yılı İlerleme Raporu	74
J. Avrupa Birliği Komisyonu 2009 Yılı İlerleme Raporu	75
K. Avrupa Birliği Komisyonu 2010 Yılı İlerleme Raporu	76
L. Avrupa Birliği Komisyonu 2011 Yılı İlerleme Raporu	76
IX. Alevi Çalıştayları Nihai Raporu	77
Sonuç	80
Kaynakça	84
Ekler	93
Ek-1 Lozan Antlaşması'nın 38-45. maddeleri	94
Ek-2 Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 8 Şubat 2011 tarihli Türkiye Raporu Tespit ve Tavsiyeler bölümünün 100- 105. maddeleri.	97
Özet	99
Abstract	101

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m : Adı geçen makale
AB : Avrupa Birliği
ABA : Avrupa Birliği Antlaşması
AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK : Avrupa Konseyi
ATA : Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşma
ATAD : Avrupa Topulukları Adalet Divanı
BM : Birleşmiş Milletler
CIEMEN : Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i
Nationals-Uluslararası Escarré Etnik Azınlıklar ve Uluslar
Araştırma Merkezi
DKAB : Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
EBLUL : European Bureau for Lesser-Used Languages-Avrupa Az
Kullanılan Diller Bürosu
ECRI : European Commission against Racism and Intolerance-İrkçılığa
ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
EMBNET: Ethnic Minority Business Network-Etnik Azınlık İş Ağı
MC : Milletler Cemiyeti
s. : Sayfa
SAEMK : Stratejik Araştırma ve Etüdüler Milli Komitesi
UAKÇS : Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi
UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural
Organization-Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür
Kurumu

Giriş

Alevilik özellikle 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de sürekli gündemde olan bir konudur. Tanımında bir türlü uzlaşma sağlanamayan Alevilik, Aleviler tarafından da tek bir tanım çerçevesinde tanımlanamamaktadır. Avrupa Birliği'nin 2004 Yılı İlerleme Raporu'nda yaptığı değerlendirmeden sonra bu konu daha da önem kazanmaya başlamıştır. AB'nin Alevileri azınlık olarak gösteren tanımı hem devlet yetkilileri hem de Aleviler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Her iki kesim de Alevilerin azınlık değil kurucu unsur olduğunu belirtmiştir. Bu sebepten Türkiye'de AB'ye üyelik süreci yaşanan bu dönemde Alevilerin mevcut durumunun saptanması üzerinde çalışılmaya değer bir konu olarak görülmüştür. Bu çalışma "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kolektif Özgürlükler Perspektifinden Türkiye'de Alevilerin Durumu" konusunu içermektedir.

Konuya hem AB hukuku hem de Türkiye devleti hukuku perspektifinden bakılmış ve azınlıkların nasıl tanımlandığı ve bu bağlamda Alevilerin azınlık olarak neden kabul edilip edilemeyeceği üzerinde durulmuştur. AB sürecinde bir takım ideolojik güçler ve otoritelerin arasında kalan Aleviliğin tek bir şekilde tanımlanamaması AB'nin entegrasyon sürecinde problemlerle karşılaşma ihtimalini yükseltmektedir. Buna neden olarak Aleviliğin tanımının tek bir çerçevede ifade edilememesinin yanı sıra AB'nin dışarıdan bir güç olarak bu olaya müdahale etme çabası da gösterilebilir.

AB Avrupa'daki diğer entegrasyon hareketleri olan Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi insan haklarına, dolayısıyla da azınlık haklarına çok önem vermektedir. Bu önem AB'nin özellikle de Doğu Bloğu'nun yıkılmasından sonra sınırlarının genişlemesiyle çok daha fazla artmıştır. Birlik başta AK olmak üzere bu teşkilatların ilkelerini benimsemiş ve uygulamaya koymuştur.

I. Araştırmanın Konusu

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kendilerine Türkiye'nin gündeminde yer bulmaya çalışan Aleviler bu konuda kısmen başarılı da olmuşlardır. Alevilerin talepleri uluslararası belgelerdeki azınlık hakları tanımlarına bakıldığında azınlıkların talepleriyle kısmi olarak örtüşmektedir. Bu nedenle AB İlerleme Raporları'nda Aleviler azınlık olarak belirtilmiştir. Fakat Aleviler kendilerini azınlık olarak görmediğinden bu nitelemeyi kabul etmemektedirler. Bu çalışmada AB hukukunda azınlıkların durumu, talepleri doğrultusunda Alevilerin taleplerine benzerlik teşkil eden Birliğe üye bazı ülkelerdeki azınlıklar ve Türkiye'deki Alevilerin durumu, problemleri ve talepleri değerlendirilmiştir.

II. Araştırmanın Amacı

Alevi haklarının AB'de nasıl algılandığı, AB İlerleme Raporlarına yansıma şekli, Türkiye'deki Alevilerin kendilerini nasıl bir durumda gördükleri ve mevcut problemleri ortaya koyup, çözüm önerileri sunmak bu tezin temel amacıdır.

III. Araştırmanın Önemi

AB sürecinde Alevilik önemli mihenk taşlarından birisidir. Son 25 yıldır yüksek sesle tartışılmaya başlanan Alevilik konusu özellikle AB İlerleme Raporları'nda Alevilikle ilgili değerlendirmelerin ardından daha da önem kazanmıştır. Aleviler de bunun farkında olarak AB sürecini gerekçe göstererek bir takım isteklerini daha baskın bir şekilde dile getirmektedirler. Türk-İslam tarihinin önemli bir parçası olan Alevilik günümüzün de önemli bir sosyal gerçeğidir.¹ Tanımı tek bir şekilde yapılamayan Alevilik çoğunluk tarafından İslam'ın özünde olan sosyal bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Hangi şekilde tanımlanırsa tanımlansın Alevilik problemi Türkiye için tam olarak çözülmüş bir mesele değildir. AB'nin de bu konuya dâhil olmasıyla bu

¹ İlyas Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 7.

konunun sadece ulusal açıdan değil, uluslararası boyutta da incelenmesi gerekmektedir. AB'nin hukuksal olarak azınlık tanımı Türkiye'nin azınlıklara yaptığı tanımdan farklıdır. Türkiye'de sadece gayri-Müslimler azınlık olarak gösterilirken AB hukukunda ve referans aldığı uluslararası belgelerde azınlıklar etnik, dinsel, dilsel ve ulusal olarak görülmektedir. AB hukukunda Alevilerin durumunun hangi çerçeveye konulması gerektiği ile ilgili durum tespiti yapan bu çalışmanın önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

IV. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Geniş kapsamlı bir Alevi analizi yapmak için ayrıntılı bir şekilde hem İslam tarihi hem de Türk-İslam tarihi çalışması yapmak gerekmektedir. Ayrıca azınlık kavramını incelemek için de tarihte insan haklarını derinlemesine incelememiz gerekmiştir. Araştırmamız AB'nin Alevilerle ilgili yaptığı değerlendirmeleri içerdiğinden çalışmamız son yüzyıl özellikle de AB'nin kuruluş tarihinden günümüze kadar geçen süre ile sınırlı tutulmuştur.

V. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın temel yöntemi kaynak taraması şeklinde olmuştur. Konuyla ilgili yayınlanmış kitap, makale, dergi, bu konu ile ilgili yayınlanan resmi kurumların yapmış oldukları raporlar ve görsel malzemeler değerlendirilmiş ve tahlil edilmiştir. Ayrıca Alevi derneklerinin temsilcileri ile de görüşmeler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Azınlık Kavramı

Azınlık ve azınlık hakları kavramları üzerinde ülkeler arasında tam bir görüş birliği olduğunu söylemek imkânsızdır.² Bu nedenle azınlık kavramında tüm toplumlar tarafından kabul edilmiş bir tanıma ulaşamamıştır. Azınlık kavramının tanımlanmasında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu raportörü Francesco Capotorti'nin 1978 yılında teklif ettiği azınlık tanımı temel çerçeveyi oluşturmuştur. Capotorti'nin objektif ve sübjektif etmenleri bir araya getirerek önerdiği tanımın kaynağında, Milletler Cemiyeti Döneminde Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın "topluluk"u, belirli bir ülkede ya da bölgede yaşayan ve ırk, din, dil ve geleneklerini korumak için bir dayanışma duygusuyla bir araya gelen bir grup olarak tanımladığı 31 Temmuz 1930 tarihli görüşü yer almaktadır.³

I. Azınlık Tanımı

BM raportörü Capotorti'nin yaptığı tanım, bir azınlığın olduğunu kabul edebilmek için gerekli nitelikleri şöyle sıralıyor;⁴

- 1. Çeşitli bakımlardan çoğunlukla aynı olmayıp farklı özelliklere sahip olmak. Bu farklar günümüzde "etnik, dinsel, dilsel" olarak ifade edilmekte.**
- 2. Sayısal olarak ülke genelinde üstünlük sağlamamak. Ülkenin belli bir bölgesinde bu azınlığın, çoğunluk olması bir şeyi değiştirmez.**
- 3. Başat (dominant) olmamak. Zira öyle başat azınlıklar vardır ki çoğunluğu ezer. Apartheid döneminde Güney Afrika Cumhuriyetindeki beyazlar bunun bir örneğidir.**

²Ioana Tanase, **Defining National Minorities: Old Criteria and New Minorities**, Seminar Series "Citizenship and National Minorities in Europe", St. Antony's College, <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/docs/Tanase.htm>, (internet), erişim tarihi 21 Mayıs 2003.

³Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, Su Yayınları, İstanbul, 2001, s. 33.

⁴ Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, TESEV(Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) Yayınları, İstanbul, 2004, s.18.

4. Ülkenin vatandaşı olmak. Çünkü o ülkenin vatandaşı değilse farklı bir kategori olan "yabancı" statüsündedir. Yurttaş olmayanları örneğin "yeni azınlıklar" diye anılan göçmenleri ve mültecileri azınlık sayma yolunda yeni bir eğilim varsa da bunları "azınlık sayılmadıkları halde korumasız kalmamaları için azınlık haklarından yararlandırılmaları istenen dezavantajlı gruplar"dan saymak daha doğrudur.

5. Yukarıdaki dört unsur azınlık olmanın nesnel koşullarını oluşturur. Bir de öznel koşul vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Nasıl ki sınıf bilinci olmadan sınıf olmaz, farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup da azınlık oluşturmaz. Bu, azınlık kavramının öznel koşuludur ve çok önemlidir. Örneğin çoğunluğa gönüllü olarak asimile olmak (çoğunluk içinde erimek) isteyen kişi veya grup azınlık sayılmaz.

Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun Kanadalı üyesi Jules Deschemes'e göre ise azınlık;⁵

Bir devletin sayısal olarak çoğunluğunu oluşturmayan ve o devlette egemen durumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma içinde olan, çok belirgin olmasa da, varlıklarını devam ettirmek için ortak bir istekle yönelmiş ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaştır.

Preece ise kendi ifadesiyle Capotorti'nin tanımını temel alarak azınlığı şöyle tanımlamaktadır;⁶

Bir ülkenin nüfusu içinde sayısal olarak azınlıkta kalan, idareci olarak görev yapmayan, tarihsel olarak söz konusu devletin topraklarının belirli bir bölümünü işgal eden, devletin vatandaşları olarak kabul edilen bireyleri nüfusun diğer kesiminden farklı etnik, dinsel, dilsel veya kültürel özelliklere sahip ve kendi kültürlerini, geleneklerini, din ve dillerini koruma amaçlı gizli veya açık bir birliktelik sergileyen toplumsal grup.

Hukuk yoluyla demokrasi için Avrupa Komisyonu tarafından 1991'de hazırlanan Azınlıkların Korunması için Avrupa Sözleşmesi önerisinde azınlık "bir ülkenin geri kalan nüfusundan sayısal olarak çoğunluğu sağlamayan, üyeleri o ülkenin yurttaşı olan ve nüfusun geri kalanına benzemeyip, daha

⁵ Savaş Çoban, **Küreselleşme, Ulus-Devlet, Azınlıklar ve Dil**, Su Yayınları, İstanbul, 2005, s.105-106.

⁶ Jennifer Jackson Preece, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi**, Çeviren Ayşegül Demir, Don Kişot Yayınları, Ankara, 2001, s. 39.

farklı etnik, dini veya dinsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, inançlarını ya da dillerini koruma iradesini taşıyan bir grup”⁷ olarak tanımlanmaktadır.

Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı Büyük Türkçe Sözlük’te ise **1.** Bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, ekalliyet, çoğunluk karşıtı, **2.** Bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan ve sayıca az bulunan topluluk, ekalliyet anlamındadır.⁸

Azınlıkları nitelendirmek için yapılan tanımların çoğunda ortak birçok yön bulunmaktadır. Birkaç tanesi dışında bu tanımların çok büyük farklılıklar içerdiği söylenemez. Benzer özelliklere bakıldığında ise azınlık olarak tanımlanabilecek grupların şu beş özelliğe sahip olması gerektiği söylenebilir;⁹

- (i) sayısal olarak çoğunluktan az olma,
- (ii) sosyal yaşamda ve politika alanında egemen olmama,
- (iii) yaşadığı ülkenin uyruğuna veya vatandaşlığına sahip olma,
- (iv) farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip olma,
- (v) kültürlerini, geleneklerini veya dillerini koruma, varlıklarını sürdürme konusunda birlik içerisinde olma.

Buldukları ülkelerde azınlıklar genellikle geri planda tutulmakta ve net bir şekilde tanımlanmamaktadırlar. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

⁷ Çiğdem Nas, «Avrupa Parlamentosu’nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye», Derleyen Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 383.

⁸ Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe Sözlük**, (internet), <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi 28 Haziran 2011

⁹ Numan Dalyancı, **Avrupa Birliği’nin Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.10.

1. Azınlık haklarının insan hakları nezdinde en önemli yeri tutması nedeniyle, bu statüde tanımlanacak olan toplulukların birçok ülke ve uluslararası örgütün dikkatini çekecek olması.¹⁰

2. Özellikle ulusal azınlık olarak sayılacak olan grupların ait oldukları ana ulusun içinde bulunduğu ülkeye, azınlığın yaşadığı ülkenin içişlerine karışma ve stratejik kazanımlar elde etme imkânı sağlaması ihtimali ve bu ihtimali kendi çıkarları için kullanmak isteyen ülkelerin varlığı.¹¹

3. Sınır ötesinde bulunan azınlıkların kolektif hak ve isteklerini elde etme girişiminde bulunarak komşu ülkelerdeki kendileriyle aynı azınlığa tabii olan topluluklarla birlikte bir devlet kurma amacıyla siyasi ayrılıkçı isteklerde bulunması endişesi.¹²

Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı net bir şekilde tanımlanmaktan çok birbirinden farklı şekillerde izah edilmekle birlikte azınlıklar uluslararası anlaşmalar ve bildirimler gibi resmi metinlerde 16. yüzyıldan itibaren yer almaktadır.

II. Azınlık Çeşitleri

Azınlığı belirlemek için yapılan tanımların hemen hepsinde bir grubun veya topluluğun azınlık olarak kabul edilebilmesi için nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ve dilsel özellikleri barındırması gerektiği vurgulanmaktadır. “Asya’da ve Afrika’da olduğu gibi Avrupa’da ve özellikle de Doğu Avrupa’da meydana gelen savaşlar neticesinde sınır değişikliklerinin tarih boyunca çok sık görülmesi bu coğrafyada azınlık sorunlarının her zaman yaşanmasına sebep olmuştur.”¹³ Avrupa’daki ülkelerin çoğunda başka bir ulusa ait insan toplulukları yaşamaktadır. Azınlık denildiğinde ilk anlaşılan kavram ulusal

¹⁰ Erol Kurubaş, **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, Asil Yayınları, Ankara, 2004, s.13.

¹¹ Erol Kurubaş, a.g.e., s.13.

¹² Erol Kurubaş, a.g.e., s.12.

¹³ Tolga Bilener, «AB’nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB’ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri», Derleyen Beril Dedeoğlu, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 165.

azınlıklar olduğundan bu kavrama da azınlık çeşitleri başlığı altında değinilecektir. Yukarıdaki ifadeler dikkate alındığında dört çeşit azınlıktan bahsedebiliriz. Bunlar; etnik, dinsel, dilsel ve ulusal azınlıklar.

A. Etnik Azınlıklar

Etnik kelimesi Yunanca halk anlamına gelen “ethnos” kelimesinden türemiştir.¹⁴ Ortak bir kökene, aynı kültürel, tarihsel ve topraksal kimlik vasıflarına sahip olan etnik azınlıkların belirli bir siyasal özelliği bulunmamaktadır.¹⁵ Etnik kavramı toplumsal ve kültürel kimlik şekillerinin tanımlanmasında kullanılmaktadır. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ırk kelimesinin yerine bu kavram kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶ Bunun sebebi, ırk kelimesinin sadece fiziksel farklılıkları içermesi ve etnik kelimesinin tüm biyolojik, kültürel ve tarihsel özellikleri tanımlayan daha geniş bir anlama sahip olmasıdır.¹⁷ Etnik azınlık ifadesi aynı zamanda ulusal ve ırksal azınlıkları da içermektedir.¹⁸ Avrupa hukuk literatüründe ise “etnik grup” kavramı genellikle “ulusal azınlık” veya “milliyet” kavramları yerine kullanılmaktadır.¹⁹ Her etnik özellik taşıyan grup etnik azınlık teşkil etmek zorunda değildir. Her hangi bir etnik grubun azınlık olabilmesi için o grubun kendi kimliğinin farkında olması ve bu kimliği koruma ve devam ettirme isteğinin mevcut olması gerekmektedir.²⁰ “Emik” ve “etik” olmak üzere etnik grup kimliğini iki farklı şekilde tanımlamak mümkündür. Emik bakış, bir topluluğun kendisini tanımlamasını ifade ederken, etik bakış ise, o topluluğun dışarıdaki bir başka topluluk tarafından tanımlanmasını belirtmektedir.²¹

¹⁴Patrick Thornberry, **International Law and the Rights of Minorities**, Clarendon Press, Oxford, 1991, s. 159.

¹⁵ Kurubaş, a.g.e., 2004, s. 22.

¹⁶ Murat Hatipoğlu, **Yunanistan’da Etnik Gruplar ve Azınlıklar**, SAEMK, Araştırma Projeleri Dizisi 3/99, Ankara, 1999.

¹⁷ Kristin Henrard, **Devising an Adequate System of Minority**, Martinus Nijhoff Publishers, the Hague, 2000, s. 49.

¹⁸ Patrick Thornberry, a.g.e., s. 160-161.

¹⁹ Dalyancı, a.g.e., s. 15.

²⁰ Philip Vuciri Ramağa, «The Bases of Minority Identity», **Human Rights Quarterly**, Cilt 14, Sayı 3, Baltimore, 1992, s. 409-428.

²¹ Ali Tayyar Önder, **Türkiyenin Etnik Yapısı**, Önerler Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 2-3.

Anthony Smith etnik azınlıkları yaşadıkları ülkedeki nüfusun geri kalanından farklı bir etnik orijine mensup olan kişiler olarak görmektedir. Smith etnik bir toplulukta bulunması gereken nitelikleri şu şekilde belirtmektedir; kolektif bir özel isim, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı yapan bir veya daha fazla etmen, özel bir “yurt”la bağın olması, nüfusun önemli kesimleri arasında birlik ve dayanışma duygusu.²² Bahsedilen bu niteliklere sahip olan toplulukların bir ulus devlet içerisinde sayısal olarak çoğunluk olarak değil, azınlık olarak bulunduğu durumlarda bir etnik azınlıktan söz edilebilmektedir.²³

B. Dinsel Azınlıklar

Azınlık kavramının temelini oluşturan dinsel azınlık kavramı 16. yüzyılda Reform döneminde doğmuştur.²⁴ Her ne kadar dinsel grupların azınlık oluşturduklarına dair bir şüphe olmasa da, bazı unsurlar dini azınlık kavramında tam olarak belirlenmemiştir. Küçük toplulukların hepsinin azınlık sayılma ihtimalinin olmadığı gibi bir azınlığa mensubiyeti belirlemede din olgusu da mutlak bir rol oynamaz.²⁵

Azınlık çalışmalarıyla bilinen Kristin Henrard’a göre dinsel azınlık “*ortak bir inanç etrafında toplanmış azınlık mensupları*”dır. Henrard din kavramını kişinin kendi inanç dünyası ile ilgili, tamamen kendisinin özgür iradesine dayalı öznel bir kavram olarak ifade etmektedir. Belirli bir süre bir azınlık statüsünde bulunup herhangi bir dini inanca mensup olan bir kişinin, sonradan inancını değiştirerek azınlık sıfatını kaybetme ihtimali mevcuttur. Din kavramının günümüzde farklı bir şekilde algılanması ve bu algının çok farklı inanç sistemlerini doğurması, azınlığın belirlenmesinde geleneksel inançlar ve bu inançların mezhepleri ile hiçbir şeye inanmama gibi inançlar

²² Anthony Smith, **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 42.

²³ Yasemin Görüm, **Avrupa Konseyi, AGİT ve AB’de Azınlık Hakları ve Batı Trakya Sorunu**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 111.

²⁴ Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 35.

²⁵ Ayşe Füsün Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27.Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1993, s.56-57.

arasında bir ayırım yapmak oldukça zordur.²⁶ Bir topluluğun azınlık olarak nitelendirilebilmesi için, dinin nesnel olarak o topluluğu çoğunluktan ayırt edebilme vasfına sahip olması ve bu topluluğun bütün bireyleri tarafından kabul edilerek bireylerin yaşam şekillerini, sahip oldukları kültürlerini ve ahlaki değerlerini etkilemesi gerekir. Bunun nedeni dinsel kimliğin öğretiyeye bağlılık ya da ibadete sadakat gerektirmesidir.

C. Dinsel Azınlıklar

Dinsel azınlık milliyetçilik hareketlerinin gelişmesine paralel olarak, ulusal kimliğin belirlenmesinde dinin yerini dilin almış olması ve nüfusun çoğunluğuyla birçok ortak özelliği paylaşmasına rağmen ortak konuşulan dili, ana dili olarak konuşmayanların azınlık olarak nitelendirilmesiyle ortaya çıkmıştır.²⁷ Hem sözlü hem de yazılı olmak üzere birçok dil ve bu dillerin farklı lehçeleri dünya üzerinde mevcudiyetlerini sürdürmektedir. Aynen dinsel azınlık kavramında olduğu gibi dil kavramı da en kapsamlı şekliyle yorumlanmaya çalışılsa ve çoğunluk dilinden farklı olsa bile, her dilin azınlık olarak kabul edilmesi için yeterli değildir. Bir dilin azınlık olup olmadığının tanımlanması için öncelikle dil biliminin yöntemleriyle incelenmesi gerekmektedir. Bir dilin azınlık olarak belirlenmesinde nüfus yoğunluğu, dilin gelişmişlik derecesi, azınlığın nüfus yoğunluğu ve resmi dilin statüsü gibi birçok unsur dikkate alınır. Bir dil azınlığı genellikle, aynı zamanda bir etnik veya ulusal azınlığa karşılık gelmektedir.²⁸ Bir dilin azınlık olarak belirlenmesi ancak dil bilimi tarafından yapılabilir. Ayrıca dil azınlıklarının saptanmasında göç, grubun dil bilgisi, muhtariyet, okul dili, azınlığın büyüklüğü, siyasi güç gibi unsurlar da dikkate alınır.²⁹

Dilin kullanımı ile ilgili olarak devletler tarafından değişik çözümler getirmişlerdir. Uluslararası anlaşmalarla azınlık dillerini tanımak, birden çok

²⁶ Henrard, a.g.e., s. 51-52

²⁷ İbrahim Alper Arısoy, **Avrupa Birliği ve Azınlıklar**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002, s. 10-11.

²⁸ Kurubaş, a.g.e., s. 22.

²⁹ Dalyancı, a.g.e., s. 17.

dili resmi dil olarak kabul etmek, bazı dillere özel statü vermek veya bölgesel özerklik tanımak bu çözümler arasında gösterilebilir. Bu çözümler devletin idari yapısı ile yakından ilgili bir uygulamayı içermektedir. Örneğin “bölgesel devletlerde ya da bölgelerin kimliğini tanıyan devletlerde kültürel işlevi ile ön plana çıkan dil, federal devletlerde araçsal bir işlev taşımakta ve tüm kamu işlerinde geçerli olmaktadır.³⁰ Herhangi bir dil azınlık dili olarak kabul edildiğinde ilgili devlet tarafından bu dille ilgili alınacak özel tedbirlere harcanacak çabayla, söz konusu topluluğun bu tedbirlerden elde edeceği faydanın birbiriyle dengeli olması gerekmektedir. Yalnız bir dilden fazla dilin konuşulduğu bir devlette dillerden hiçbirisi sayısal olarak çoğunluğu sağlayamazsa, diğer şartları da karşılamak koşuluyla her topluluk dilsel azınlık olarak kabul edilebilir.³¹

D. Ulusal Azınlıklar

Avrupa'ya özgü bir kavram olan ulusal azınlık kavramı Birinci Dünya Savaşı'nın ardından azınlıklarla ilgili yapılan düzenlemeler çerçevesinde uluslararası hukuk literatürüne girmiştir. Bu anlamda ulusal azınlık kavramı, kendi milli özellikleri, tarihi, kültürü veya dili olan toplulukları ifade etmektedir.³² Ulusal azınlıklar kavramı etnik, dilsel ve dinsel azınlıkları da içerebilir. Fakat bu etnik, dilsel ve dinsel azınlıkların her zaman ulusal azınlık olarak tanımlanabileceği manasına gelmez. Genellikle azınlık olarak tanımlanan bir ulus topluluğu, diğer bir devlette egemen konumda bulunmaktadır.³³ Türkiye'de yaşayan Rumlar ve Yunanistan ya da Bulgaristan'da azınlık olan Türkler ve bu duruma örnek olarak verilebilir. Delpéréé ulusal azınlığı şöyle tanımlamaktadır;³⁴

³⁰ Atilla Nalbant, **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 342

³¹ Henrard, a.g.e., s. 52.

³² Arsava, a.g.e., s. 56.

³³ Dalyancı, a.g.e., s. 17.

³⁴ Francis Delpéréé, «Avrupa ve Azınlıklar», Derleyen İbrahim Ö. Kaboğlu, **Kopenhag Kriterleri**, Doğa Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 189.

Bir devlet topraklarında ikamet eden, buldukları yerde sayısal olarak daha önemli olan, belirli bir yoğunlukla uluslararası topluluğun başka bir devletine aidiyetlerini - fiili ya da hukuki - ileri süren ve sınırlar ötesinde ve onlara rağmen anavatanının yetkili makamlarıyla sıkı dayanışmalar - özellikle kültürel plânda- sürdürmeyi isteyen bir kişiler grubu.

Theodor Veiter ulusal azınlıklar ile ilgili yaptığı bir çalışmada uluslararası hukukta “milliyet”, “etnik grup” ve “ulusal azınlık” kavramları arasında belirgin bir ayırım yapılmadığını ve özellikle “etnik grup” ve “ulusal azınlık” kavramlarının BM tarafından çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanıldığını ifade etmektedir.³⁵ “Ulusal azınlık” kavramı uluslararası alanda dört farklı anlamda kullanılmaktadır:³⁶ Ulusal azınlık kavramının birinci anlamı, bir ülkenin sınırları içerisinde bulunan etnik, dilsel ve dinsel azınlıklardır. Özellikle Kuzey Avrupa ülkeleri bu kavramı çok daha fazla kullanmaktadır. Kavramın ikinci anlamı, bir “akraba devleti” bulunan azınlıktır. Azınlık bir grubun içinde yaşadığı ve vatandaşı olduğu devlete “ev sahibi devlet” (host state), o azınlığın soydaşlarının sayıca fazla olduğu devlete de “akraba devlet” (kin state) denmektedir. Mesela Yunanistan Batı Trakya’daki Müslüman Türk azınlığı için ev sahibi devlet, Türkiye ise akraba devlettir. Türkiye’de yaşayan Rumlar için de bu durumun tam tersi geçerlidir. Azınlıklar "vatan" kavramını ev sahibi devletler için, "anavatan" kavramını ise akraba devletler için kullanırlar. Kavramın üçüncü anlamına göre, ulusal azınlık kendi sesini güçlü bir şekilde duyurabilen azınlıktır. Diğer bir ifadeyle azınlık bilinci güçlü olan grup ulusal azınlıktır. Bir diğer anlamı itibariyle de göçmen, işçi, mülteci gibi kavramların yerine de ulusal azınlık kavramı kullanılabilir.

Will Kymlicka ulusal azınlığı “tarihi vatanlarında tüm kurumlarıyla işleyen bir topluma sahipken bir başka devletin egemenliği altına giren gruplar”³⁷ olarak tanımlanırken, Christoph Pan ise göçmen işçiler, mülteciler ve sığınmacılar gibi toplulukların ulusal azınlık olarak tanımlanamayacağını

³⁵ Dalyancı, a.g.e., s. 17.

³⁶ Oran, a.g.e., s. 30-31.

³⁷ Arısoy, a.g.e., s. 13.

ifade ederek ulusal azınlığın şu özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir;³⁸

Bir devletin sınırları içinde –toplu ya da dağınık olarak– geleneksel bir biçimde yerleşmiş olması, bu devletin geriye kalan nüfusundan sayıca az olması, bir devletin vatandaşı olması, etnik, dilsel veya kültürel varlıklarının devletin diğer vatandaşlarının bu alandaki varlıklarından farklı olması ve azınlık grubunun, kendine has bu özelliklerini koruma isteğine sahip olması.

1993 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nce hazırlanan "Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokol Önerisi"nde ise bir topluluğun ulusal azınlık olarak ifade edilebilmesi için;³⁹

- a) Bir ülkede ikamet ediyor olmak ve o ülkenin vatandaşlığına sahip olmak,***
- b) Yine bu ülke ile uzunca bir süredir devam eden sıkı ve sürekli bağlara sahip olmak,***
- c) Etnik, kültürel ya da dilsel olarak ayırt edici özelliklere sahip olmak,***
- d) Söz konusu ülkenin ya da o ülkenin herhangi bir bölgesinin geriye kalan nüfusundan sayısal olarak az olmasına rağmen yeterli düzeyde temsil edilmek ve ortak kültürlerini meydana getiren kültür, gelenekler, dil ve din gibi etmenleri koruma ve devam ettirme kaygısı gütmek, niteliklerine sahip olması gerekmektedir.***

1995 yılında AK tarafından imzaya sunulan "Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme"de ise ulusal azınlık tanımının yer almamasının yanında, ulusal azınlıkların başka bir ulusla etnik birlikteliği olan azınlık manasına gelmediği, bir devletin ülkesi üzerindeki azınlıkları belirttiği öne sürülmüştür.⁴⁰ Ulusal azınlık ile ilgili ortak düşünce, ulusal azınlığın, bir ulus devlette başat çoğunluğu oluşturmasının yanında, başka bir devlette azınlık durumunda bulunan insan topluluğunu belirttiği⁴¹ ve bu niteliği ile

³⁸ Arısoy, a.g.e., s. 13.

³⁹ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 38-39.

⁴⁰ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 44-45.

⁴¹ Kurubaş, a.g.e., s. 23.

diğer etnik azınlıklardan ayrıldıđı⁴² şeklindedir. Romanya'daki Macarlar, Polonya'daki Almanlar ve Bulgaristan'daki Türkler bu tür azınlıklara iyi birer örnektir.⁴³ Fakat hukuksal açıdan bakıldığında ulusal azınlıkların tanımlanmasındaki bu ana eğilimin geçerli olmadığı gözükmeğtedir. Çünkü Almanya kendi sınırları içerisinde yaşayan hem Danimarkalı azınlığı hem de başka herhangi bir ülkede egemen olmayan sadece Saksonya ve Brandenburg eyaletlerinde yoğun olarak yaşayan ve Wendler olarak da bilinen Sorb azınlığını ulusal azınlık olarak görmekte, bunu da "Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme"nin ulusal azınlık kavramını tanımlamayıarak bu statü ilkelerinin hangi insan toplulukları için uygulanabileceğini ülkelerin kendilerine bıraktığı tezine dayandırmaktadır.⁴⁴

⁴² Arısoy, a.g.e., s. 14.

⁴³ Kurubaş, a.g.e., s. 23.

⁴⁴ Arısoy, a.g.e., s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE AZINLIKLAR

I. Avrupa Birliği'nde Azınlık Haklarının Gelişimi

Azınlıklar meselesi dil, din, etnik, kimlik ve kültürel farklılık temelinde Milletler Cemiyeti'nin gündemine I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşmiş Milletlerin gündemine ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra girmiştir. Fakat "azınlık hakları" düzeneklerinin oluşturulması, iyileştirilmesi, devletlerin bu konudaki uygulamaları ve ihlallerinin takip edilmesi AK ve AGİT gibi hem bölgesel hem de uluslararası teşkilatlarda olmuştur. Buradaki çerçeve ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı temelinde, azınlık haklarının geliştirilmesi ve azınlığa bağlı kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin herhangi bir ayrımcılığa uğramadan korunması temeline dayanmaktadır ve bu şekilde diğer bölgesel yapılarda olduğu gibi AB içinde de önce insan hakları ardından da azınlık hakları temelinde çeşitli söylemler geliştirilmiştir.⁴⁵

AB devletleri hem ekonomik hem de özellikle son yıllarda çok fazla bir şekilde hissedilen siyasal ve toplumsal yapılarını da bir hayli etkilemektedir. Serbest piyasa ekonomisi ve serbest ticaret ilkeleri gibi demokrasi ve insan haklarına saygı anlayışı da Birliğin temelini oluşturan ilkeler arasındadır. AB Avrupa kıtası içindeki diğer kurumlarla kıyaslandığında bu kurumlar içinde en ileri düzeyde ve en kapsamlı entegrasyon hareketi olmakla beraber, insan hakları ve azınlık haklarına ayrı bir önem atfetmektedir.⁴⁶ Bu sebeple insan haklarına (ve tabii ki azınlık haklarına) saygı gösterilmesi AB'nin içinde yer almak isteyen devletler için bir ön gereklilik, AB ile ticaret ve diğer antlaşmalar yapan ülkeler içinse bir ön koşuldur.⁴⁷

AB perspektifinden azınlık hakları incelendiğinde ortaya çıkan ilk durum AB'nin kendi içinde azınlık haklarının en kayda değer özelliği olan azınlıkların

⁴⁵ Görüm, a.g.e., s. 229.

⁴⁶ Nas, a.g.m., s. 388-389.

⁴⁷ Murat Saraçlı, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007, s. 47.

korunması prensibini resmi bir politika aracı olarak pratiğe dönüştürmemiş olması ve bu bağlamda AB'nin AK ve AGİT'in aksine azınlıkların korunmasına yönelik tutarlı bir politikaya ve yasal bir çerçeveye sahip olmamasıdır. Bu sebeple AB ile azınlıklar arasındaki ilişki temelde üç önemli kanal üzerinden dolaylı olarak kurulmaktadır. Bunlardan ilkinin AB'nin AK ve AGİT tarafından belirtilen azınlık hakları standartlarına yaklaşımı, ikincisini AB'nin insan hakları politikası, üçüncüsünü de AB'nin bölgesel olarak izlediği politika oluşturmaktadır.⁴⁸ AB'de azınlıklar konusu aslında insan hakları çerçevesinde ele alınmaktadır. Yine bu çerçevede AB'nin 1990'lara kadar insan haklarıyla direkt ilgilendiği fakat azınlıklar konusuna ilgisiz kaldığı bile söylenebilir.⁴⁹ Birliğe üye ülkeler azınlık konusu ile pek fazla ilgilenmemişlerdir. Bunun nedeni 1945 yılından sonra dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi Avrupa'da da azınlık sorunlarının sadece geniş bir siyasi gündem içinde ele alınması ve Ortak Pazar'a doğru yol alan Avrupa bütünleşmesinin problemleri bir müdahaleye gerek kalmadan çözeceğine yönelik inancın Avrupa devletlerinde egemen olmasıydı.⁵⁰ Bir başka neden ise 1945-1989 arası dönemde devletlerin sınırları içinde bulunan ulusal azınlıklara verilecek haklarının kendi egemenliklerini zayıflatacağından ve aynı zamanda kendi iç birliği ve istikrarına yönelik problemler ortaya çıkarabileceğinden korkmalarıydı. Bu tür devletçi yaklaşımlar, MC yıllarında, Soğuk Savaş döneminde veya 1990-1995 yılları arasındaki ulusal azınlıkların uluslararası korunması rejiminin oluşturulması girişimlerinin hepsini engellemiştir. Bu korkular 1945-1989 yıllarını ulusal azınlık problemleri açısından bir ihmalkârlık dönemi yapmıştır. Bir takım tarihsel nedenlerle (büyük ölçüde ulusal azınlık liderlerinin II. Dünya Savaşı döneminde Nazi politikası lehine hizmet edip hainlik etmiş olmaları ve MC azınlık sisteminin başarısız olması nedeniyle) 1945 yılından sonra devletlerin çoğunluğu (özellikle Avrupalı

⁴⁸Elçin Aktoprak, «Avrupa Birliği ve Ulusal Azınlıklar», Derleyen, Rasim Özgür Dönmez, Gökhan Telatar, **Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 81-82.

⁴⁹ Kurubaş, a.g.e., s.124-126.

⁵⁰George Schöpflin, «Nationalism and Ethnic Minorities in Post-Communist Europe», Derleyen Richard Caplan and John Feffer **Europe's New Nationalism**, Oxford University Press, New York, 1996, s.166.

devletler), ulusal azınlıkların uluslararası korunmasıyla ilgili problemlerden veya azınlık üyelerinin meşru taleplerini görmezden gelmeye dikkat etmişlerdir.⁵¹

BM, AK, AGİT ve AB'nin İkinci Dünya Savaşından sonra yaptığı çeşitli belge, bildiri, sözleşme, anlaşma gibi düzenlemeler, azınlıklarla ilgili olarak genel haklar ve azınlık haklarının korunmasına yönelik çeşitli mekanizmalara atıf yapmıştır. Mesela, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Belgesi'nde halkların, hak eşitliği ve self-determinasyon ilkesi uyarınca, dışarıdan bir müdahale olmaksızın, istedikleri zaman ve istedikleri şekilde, iç ve dış siyasal durumlarını, özgür olarak saptama ve siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini diledikleri gibi devam ettirme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Fakat hangi grupların azınlık olduğu ve bunların haklarının ne derecede sınırlandırılacağı ülkeler tarafından tedirginlikle karşılanmaktadır.⁵²

Devletlerin hepsinde olduğu gibi 1945-1989 arası dönemde Avrupalı devletlerde de azınlıklar konusunda hâkim olan yaklaşım, onların insan hakları kavramı içerisinde ve özellikle de "eşitlik" ve "ayırım gözetmeme" ilkeleri çerçevesinde korunmalarıydı. Avrupalı devletler eğer insan hakları tüm kişilere eşit bir şekilde ve ayrımcılık yapmadan uygulanırsa zaten azınlıkların korunması gibi bir problem olmayacağı ve onlara ayrıca haklar tanınmasına da ihtiyaç duyulmayacağı görüşünü savunmaktaydılar. Lakin 1990'lara doğru yaşanan olaylar bu yaklaşımın sorgulanmasına ve zamanla da terk edilmesine yol açmıştır.⁵³

Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri komünist rejimlerin dağılmasıyla beraber Batı Avrupa'yla bütünleşme arayışına girmiştir. Bu ülkelerdeki azınlık gruplarını oluşturan toplulukların bu dağılmayla birlikte bir bilinçlenme

⁵¹ Hakan Taşdemir, Murat Saraçlı, «Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunu», **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt 2, Sayı 8, Ankara, 2007, s.28.

⁵² Görüm, a.g.e., s. 116.

⁵³ Saraçlı, a.g.e., s. 49.

dönemine girdikleri izlenmiş ve bunun doğal sonucu olarak kökleri geçmişe uzanan etnik, dinsel ve kültürel problemler yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu problemler, en belirgin örneğinin eski Yugoslavya'da görüldüğü üzere kanlı çarpışmalara kadar giden gerginliklere zemin hazırlamıştır.⁵⁴ Doğu Bloku'nun yıkılmasında sonra ortaya çıkan bu tür gelişmeler, Avrupa kıtasındaki azınlık problemlerini çok net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu nedenle, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu konu üzerinde hassasiyetle durma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Bu açıdan özellikle 1989'dan itibaren azınlık haklarına dikkat edilmesine dönük isteklilikte bir artış yaşanmakta olduğu söylenebilir.⁵⁶ Avrupa'daki devletler tarafından azınlıklara yönelik gösterilen bu tutum değişikliği özellikle Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın 1990'lı yılların başlarında dağılması ve buna ek olarak hemen hemen Orta Avrupa'nın tümünde (Sırbistan, Slovakya, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve birçok Orta Avrupa ülkesinde) azınlık ve diğer küçük ulusların yeniden bilinçlenmelerinin büyük etkisi olmuştur.⁵⁷

Azınlıkların korunmasına yönelik 1990-1995 yılları arasında Avrupa'da bir takım standartlar oluşturulmaya çalışıldığı ve bu bağlamda iki farklı tezin ortaya çıktığı görülmektedir. Hollanda, Almanya, Avusturya, İtalya ve Macaristan gibi sınırlarının ötesindeki azınlıklarla ırksal ve kültürel ilişkileri bulunan akraba devletler tarafından ortaya konulan ilk görüşe göre ulusal azınlık isteklerine en uygun ve aynı zamanda mecburi yanıt bu azınlıkların kültürel, eğitimsel ve dinsel ilişkilerinde özerk ve saygıya çoğunlukta oldukları bölgelerde kendilerini yönetebilme imkânı sağlayan kolektif azınlık haklarını uluslararası arenada tanımadır. Bu görüşün tam aksini savunan ve Bulgaristan, Romanya, Fransa ve Yunanistan gibi birçok devlet tarafından da desteklenen yaklaşıma göre ise, ana problem ulusal azınlıkların korunmasından çok, kayda değer sayıda azınlık topluluklarını barındıran devletlerin ülkesel bütünlüğünün ve siyasi istikrarının sürdürülmesidir. Yine

⁵⁴ Bilener, a.g.e., s.165.

⁵⁵ Bilener, a.g.e., s.165.

⁵⁶ Saraçlı, a.g.e., s. 49.

⁵⁷ J.Jackson Preece, «National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?», **Nations and Nationalism**, Cilt 3, Sayı 3, 1997, s. 349.

bu teze göre ulusal azınlık hakları egemen devlet haklarının yanındaki ikincil konumlarını devam ettirmeli ve sorunun devletlerin iç siyasetlerinin dışına çıkarılmaması sağlanmalıdır.⁵⁸

Bu iki farklı tezin etkileri dönemin uluslararası sözleşme ve bildirgelerinde de görülebilmektedir. İkinci görüşün etkisi Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995) ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'na (1992) bakıldığında net bir şekilde görülmektedir. Çerçeve Sözleşme'nin birçok maddesinde "ulusal azınlığa mensup kişiler" üzerine vurgu yapıldığını ve yine sözleşmenin 21. maddesinde, "sözleşmenin hiç bir hükmünün uluslararası hukukun temel ilkelerine ve özellikle de devletlerin egemen eşitliği, ülkesel bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına aykırı herhangi bir faaliyette bulunma ya da herhangi bir eylem yapma hakkını tanıyacak şekilde yorumlanamayacağı"nın belirtildiği göz önünde bulundurulursa Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'nin azınlıklara hakları ile ilgili konularda özellikle hakların tanınması konusunda ülke bütünlüğü ilkesini savunan Fransa ve Yunanistan gibi ikinci gruptaki ülkelerin görüşlerine daha yakın olduğu söylenebilir. Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş olan Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'na bakıldığında ise belgenin giriş bölümünde ve 5. maddesinde devletlerin egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerine atıfta bulunulduğu görülmektedir.⁵⁹ Yine aynı yıllarda AGİT tarafından onaylanan Kopenhag ve Cenevre Belgelerine bakıldığında İtalya ve Almanya gibi devletlerce öne sürülen birinci görüşü anımsatan ifadeler yer verildiği görülmektedir. Örneğin AGİT Kopenhag Belgesi'nin (1990) IV. Bölümünde "azınlıkların... özel tarihi ve yerel koşullarıyla uyumlu yerel veya özerk yönetimler oluşturmak" ibaresine yer verilirken yine AGİT tarafından kabul edilen Cenevre Belgesi'nde de (1991) "ulusal azınlıklarla ilgili sorunların yanı sıra uluslararası yükümlülüklerle ve azınlıklara mensup bireylerin haklarıyla ilgili

⁵⁸ Saraçlı, a.g.e., s. 50-51.

⁵⁹ Saraçlı, a.g.e., s. 51-52.

sözleşmelere uygunluk uluslararası alanın meşru konularıdır ve özellikle ilgili devletin iç işleriyle ilgili değildirler” ifadesi yer almıştır.⁶⁰

AB'nin azınlıklara olan ilgisinde 1990'lı yıllardan sonra bir artış olmuştur. Bu ilgi Birliğe üye olmak isteyen Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Doğu Bloku ülkelerinin talepleriyle paralel şekilde günümüze kadar devam etmiştir. Hatta bazen AB'nin azınlık hakları öncelikli olmak üzere insan hakları konusundaki aday ülkelere yönelik tutucu yaklaşımı Birliğin kurucu antlaşmalarında bu konuları açıklayıcı net hüküm olmaması ve bazı üye ülkelerin Birliğin azınlıklara dönük temel politikalarıyla çelişen tutumları sebebiyle “samimiyetsizlik” olarak nitelendirilmiş ve eleştirilere uğramıştır.⁶¹ Bunun yanında azınlık haklarının daha çok AB'ye üye olmaya çalışan devletlerin gündemine konmasına karşın, bugüne kadar Birliğin kendi bünyesinde aynı derecede önemli bir konu olmadığı yorumları da yapılmıştır.⁶²

II. Avrupa Konseyi ve Azınlık Konusundaki Çalışmaları

Türkiye'nin de üyesi olduğu uluslararası siyasi bir teşkilat olan Avrupa Konseyi kurulduğu 1949 yılından günden bugüne kadar azınlık haklarını genel insan hakları çerçevesi içinde çok önemli bir bölüm olarak değerlendirmiştir. Öncelikli amacı Avrupa kıtasında insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumak, geliştirmek ve güçlendirmek olan AK buna ek olarak azınlıklar, ırkçılık, hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma ve çevre problemlerini gidermek için bu problemlere çözüm aramakta ve bu bağlamda Avrupa kültürel benliğinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine de katkı sağlamaktadır.⁶³ Azınlıkların himaye edilmesi, azınlık hakları için norm oluşturulması ve bu hakların garanti altına alınmasını sağlamak amacıyla AK içerisinde pek çok çalışma yapılmış ve uluslararası alanda azımsanamayacak derecede önemi olan

⁶⁰ Saraçlı, a.g.e., s. 52-53.

⁶¹ Kamer Kasım, «Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar», **Avrasya Dosyası**, Cilt 11, Sayı 1, Ankara, 2006, s. 106.

⁶² Saraçlı, a.g.e., s. 53.

⁶³ Saraçlı, a.g.e., s. 55.

belgeler hazırlanmıştır. AK tarafından 1950 yılında onaylanan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* bu belgelerden ilkidir. Sözleşme'nin içerisinde direkt azınlık haklarıyla ilgili bir hüküm bulunmamasına rağmen, sözleşme ve protokollerde garanti altına alınan bazı hak ve özgürlükler, azınlık topluluklarının ve azınlık topluluklarına ait kişilerin haklarının korunması bakımından önem içermektedir. Sözleşme'nin Ayrımcılık Yasağı başlıklı 14. maddesinin içeriğinde sözleşmede belirtilen hak ve özgürlüklerden faydalanmada ırk, renk, cinsiyet, dil, din gibi nedenlerin yanı sıra “bir ulusal azınlıktan olma” temelinde de ayrımcılık yapılamayacağı vurgulanmaktadır.⁶⁴ Konsey Sözleşme'de azınlıklarla ilgili ayrıntılı bir düzenleme yapmamasına rağmen, komünist sistemin yıkılmasından sonra, milliyetçilik akımlarında görülen artışla beraber, 90'lı yıllarda azınlık problemi ile ilgili çalışmalar yapmış ve *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'nı hazırlamıştır. Bu şartın içeriği azınlık dillerinin kamu idaresi, mahkemeler ve medyada daha yaygın bir şekilde kullanılmasının sağlanması ve bunun teşviki için de çeşitli hükümler içermektedir. Özü itibarıyla bir azınlık hakları belgesi olmamasına rağmen bu şart azınlık dilleri konuşanlar için önemli bir belge hükmündedir. Bu şartın koruma altına aldığı diller belli bir ülkede bir vatandaş grubu tarafından konuşuluyor olan ve o ülkenin resmi dili olmayan dillerdir.⁶⁵ Azınlıkların korunması ile ilgili olarak 9 Ekim 1993 tarihinde Viyana'da gerçekleştirilen zirve'de de, AİHS'ye ek bir protokol hazırlanması kabul görmeyince, ayrı bir sözleşme hazırlanması için çalışmalar başlamıştır. Bu amaçla kurulmuş olan “*Milli Azınlıklar ad hoc Komitesi*” tarafından hazırlanan “*Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (UAKÇS)*” 10 Kasım 1994 tarihinde Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilmiş ve 1 Şubat 1995 tarihinde üye devletlerin onayına sunulmuştur.⁶⁶ Sözleşme yalnızca devletlerce gerçekleştirilmesi gereken ilkeleri açıkladığı ve uygulamanın nasıl olacağı şeklinde herhangi bir açıklama içermediği için “Çerçeve Sözleşme”

⁶⁴ Saraçlı, a.g.e., s. 56.

⁶⁵ Mevlüde Gökdemir, **İfade Hürriyeti Kapsamında Türkiye'de Dini Azınlıkların Durumu**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2001, s. 61.

⁶⁶ Dalyancı, a.g.e., s. 32.

olarak adlandırılmıştır. Çerçeve Sözleşme hem hukuki bağlayıcılığı hem de ulusal azınlıkların korunması konusunda hazırlanmış olan ilk uluslararası belgedir. Sözleşme’de yer alan taahhüt ve yükümlülükler, uluslararası asgari standartları oluşturmaktadır.⁶⁷ AK Soğuk Savaş’tan sonra azınlıklarla ilgili yaptığı çalışmaları yoğunlaştırmıştır. Konseyin bu konuda gerçekleştirdiği en büyük başarı Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi’ni hazırlamış olmasıdır. Sözleşme’nin diğer bir önemli kısmı da taraf olan devletler bakımından bağlayıcı olmasıdır.⁶⁸ Çerçeve Sözleşme azınlık hakları ile ilgili olarak bugüne kadar kabul edilmiş en kapsamlı belge olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹

III. Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları

AB hukuku kaynakları itibarıyla, birincil ve ikincil kaynaklar olarak sınıflandırılmaktadır. Kurucu antlaşmalar, kurucu antlaşmalarda yapılan değişiklikleri içeren antlaşmalar topluluklara katılım antlaşmaları ve hukukun genel ilkeleri birincil kaynaklara girmektedir. İkincil kaynaklar ise AB organlarının, kurucu antlaşmalardan aldıkları yetkiye dayanarak çıkardıkları, tüzükler, yönergeler, kararlar, tavsiyeler ile görüşlerden oluşmaktadır. Ayrıca AB hukukunda özel bir yeri olan antlaşmalarda vardır. Bunlar, AB’nin, üçüncü ülkelerle ve diğer uluslararası kuruluşlarla imzalamış olduğu sözleşmeler ve üye devletlerin kendi aralarında imzalanmış olan antlaşmalardır.⁷⁰

AB’nin yetki alanı “sıralanmış yetkiler ilkesi”ne dayanır. Bu ilkeye göre AB, yalnızca kurucu antlaşmalarla kendisine belirtilmiş olan alanlarda ve belirlenen amaçlarla faaliyet gösterme yetkisine sahiptir. Gerek AB gerekse Avrupa Topluluğu antlaşmalarında azınlık hakları veya azınlıkların korunmaları bir yetki alanı olarak belirlenmemiştir. Bunun yerine “yetki ikamesi ilkesi (subsidiarity)” gereğince üye ülkelere bırakılmıştır. Hâlbuki AB

⁶⁷ Dalyancı, a.g.e., s. 32-33.

⁶⁸ Dalyancı, a.g.e., s. 34.

⁶⁹ Müjde Görgülü, **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Azınlıkların Durumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s. 15.

⁷⁰ Dalyancı, a.g.e., s. 60.

üyesi olmak isteyen aday ülkelerin koşulsuz yerine getirmeye mecbur oldukları Kopenhag kriterleri arasında yer alan “azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması” ilkesi 1993 yılından beri AB’nin genişleme politikasının bir parçası olmuştur. AB iç hukuku ve dış politikaları arasındaki bu tutarsızlık birçok ülke tarafından çifte standart olarak nitelendirilmiştir. Ortaya çıkan bu durum AB Temel Haklar Şartı ve AB Anayasası’nın hazırlanma aşamalarında sunulan farklı taslak metinler ile düzeltilmeye çalışıldıysa da sonuç itibarıyla bir değişiklik olmamıştır. Azınlık hakları Soğuk Savaş sonrası Avrupa insan hakları hukukunda son derece önemli bir yer kazanmış ve bu çerçevede AB’nin genişleme politikasının da bir parçası haline dönüşmüştür. Yine bu dönemde AB Temel Haklar Şartı ve Anayasası kabul edilmiş fakat bu her iki belge de azınlık hakları ile ilgili ayrı bir hüküm içermemiştir.⁷¹ Azınlıkların korunması ile ilgili AB kendi organ ve kurumlarını herhangi bir yetkilendirmede bulunmamasına rağmen ATA’nın 5. maddesi Birliğin kendisine tanınan yetki ve hedeflerle sınırlı olarak çalışmalar yapabileceğini hüküm altına almıştır. Yetkili olmadıkları hususlarda kurumların herhangi bir düzenleme yapmaları imkânsız olduğundan, AB hukuku direkt olarak azınlıkların korunması konusunda tüzük, yönerge gibi hukuki bağlayıcılığı olan normatif düzenlemeleri içermemektedir.⁷²

A. Temel Antlaşmalar

1. Maastricht Antlaşması

7 Şubat 1992 tarihinde üye ülkeler tarafından imzalandıktan sonra 1 Kasım 1993’te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması’nın resmî adı “*Avrupa Birliği Antlaşması (ABA)*”dır. Bu Antlaşma ile Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşma (ATA)’da çok geniş çapta ve önemli değişiklikler yapılmıştır. Üye ülkeler Antlaşmanın başlangıç bölümünde “*hürriyet, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler ile hukukun üstünlüğü*” prensiplerine bağlı kalacaklarını

⁷¹Görgülü, a.g.e., s. 23-24.

⁷²Dalyancı, a.g.e., s. 61.

belirtmişlerdir.⁷³ Bu Antlaşma'nın Kültür başlığı altındaki 128. maddesi kültürel çeşitlilik vasıtasıyla direkt olarak olmasa da azınlıkları ima eden⁷⁴ ve azınlık hakları bakımından en önemli sayılan maddesidir. Bu madde şunları içermektedir;⁷⁵

1. Topluluk, üye ülkelerinin kültürlerinin, ortak kültür mirasını da dikkate alarak, ulusal ve bölgesel çeşitliliklerine saygı çerçevesi içerisinde yaygınlaşmasına katkıda bulunur.

2. Topluluk çalışmaları aşağıdaki konularda üye ülkeler arasındaki işbirliğini teşvik etmeyi ve ihtiyaç duyulduğu takdirde bu ülkelerin çalışmalarını desteklemeyi ve eksiklerini gidermeyi amaçlar;

Avrupa'da yaşayan toplulukların kültürlerinin ve tarihlerinin tanınmasının ve yaygınlaştırılmasının geliştirilmesi, Avrupa siyasetinde vazgeçilmez bir yeri olan kültür değerlerinin muhafaza edilmesi ve korunmasının sağlanması, Ticari niteliği bulunmayan kültürel alışveriş, Görsel-işitsel sektörü de içeren, hem sanatsal ve hem de edebi değeri olan eserlerin ortaya çıkarılması.

3. Topluluk ve üye ülkeler, üçüncü devletler, yetkili uluslararası örgütler ve özellikle de azınlıklar ile ilgili konuda kendine referans aldığı AK ile kültür alanındaki işbirliğini desteklerler.

4. Topluluk bu Antlaşmadaki diğer düzenlemelere binaen yürüteceği çalışmalarda, özellikle kültürlerinin çeşitliliğini gözetmek ve bunları iyileştirmek için kültürel etmenleri dikkate alır.

5. Bu maddede belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımda bulunmak için, Konsey:

- **"189 B maddesinde benimsenen usul uyarınca ve Bölgeler Komitesi'ne danıştıktan sonra, üye ülkelerin her türlü yasa ve düzenlemelerinin uyumlaştırılması hariç olmak üzere, teşvik edici önlemleri belirler. Konsey, 189 B maddesinde benimsenen usul çerçevesinde oybirliği ile karar verir,**
- **Komisyonun önerisi üzerine, oybirliği ile tavsiyelerde bulunur.**

⁷³ European Union, Consolidated Versions of The Treaty on European Union and of The Treaty Establishing The European Community, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2006/ce321/ce32120061229en00010331.pdf>, (internet), erişim tarihi 11 Mayıs 2011

⁷⁴ Kurubaş, a.g.e., 2004, s. 127.

⁷⁵ Kamuran Reçber, **Avrupa Birliği Mevzuatı**, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005, s.145.

Bununla beraber Birliğin “ortak dış işleri ve güvenlik politikası” ile ilgili kısımların içerdiği ABA’nın 11. (eski J.1) maddesinde; BM Şartı, Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı normlarına uygun olarak, barışın devam ettirilmesi ve uluslararası güvenliğin artırılması, demokrasi ve hukuk devleti ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi, bu politikanın hedefleri olarak belirtilmiştir. Yine benzer şekilde 29. (eski K.1) madde’de “adalet ve iç işleri politikaları”nın yürütülmesinin amaçlarından biri olarak; ırkçılık ve yabancı düşmanlığını engellemek ve bununla mücadele ederek, bireylere özgürlük, güvenlik ve adalet alanı içinde en ileri düzeyde güvenlik sağlamak olduğu dile getirilmiştir. Bu şekilde temel haklar Birliğin iki önemli politikasının uygulanmasında da yer almıştır.⁷⁶ Birliğin kurulması ile ilgili olarak ABA’nın 6. [eski F(2)] maddesinde ise AB’nin kurulurken özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler ile hukukun üstünlüğü prensiplerinin benimsendiği ve Birliğin AİHS tarafından güvence altına alınmış olan temel hak ve özgürlüklere öncelikli olarak değer vereceği belirtilmiştir. Bu ifade ile AB organlarına yapacakları çalışmalarda AİHS hükümlerine uygun davranma zorunluluğu getirirken, bu organların çalışmalarını kontrol etme yetkisini de Avrupa Toplulukları Adalet Divanı(ATAD)’na vermektedir.⁷⁷

2. Amsterdam Antlaşması

Amsterdam Antlaşması Birliğe üye ülkelerin dışişleri bakanları tarafından 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanmıştır. Üye ülkeler Antlaşmayı anayasal gereklerine uygun olarak onayladıktan sonra 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ABA’nın yerini almayan Antlaşma, hukuksal açıdan AB Antlaşmasının bazı hükümlerini değiştirmiştir.⁷⁸ Soğuk Savaş sonrasında hem merkezi hem de Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan değişiklikler sonucunda, Amsterdam Antlaşması AB’nin Avrupa güvenliğinin

⁷⁶ Dalyancı, a.g.e., s. 62-63.

⁷⁷ Dalyancı, a.g.e., s. 63.

⁷⁸ Burak Tangör, **Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası’nın Gelişimi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 108.

sağlanmasında azınlıkların rolü düşüncesinin değiştiğinin bir göstergesidir.⁷⁹ Antlaşma'nın 6. maddesi “özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukuk devleti” ilkelerini vurgularken, Kopenhag Siyasi Kriterleri'nde yer alan “azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması” ilkesini kapsam dışı bırakmıştır.⁸⁰ Sonuç olarak AB kendi iç hukukunda azınlık haklarına değinmezken, aday ülkelerin ise yerine getirilmekle mükellef oldukları bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸¹ ABA'nın 6. maddesinde yer alan prensipleri ihlal eden üye devletlere yaptırım uygulanması Amsterdam Antlaşması ile ABA'ya eklenen 7. madde ile bu ihlallere karşı AB kurumlarına gerekli tedbir alma yetkisi tanınmış ve 7. madde'de ifade edilen usul taahhütleri ATAD'ın yetki alanına alınmıştır. Avrupa Parlamentosu tarafından üye ülkelerin herhangi birinde ciddi bir şekilde azınlıklarla ilgili olarak bir hak iddiası olduğu yönünde bir görüş bildirilmesi, Konsey'in o ülkenin üyeliğinin alınmasını da içeren farklı yaptırımlara başvurmasına yol açabilecektir. 7. maddenin bu sebeple, üye ve/veya üyeliğe aday ülkelerdeki azınlıkların bireysel olarak korunması açısından hayati önem taşıdığı anlaşılmaktadır.⁸²

ATA'nın 13. maddesinde de Amsterdam Antlaşması'yla bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikte Konsey cinsiyet, ırk ve etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel konuma dayanan ayrımcılığa karşı mücadele etmek için yetkilendirilmiştir. Konsey bu yetkisini kullanmadan önce ATA'nın belirlediği yetkilerin içinde kalacak, Komisyonun teklifine binaen ve Avrupa Parlamentosuna danıştıktan sonra, oy birliğiyle karar alacaktır.⁸³ Bu şekilde Amsterdam Antlaşması'yla hem ABA'da yer alan ilkeleri çiğneyen devletler için yaptırım uygulanması meşrulaştırılırken hem de Birliğe katılmak

⁷⁹ Dalyancı, a.g.e., s. 63.

⁸⁰ James Huges and Sasse Gwendolyn, «Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs», **Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, European Centre for Minority Issues, Sayı 1, Flensburg, 2003 s. 1-36.

⁸¹ Ivo Pospisil, «The Protection of National Minorities and Concept of Minority in the EU Law», **Pan-European Conference**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2006, s. 4.

⁸² Yakup Açar, **Azınlık Hakları, Küreselleşme – AB – Türkiye**, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 84.

⁸³ Dalyancı, a.g.e., s. 64.

isteyen ülkelerin üyeliğe kabulünde hürriyet, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler ile hukukun üstünlüğü prensiplerine saygı gösterilmesi zorunluluğu hukuki bir şart olarak kabul edilmiştir. Bu sebepten dolayı, bu şartı uygulamada problem yaşayan bir ülkenin üyeliğe kabulü hukuken imkânsızlaştırılmıştır.⁸⁴

3. Nice Antlaşması

AB'ye üye devletlerin dışişleri bakanları tarafından 26 Şubat 2001'de imzalanan Nice Antlaşması⁸⁵ 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Antlaşma ile ABA'da değişiklikler yapılmıştır. 7. maddede yapılan değişiklikle; 6 (1) maddesinde yer alan prensiplerin uygulanmama ihtimalinin bulunduğu durumlarda, üye ülkelerin üçte biri ile Komisyon ya da Parlamento tarafından yapılacak gerekçeli teklif üzerine, Parlamente'nin onaylaması ile Konseye harekete geçme yetkisi tanınmıştır.⁸⁶ Antlaşma'nın 1(1) maddesiyle yapılan değişikliğe göre; Konsey önce ihlalin işlendiği üye devletin görüşlerine başvuracak, tamamen bağımsız kişilerden oluşturacağı bir gruba, makul bir süre içerisinde, konu ile ilgili rapor hazırlattırarak ihlâl riskinin bulunup bulunmadığına karar verecektir. Bu kararın Konsey tarafından 4/5 oy çokluğu ile alınması gerekmektedir. Bu şekilde henüz temel hak ve özgürlükler ihlâl edilmemişken, sadece ihlâl edilme riskinin ortaya çıkmasıyla Konseyin gerekli önlemleri alması sağlanmış olmaktadır.⁸⁷ Ayrıca Nice Zirvesi'nde Avrupa Birliği'nde insan hakları ile ilgili en önemli aşama olarak bilinen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı kabul edilmiştir. AB'ye özel bir insan hakları kataloğunun oluşturulması fikrini 1980'li yıllarda Avrupa Parlamentosu ortaya atmıştır. AB Antlaşmaları Amsterdam'da gözden geçirilmiş ve Birliğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olma ihtimali Konsey ve Parlamento'dan destek almıştır. ATAD'ın bu görüşü benimsememesiyle bu ihtimal

⁸⁴ Dalyancı, a.g.e., s. 64.

⁸⁵ Füsun Arsava, «Nice Antlaşmasının Getirdikleri», **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, 2002, s.1.

⁸⁶ Dalyancı, a.g.e., s. 65.

⁸⁷ Dalyancı, a.g.e., s. 65.

gerçekleşmemiştir. Fakat daha sonra bu fikir özellikle Almanya'nın desteğiyle tekrar gündeme gelmiştir.⁸⁸

3-4 Haziran 1999'da Köln'de bir araya gelen AB Konseyi, aldığı karar'da; "İnsan haklarına saygının Avrupa Birliği'nin kurucu ilkelerinden biri ve Birliğin meşruiyetinin vazgeçilmez şartı olduğunu, Birliğin insan haklarına saygı ile yükümlü bulunduğunu ve şu aşamada hakların kapsamını ve büyük önemini Birlik vatandaşlarının gözü önünde vurgulamak amacıyla bir temel haklar Şartı düzenlemenin gerekli olduğunu"⁸⁹ belirtmiştir. Bu Şart Onur, Özgürlükler, Eşitlik, Dayanışma, Vatandaşlık Hakları, Adalet ve Genel Hükümler başlıkları altında yedi bölüm ve toplam 54 maddeden oluşmaktadır. Bu şart oluşturulurken ana kaynak olarak AİHS, üye devletlerin ortak anayasal gelenekleri, Avrupa Sosyal Şartı, AB Temel Sosyal İşçi Hakları Şartı, Avrupa Konseyi'nin, Birleşmiş Milletlerin ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün çeşitli sözleşmeleri, AİHM ve ATAD içtihatları, birincil ve türev Topluluk hukukundan yararlanılmıştır. Kaynaklarına bakıldığında Şartın devrim yapıcı nitelikte yeni haklar ya da değişikliklerle dolu olduğu söylenemez.⁹⁰ Hem nitelik hem de nicelik bakımından Şart'ta ön sırayı "birinci nesil insan hakları" olarak medeni ve siyasal haklar işgal etmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne direkt atıfta bulunan ilk madde, tüm hak ve özgürlüklerin temeli olarak, insan onuruna saygı gösterilmesini kurallaştırmaktır.⁹¹ Direkt olarak azınlık haklarıyla ilgili herhangi bir düzenleme Şart'ta bulunmamaktadır. Fakat "Eşitlik" adını taşıyan üçüncü bölümün 20. maddesinde herkesin kanun önünde eşit olduğu ifade edilmiş, 21(1). madde ile "*cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, kalıtımsal özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya diğer her türlü düşünce, bir ulusal azınlığın üyesi olma, servet, doğum, maluliyet, yaş veya cinsel eğilim gibi herhangi bir nedenle*", 21(2). madde ile de "*milliyet nedeniyle*" her türlü

⁸⁸ Füsun Türkmen, «Avrupa Birliği ve İnsan Hakları», Derleyen Beril Dedeoğlu, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s.152.

⁸⁹ Türkmen, a.g.e., s. 152.

⁹⁰ Türkmen, a.g.e., s. 154.

⁹¹ Türkmen, a.g.e., s. 154.

ayrımcılık yasaklanmıştır. 22. madde ise Birliğin kültürel, dilsel ve dini farklılığa saygı göstereceği hükmünü içermektedir.⁹²

B. Avrupa Birliği Kurumlarının Azınlıklar Konusundaki Çalışmaları

AB kurumlarının azınlıkların korunması ile ilgili yaptığı faaliyetlerde bilhassa ABA'dan sonra bir artış görülmektedir. Genel olarak bu faaliyetler azınlıkların durumunu iyileştirmek için yapılan programlara maddi yardımda bulunmak ve hukuki anlamda bağlayıcı olmayan kararlar almak şeklinde gerçekleşmektedir.⁹³ Kendi sorumluluk alanları içerisinde kalmak şartıyla Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu ve AB Konseyi azınlıkların korunması ile ilgili faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler aday ülkeler için de önem arz etmektedir. Bu üç kurumun faaliyetleri Birliği yönlendirse de AB'nin diğer kurumlarının da zaman zaman bu konu ile ilgili faaliyet gösterdikleri görülmektedir. İnsan hakları ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemelerin oluşturulmasında büyük gayret göstermiş olan AB'nin yargı makamı ATAD verdiği kararlarla da bu konuda öncülük etmiştir. Lakin azınlık hakları ve azınlıkların korunması konusunda herhangi bir kararı bulunmamaktadır.⁹⁴

1. Avrupa Birliği Komisyonu Tarafından Yapılan Çalışmalar

Avrupa bütünleşmesinin genel çıkarlarının temsilcisi olan ve Birlik hukukunun uygulanmasını gözeten Komisyon, aynı zamanda kurucu antlaşmaların koruyucusu olarak da bilinir.⁹⁵ AB'nin yürütme organı konumunda olan Komisyon, aynı zamanda herhangi bir karar alma ile ilgili yapılan çalışmalara start iznini de veren organdır. Bu yüzden AB bünyesinde azınlıklar konusu incelenirken, Komisyonun çalışmalarının da mutlaka dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak Komisyonun

⁹² Dalyancı, a.g.e., s. 68.

⁹³ Mustafa Fişne, **An Analysis of the Copenhagen Political Criteria from the Perspective of "Being a European State**, Marmara Üniversitesi, Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.125.

⁹⁴ Dalyancı, a.g.e., s. 72.

⁹⁵ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45629&l=1>, (internet), erişim tarihi 20 Mayıs 2011.

hem kendisi faaliyette bulunmakta hem de hükümet dışı diğer özerk kuruluşlarla (Avrupa Az Kullanılan Diller Bürosu, Avrupa Dilleri Haber Ajansı ve bunun gibi kurumlar) beraber ortaklaşa yürüttüğü çeşitli programlar bulunmaktadır.⁹⁶ Özellikle mali açıdan büyük destek olduğu bu kuruluşların Avrupa Birliği'nin gereksinimlerine uygun biçimde faaliyet yürütmesini de sağlamaktadır.⁹⁷ Avrupa Komisyonu yaptığı bu çalışmaların yanında ayrıca bölgesel diller ve azınlık dilleri ile ilgili olarak, kendi organları içerisinde konuya ait raporlar da hazırlamaktadır.⁹⁸ 1984 yılında az kullanılan diller hakkında yayımladığı rapor Komisyonun ilk raporu olmuştur.⁹⁹ Yine 1990 yılında Yunanistan, İspanya ve Portekiz'deki dil azınlıklarıyla ilgili yayımlanan çalışma ile 1997 yılında yayımladığı Gündem 2000 raporu bu kapsamda akla ilk gelen Komisyon çalışmalarıdır. Komisyon bünyesinde bu belirtilenlerin dışında birçok çalışma yapılmakla birlikte bu çalışmalar ve bu çalışmaların içinde de özellikle Gündem 2000 raporu ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü 16 Temmuz 1997 tarihinde Avrupa Birliği Komisyonu tarafından açıklanan Gündem 2000 Raporuyla¹⁰⁰ Birliğin azınlıkların korunmasından ne anladığı açık bir şekilde anlaşılmış ve azınlıklar konusundaki politikalarında yol gösterici olmuştur. Raporda Birliğe girmek isteyen ülkelerin öncelikle kendi parlamentolarında azınlıkların temsil hakkına sahip olmalarını, azınlıkların kendi dillerinde eğitim görmelerini ve her türlü yayını kendi dillerinde yapabilmelerini ayrıca idare ve yargıda azınlıkların kendi dillerini kullanabilme özgürlüğüne sahip olmalarını sağlamalarının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Belirtilen bu özelliğinin haricinde ayrıca raporun azınlıklarla ilgili olarak Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'ni referans almış olması Avrupa Birliği kurumları ile diğer

⁹⁶ Dalyancı, a.g.e. s. 77.

⁹⁷ Kurubaş, a.g.e. 2004, s. 139-141.

⁹⁸ Saraçlı, a.g.e. s. 76.

⁹⁹ Kurubaş, a.g.e. 2004, s.132.

¹⁰⁰ Avrupa Birliği'nin 21. yüzyıldaki güçlenme ve gelişme perspektiflerini (stratejilerini) ortaya koyan **Gündem 2000** isimli 1300 sayfadaki oluşan rapor (veya strateji metni) dört temel konuyu içermektedir. Bunlar: **a)** Genişleme, **b)** Ortak tarım politikası reformu, **c)** Yapısal fonlar ile ekonomik ve sosyal yakınlaşma fonunda değişiklik ve **d)** Avrupa Birliği'nin finansmanıdır. Bu dört temel konu başlığı altında genel olarak **Gündem 2000 raporu** Avrupa Birliği'nin aday ülkelerle ilişkilerini nasıl ve ne şekilde geliştireceğini ve genişlemenin etkilerini inceleyen bir rapordur.

uluslararası teşkilatlar arasında azınlıklar konusunda yaşanan fikri etkileşimi göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir.¹⁰¹ Azınlıkların korunması ile ilgili olarak Komisyon'un gösterdiği duyarlılık, 3-4 Haziran 1999'da Köln AK toplantısına sunduğu “*Aday Ülkelerde Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Anti-Semitizm*” başlıklı görüş raporuyla açık bir dille ifade edilmiştir.¹⁰² 11 Ekim 1999 tarihinde Birlik tarafından ilk kez hazırlanan AB İnsan Hakları Yıllık Raporu'nda da “*Ayrımcılık Yasağı ve Farklılıklara Saygı*” başlığı altındaki bölümde azınlıklar konusu yer almıştır. Bu devletin ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasıyla mükellef olduğu dile getirilmiştir. Aynı zamanda devlet azınlıkların sosyal ve ekonomik hayattan dışlanmamaları içinde çalışmalar yapmak zorundadır. Bu raporda BM, AK ve AGİT tarafından hazırlanan azınlıkların korunması ile ilgili belgelere ve Kopenhag Kriterlerine atıfta bulunulmuştur. Yine bu rapora göre BM İnsan Hakları Komisyonu, AK ve AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri tarafından yapılan çalışmalar AB tarafından da desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Ayrıca Birlik bu çalışmalara aktif bir şekilde katılmıştır. Örneğin, 1998 yılında “Orta Avrupa Ülkelerindeki Azınlıklar” ve 1999 yılında “Avrupa'daki Azınlıklar” konusunda AB ile AK ortak çalışmalar yapmıştır. Bilhassa Birliğin genişleme sürecinde Orta ve Doğu Avrupa'daki devletlerde bulunan ve sayılarının 6-8 milyon olduğu düşünülen Roma halkının (Çingeneler/Romanlar) durumuna dikkat çekilen raporda bu kişilerin ayrımcılığa uğramalarından ve ırkçı saldırılara maruz kalmalarından kaygı duyulduğu ifade edilmiş ve bu konuda tedbirler alınması gerektiği söylenmiştir.¹⁰³ 30 Ekim 1987 tarihinde Parlamento tarafından kabul edilen ve aynı zamanda “*Kujpers Kararı*” olarak da bilinen “*Avrupa Topluluğu'nda Bölgesel ve Etnik Azınlıkların Dillerine ve Kültürlerine İlişkin Tavsiye Kararı*”nda yer alan medya, eğitim ve yerel ve bölgesel idari alanlarında az kullanılan dillerin artan ihtiyaçlarının karşılanması duyurusundan sonra

¹⁰¹Saraçlı, a.g.e., s. 76-77.

¹⁰²Kurubaş, a.g.e., s. 144.

¹⁰³Kurubaş, a.g.e., s. 144.

Komasyon adı Mercator Network¹⁰⁴ olan “Avrupa Enformasyon ve Dokümantasyon ve Araştırma Ağı” programını oluşturmuş ve bu program AB ile AK'nin azınlıkların korunması, eşit vatandaşlık hakkı, dilsel farklılıkların geliştirilmesi ve bilgiye erişim politikaları çerçevesinde geliştirilmiştir.¹⁰⁵

Yine AB Komisyonu'nun imkânlarıyla oluşturulmuş olan Euromosaic Birliğe üye ölkelerin dil azınlıkları konusunda çalışmalar yaptığı başka bir projedir. Komisyon tarafından azınlıklık dilleriyle ilgili yapılan araştırmalarda azınlık dillerinin kullanıldığı yerleri (ev, okul, işyeri, kamu idaresi, ticaret, medya, kültürel ve bunun gibi faaliyetler), bu dilleri konuşanların sayısını ve sosyo-lingüistik canlılığı değerlendirmek için elde edilen verilerin yeterli olmadığının görölmesi üzerine, azınlık dilleri ile ilgili ihale usulüyle yeni bir çalışma yaptırması Euromosaic'in başlangıcı olmuştur. *Fédération des Foyers Ruraux* (Paris), *Institut de Sociolingüística Catalana* (Barselona) *Onderzoekscentrum Meertaligheid* (Brüksel) ve *Research Centre Wales* (Bangor) adlı dört kuruluştaki dilbilimcilerden oluşan bir heyet tarafından yapılan çalışma neticesinde hazırlanan rapor 1996 yılında “*Euromosaic: Avrupa Birliği'nde Azınlık Dil Gruplarının Üretilmesi ve Yeniden Üretilmesi*” başlığıyla Komisyon tarafından yayımlanmıştır. Rapor resmi kaynakların, yayınların, çalışmaların, uzmanlar ve AB liderleriyle gerçekteştirilen görüşmelerin neticesinde elde edilen bilgiler, tüm Birliği kapsayacak şekilde kullanılan detaylı anketler ve seçilen bazı bölgelerde gerçekteştirilen sınırlı

¹⁰⁴Mercator Network, 40 milyondan fazla AB vatandaşı tarafından konuşulan, bölgesel ve azınlık dilleri hakkında çalışmalar yapan üç dokümantasyon ve araştırma merkezinin birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuş bir bilgi ağıdır. Her merkezin kendine ait tematik bir programı mevcuttur. Mercator Network'un görevi; azınlık dilleri konusunda çoğunluğu oluşturun topluluklara ve azınlıkların kendilerine, güvenilir ve tarafsız bilgi sağlamaktır. Hollanda'daki “*Fryske Akademi*”ndeki Mercator-Eğitimi eğitimdeki azınlık dillerinin kullanımı üzerine yoğunlaşmakta, İspanya'nın Barselona şehrinde bulunan “*Uluslararası Escarré Etnik Azınlıklar ve Uluslar Araştırma Merkezi (CIEMEN)*”ndeki Mercator-Yasama kamu yönetiminde azınlık dillerinin kullanımı, mevzuatı ve diller hakları ile ilgili çalışmalar yapmakta ve Galler'de bulunan “*Galler Aberystwyth Üniversitesi*” Mercator-Medya yeni teknolojileri de içeren kitle iletişim araçları ve azınlık dilleri arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Her üç merkez birbirleriyle elektronik olarak irtibatlandırılmıştır. Periyodik olarak toplantılar yapılmakta ve bu toplantılara her üç merkezden de personel katılmaktadır. **Mercator**, <http://www.mercator-central.org> (internet) erişim tarihi 21 Mayıs 2011.

¹⁰⁵ Dalyancı, a.g.e., s. 78.

sayıdaki deneye dayalı araştırmalar neticesinde hazırlanmıştır. Komisyonca hazırlanan bir diğer rapor da yine bu proje çerçevesinde 2000 yılında hazırlanan bölgesel ve azınlık dil ve kùltürlerinin korunması ve teşvik edilmesi için alınacak tedbirler ile ilgili rapordur. Rapor'da Birliğe üye ÷lkelerdeki resmi dillere ek olarak kullanılan 40'tan fazla azınlık dilinin Avrupa vatandaşlarının sahip olduğu kùltürel mirasın bir parçasını oluşturduğu ve Avrupa vatandaşı olmanın getirdiği ana sorumluluğun dilsel ve kùltürel kimliklere saygı göstermek olduğu ve bu dillerden bir kısmının önümüzdeki 50 yıl içinde unutulacağı belirtilerek AB'nin, bunların korunması ve geliştirilmesi için ne yapması gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁰⁶

1990'lı yıllardan itibaren Birliğin genişleme sürecine girmesiyle beraber aday ÷lkelerin AB'ye uyum çalışmaları ve bu ÷lkelerde bulunan azınlıkların durumu ile yine bu ÷lkelerin azınlıklarla ilgili politikaları Komisyon tarafından Kopenhag kriterleri doğrultusunda yakından izlenmeye başlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1998 yılından itibaren, Komisyon tarafından düzenli olarak, her aday ÷lke için yıllık ilerleme raporları hazırlanmıştır. Komisyon bu raporları hazırlarken, aday ÷lkelerden aldığı bilgilerden, aday ÷lkelerdeki Komisyon temsilciliklerinden, AK ve AGİT de dahil olmak üzere uluslararası teşkilatlar ile hükümet dışı organlardan elde ettiği bilgilerden faydalanmaktadır. Rapor taslak olarak hazırlandıktan sonra Komisyon elde ettiği bilgileri ve sonuçları söz konusu ÷lkeye ileterek, varsa bu konular ile ilgili görüşlerini açıklama fırsatı sunmakta, bir takım çalışmalardan sonra rapor üzerinde yapılan gerekli düzenlemelerin ardından Ekim ayı içerisinde yayımlanmaktadır. Komisyon raporların tutarlılığını sağlamak için yıllar içerisinde bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemle göre azınlıkların korunması ile ilgili olarak AİHS ve Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi'nde yer alan standartlara atıf yapılmakta, temel uluslararası antlaşmaların imzalanıp imzalanmadığı, ayrımcılığın engellenmesiyle ilgili yasama faaliyetleri, ombudsman tarafından yürütölen çalışmalar, insan hakları, kişisel haklar ve bilhassa azınlık haklarının genel olarak uygulanması

¹⁰⁶ Kurubaş, a.g.e., s.147.

ile varsa her ülke için özel durumlar takip edilerek raporda yer alması sağlanmaktadır. Azınlıkların korunmasıyla ilgili kısım ise ayrımcılıktan korunma ve azınlık haklarının gelişimi olmak üzere iki alt başlıkta incelenmektedir.¹⁰⁷

Avrupa Komisyonu aynı zamanda mali olarak desteklediği kuruluş ve projeler ile de azınlık hakları ile ilgili olarak çalışmalar yürütmektedir.¹⁰⁸ AP'nin azınlıklar hakkında aldığı 16 Ekim 1981 tarihli "*Bölgesel Diller ve Kültürler Topluluk Şartı ve Etnik Azınlıkların Hakları Topluluk Şartı'na Dair Avrupa Parlamentosu Kararı*"na istinaden,¹⁰⁹ Komisyon'un teşvikiyle kâr amacı gütmeksizin,¹¹⁰ Birlik üyesi ülkelerde az kullanılan dillerin korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuş olan "*Avrupa Az Kullanılan Diller Bürosu (EBLUL)*", Avrupa genelinde dil topluluklarının durumu ile ilgili bilgileri toplamaktadır.¹¹¹

Büyük oranda AB tarafından finans edilen EBLUL'un büro faaliyetleri AB'nin öncelikleri çerçevesinde yürütülmektedir. Bu büronun merkezi Dublin'de bulunmaktadır. EBLUL Avrupa'nın dil mirasının ortaya çıkmasını sağlayarak, bölgesel ve azınlık dilleri konuşan toplulukların Avrupa genelinde sesi olmaya çalışmakta ve aynı zamanda devletlerin resmi dillerinin dışında otokton diller ile de ilgilenmektedir. Asıl amacı, AB üyesi ülkelerdeki azınlık dillerini ve bu dilleri konuşanların dilsel haklarını teşvik etmek, bunun için Avrupa kurumları, devletleri ve bölgeleri nezdinde, yetkililerin uygulamaya geçirebilecekleri meşru bir ortam yaratmaktır.¹¹² Yukarıda da belirtildiği üzere EBLUL'un finansmanı büyük oranda AB tarafından sağlanmaktadır. Bunun

¹⁰⁷Heidbreder Eva G., Carrasco Laura, **Assesing the Assesment: AReview on the Application Criterion Minority Protection by the European Commission**, Maastricht, European Institute of Public Administration, 2003, s. 29-31 <http://aei.pitt.edu/1623/1/2003w04.pdf> (internet) erişim tarihi 26 Mayıs 2011.

¹⁰⁸Şehnaz Bağcı, **Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Azınlıklar**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 68.

¹⁰⁹ Arısoy, a.g.e., s. 54.

¹¹⁰ Kurubaş, a.g.e., s.148.

¹¹¹ Arısoy, a.g.e., s. 54.

¹¹² Kurubaş, a.g.e., s. 148.

yanı sıra İrlanda ve Lüksemburg hükümetleri Belçika'daki Alman ve Valon toplulukları ile Frizya eyaletinin katkıları da mevcuttur.¹¹³

AB'nin genişleme süreciyle de yakından ilgilenen EBLUL büro etkinliklerini 1998'de Bozel-Bolzano'da AB Konseyi'nin kararlaştırdığı etkinliklere rehberlik edilmesine uygun olarak AB'ye üye olmak isteyen devletleri kapsayacak şekilde genişletmiş, Birliğe birçok dil ve azınlık sorunu yaşayan devletin katılacağını düşünerek, aday ülkelerdeki gelişmeler ile ilgili olarak incelemeler yapmaya başlamıştır. Büro bu incelemelerde AGİT'in 1990 Kopenhag ve 1991 Moskova İnsani Boyut belgelerindeki ilkeler ışığında, genişleme sürecindeki AB'yi ve AGİT ülkelerini direkt ilgilendiren ve meşru bir konu olan dil haklarını göz önüne almıştır.¹¹⁴ EBLUL'un UNESCO ile yakın işbirliğinin olmasının yanında BM Ekonomik ve Sosyal Konsey ve AK'de de özel danışman statüsüne sahipliği vardır.¹¹⁵ Komisyon tarafından finanse edilen bilgi ağları ise *"Eurolang Haber Ajansı"* ve *"Etnik Azınlık İş Ağı (EMBNET)"*dir. 2000'li yılların başında Brüksel'de hizmete sunulan ve hiçbir şekilde kâr amacı gütmeyen Eurolang, AB ve aday ülkelerdeki dil farklılıklarıyla ilgili konularda bilgi sunan internet temelli bağımsız bir haber ajansıdır. Asıl amacı, Avrupa'nın dil farklılıkları ile ilgili temin ettiği haberlerle ulusal, bölgesel ve azınlık medyalarına yardım etmektedir. EMBNET'in temel amacı ise üye ülkelerde etnik azınlıkların sahip olduğu işletmelerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, bu işletmelerin yerel ve ulusal ekonomilere sağladıkları getirinin artırılması ve aidiyet kazanmasıdır.¹¹⁶ Komisyon tarafından maddi olarak desteklenen diğer programlara gelince bunlar kültürel tarihi eserleri Birliğin resmi dillerinin yanı sıra azınlık dillerine de çevirerek yayımlamak ve bunun yanında azınlık dillerinde yazılmış olan eserleri de Birliğin resmi dillerine çevirmek maksadıyla kurulan Ariane programı, azınlık dillerine yönelik sanatsal ve kültürel etkinlikler düzenlemek amacıyla geliştirilen Kaleidoscope programı ve farklı kültürlerin gelişmesine

¹¹³ Kurubaş, a.g.e., s. 148-149.

¹¹⁴ Kurubaş, a.g.e., s. 149.

¹¹⁵ Kurubaş, a.g.e., s. 149.

¹¹⁶ Kurubaş, a.g.e., s. 150.

katkıda bulunacak kültürel mirasın muhafaza edilmesi için mali destek sağlamayı amaçlayan Raphael programıdır.¹¹⁷

2. Avrupa Birliği Konseyi Tarafından Yapılan Çalışmalar

Birliğe üye ülkelerin üye ülkeleri taahhüt altına sokma yetkisinin verildiği ve temsilcilerinin bakan seviyesinde olduğu bir organ olan ve AB’de hem yasama hem de yürütme erkinin kullanılmasında hayati derece de önemli bir rolü bulunan AB Konseyi, insan haklarının ve bu çerçevede de azınlık haklarının korunması ile ilgili olarak Birlik içerisinde kayda değer çalışmalar yapmaktadır.¹¹⁸ Konsey aynı zamanda üye ülkelerin politikaları arasındaki eşgüdümü de sağlar.¹¹⁹ İnsan hakları (ve bu anlamda azınlık hakları) ile ilgili olarak yapılan önemli çalışmalarda karşımıza çıkan ilk çalışma, 1987 yılında Konsey tarafından kurulan ve yine Konsey’in 2003 yılında aldığı bir kararla çalışma alanı AB’nin dış ilişkilerindeki tüm insan hakları sorunları olarak genişletilen İnsan Hakları Çalışma Grubu’dur. Konseyin oluşturduğu bu İnsan Hakları Çalışma Grubu’na düzenli bir şekilde sivil toplum kuruluşu temsilcileri davet edilmekte ve bu temsilciler ile AB Konseyi Sekreterliği arasında kurulmuş olan sürekli diyalog ortamı vasıtasıyla azınlıklarında içinde bulunduğu toplumun farklı kesimlerinin Birlik organları ile doğrudan temasa geçmelerine imkân verilmiştir.¹²⁰ Azınlıklarla ilgili olarak alınan bir başka önemli karar da Konsey’in 1993 yılı Haziran ayında almış olduğu Kopenhag kararıdır. Yıkılan Sovyet bloğu ülkelerinin AB’ye katılımı için bir dizi kriterler benimsenmiş ve bu kriterler daha sonra –Türkiye’nin de içinde olduğu– diğer aday ülkelere uygulanmaya başlanmıştır.¹²¹ Üç temel başlık altında sınıflandırılabilir olan Kopenhag Kriterleri’nin “demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan hakları ve azınlıkların korunmasının gözetilmesini ve bunlara saygıyı güvence altına alan kurumların istikrara

¹¹⁷ Bağcı, a.g.e., s. 68.

¹¹⁸ Saraçlı, a.g.e., s. 70

¹¹⁹ Suavi Kemal Yazgıç, **Avrupa Birliği**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 52.

¹²⁰ Saraçlı, a.g.e., s. 70-71.

¹²¹ Türkmen, a.g.e., s. 148.

kavuşturulmasını”¹²² hükme bağlayan siyasi kriterleri çerçevesinde AB, çok açık bir şekilde azınlıkların korunması ve problemlerinin giderilmesini tam üyelik için bir ön şart olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Bahsedilen siyasi kriterin (azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunması) gerçekleştirilmesi, sınırlarını genişleten AB’ye azınlıklara mensup kişilerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili yıllar içerisinde kayda değer bir tecrübe kazandırmıştır. Azınlıklar konusu ile ilgili Kopenhag’da alınan kararlar gerçekleştirilen bu siyasi kriter –AB için– hâlâ önemini korumaktadır. Bu karar Birliğe üye olan yeni ülkeler ile aday ülkelere eşit olarak uygulanmaktadır.¹²³

Konsey tarafından çıkartılan ve direkt olmasa da dolaylı olarak azınlıklarla ilgili olan direktifler şunlardır;¹²⁴

(i) 2000/43/EC Sayılı Irk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Eşit İşlem İlkesinin Kişiler Arasında Uygulanmasına İlişkin Direktif,

(ii) 2000/78/EC Sayılı İstihdamda ve İş’te Eşit Davranılması Konusunda Esasların Belirlenmesine İlişkin Direktif,

(iii) 2003/109/EC Sayılı Uzun Süredir Birlik Üyesi Ülkelerde Yaşayan Üçüncü Ülke Vatandaşlarının Statüsüne İlişkin Direktif,

(iv) 2003/86/EC Sayılı Ailelerin Tekrar Birleşme Hakkına İlişkin Direktif.

12 Haziran 1999’da Konsey 1783/1999 sayılı tüzüğü kabul etmiş ve bu tüzük ile “Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu” hayata geçirilmiştir. Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmakla beraber bu Fon belirli bir refah seviyesini yakalayamamış olan azınlıkların ekonomik seviyelerinin yükseltilmesini ve bu yapılırken de azınlık kültürlerinin korunmasını amaçlamaktadır. Ancak Fon amacının tam aksine hizmet etmiş, gelişmiş bölgelerin lehine büyümeyi ve verimliliği arttırmış, bölgeler arasındaki farklılıkları yok etmede fazla bir başarı sağlayamamıştır. Fon’un kültürel içerikli yeterli miktarda faaliyetlerde bulunmadığı da söylenebilir. Ayrıca ekonomik olarak refah seviyesi yüksek

¹²² Saraçlı, a.g.e., s. 71

¹²³ Saraçlı, a.g.e., s. 71-72.

¹²⁴ Dalyancı, a.g.e., s. 82-83.

olan azınlık grupları da mevcut olduğundan ekonomik olarak desteklenmelerine gerek yoktur.¹²⁵ 11 Ekim 1999 tarihinden itibaren Konsey tarafından yayımlanmaya başlanan “AB Yıllık İnsan Hakları Raporu”nun ilkinde “Ayrımcılık Yasağı ve Farklılıklara Saygı” bölümünde azınlıklar konusu ile ilgili olarak ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığın her türlüünün bertaraf edilmesinin yanında azınlığa mensup olan kişilerin sosyal ve ekonomik hayattan dışlanmalarının önlenmesi konusunda devletlerin yapmakla mükellef olduğu zorunluluklara değinilmiştir. Yine Rapor’da atıf yapılan belgeler arasında Kopenhag kriterleri ve BM, AK ve AGİT tarafından hazırlanmış olan azınlıklarla ilgili belgeleri görmek mümkündür. Sayıları 6-8 milyon civarında olduğu düşünülen, Orta ve Doğu Avrupa devletlerinde hayatlarını sürdüren Çingenerin ayrımcılıkla karşılaşmaması için gerekli tedbirlerin alınması üzerinde durulmuştur.¹²⁶ 2008’de yayınlanan onuncu İnsan Hakları raporunda tematik konular başlıklı azınlıklara mensup bireylerin hakları alt başlığında, AB’nin azınlık haklarını da kapsayan tüm insan haklarına kendini adanmış bir kurum olduğu ifade edilmiştir.¹²⁷

3. Avrupa Birliği Parlamentosu Tarafından Yapılan Çalışmalar

Birlik içerisinde halkı temsil eden ve direkt seçimle göreve gelen tek kurum Avrupa Parlamentosudur.¹²⁸ Parlamento AB içinde normları küresel planda BM, bölgesel planda ise AK ve AGİT tarafından saptanan insan hakları ve bu çerçevede azınlık haklarının koruyucusu ve kendi yetki dairesi içine giren durumlarda kınama, ekonomik yaptırım uygulama gibi bir dizi dış politika araçları kullanarak bunların uygulayıcısı rolünü görev edinmiştir. Bu kapsamda Parlamento, AB’ye üye ülkelerde ve üye olmayan ülkelerde konuyla ilgili gelişmeleri yakından takip ederek bağlayıcı niteliğinde olmasa bile kamuoyunu yönlendirici etkisi olan bazı tavsiye kararları alabilmektedir.

¹²⁵ Bağcı, a.g.e., s. 69.

¹²⁶ Kurubaş, a.g.e., s. 22.

¹²⁷ Council of the European Union, **EU Annual Report on Human Rights, Brüksel 2008**, s.112. <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/08/st14/st14146-re02.en08.pdf> (internet) erişim tarihi 05 Haziran 2011.

¹²⁸ Saraçlı, a.g.e., s. 80.

Ayrıca insan haklarının gözetilmesi koşulunu ön planda tutarak üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmaları onaylama yetkisi de vardır.¹²⁹ İnsan hakları ve bu kapsamda azınlıklar konusunun Birliğin temel politikaları haline gelmesini Parlamento'nun yürütmüş olduğu faaliyetler sağlamaktadır. Avrupa Parlamentosu'nun bu amaç doğrultusunda çalışmalar yapan başlıca kurumları şunlardır; Başvuru Komitesi, İnsan Hakları Alt Komitesi, Kalkınma ve İşbirliği Komitesi, Medeni Haklar ve İçişleri Komitesi, Dışişleri, Güvenlik ve Savunma Politikası ile Yüklümlü Komite, Hukuk İşleri ve Yurttaş Hakları Komitesi, Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi ve Kadın Hakları Komitesi.¹³⁰ Parlamento'nun insan hakları konularına yaklaşımı şu temel maddeler üzerine kurulmuştur; insan haklarının geniş bir şekilde değerlendirilmesi, insan haklarının bütünlüğü: medeni ve siyasi hakların, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan ayrılmaz olduğu, insan haklarının evrenselliği: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin her türlü ulusal, kültürel ve dini hükümden üstün olduğu, demokratik ilkelerle ve prensiplerle kalkınma politikasının eşgüdümü.¹³¹

Avrupa Parlamentosunda azınlıklar ile ilgili 16 Ekim 1981 tarihinde kabul edilen ilk karar "*Bölgesel Diller ve Kültürler Topluluk Şartı ve Etnik Azınlıkların Hakları Topluluk Şartı'na Dair Avrupa Parlamentosu*" kararıdır. Bu karar, "Arfé Raporu" olarak bilinen ve İtalyan raportör Gaetano Arfé tarafından kaleme alınan raporun esasına dayanarak hazırlanmıştır.¹³² Bu kararla ulusal, bölgesel ve yerel makamları Parlamento tarafından bölgesel dil ve kültürlerin her düzeydeki eğitim kurumlarında resmi müfredata eklenmesine, yerel radyo ve televizyonlarda kullanılmalarının sağlanmasına, kişilerin kamu alanında ve sosyal yaşamlarında, resmi makamlarla ve mahkemelerle olan ilişkilerinde kendi mensubu oldukları dillerini

¹²⁹ Nas, a.g.m., s. 389-391.

¹³⁰ Görüm, a.g.e., s. 234.

¹³¹ Görüm, a.g.e., s. 235

¹³² Lorenzo Piccoli, «The European Union and Minority Languages: Evolution, Achievements and Contradictions in the Light of the Treaty of Lisbon», **Interdisciplinary Political Studies**, Cilt 1, Sayı 0, Trento, 2011, s. 23-24.

kullanmalarına izin vermeye ve AB Komisyonu da azınlık dilleri ile ilgili ayrımcılık yapan mevzuatı ve uygulamaları revize etmeye çağırılmaktadır.¹³³ Azınlıklarla ilgili olarak Parlamento tarafından kabul edilen ikinci karar ise 11 Şubat 1983 tarihinde alınan “Dilsel ve Kültürel Azınlıklar Yararına Tedbirlere İlişkin Tavsiye Kararı”dır. Bu alınan kararlar, 1981 tarihli “Bölgesel Diller ve Kültürler Topluluk Şartı ve Etnik Azınlıkların Hakları Topluluk Şartı’na Dair Avrupa Parlamentosu” kararının önemi bir kez daha hatırlatılmış ve Komisyonun bu konu ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarını artırmasını, aldığı ve alacağı önlemleri rapor etmesini ve bu ilke ve prensiplerin gerçekleştirilmesini istemiştir.¹³⁴

30 Ekim 1987 tarihinde alınan “*Avrupa Topluluğu’nda Bölgesel ve Etnik Azınlıkların Dilleri ve Kültürleri Hakkında Karar (Kuijpers Resolution)*”da ise Birlik ülkelerinin azınlık dillerini yasayla tanımaları, demokratik bir Avrupa’nın kurulmasında bölgelerin rolünün önemi düşünülerek bölgesel özerkliğin güçlendirilmesi istenmiş; eğitsel, idari ve yasal düzenlemeler, kitle iletişimi, kültürel altyapı, sosyal ve ekonomik alanlarda bölgesel ve azınlık dillerinin kullanımının yaygınlaştırılması önerilmiştir. Bunun yanında azınlık dillerine ayrımcılıkla yaklaşan ulusal mevzuat ve uygulamaların yeniden düzenlenmesi ve bölgesel ve azınlık dillerinin azınlık topluluklarının yaşadıkları yerlerdeki mahallî yönetimlerde kullanılmasının sağlanması tavsiye edilen kararda, bütün bu belirtilenlerin gerçekleştirilmesi için de ekonomik desteğin vazgeçilmez olduğu ifade edilmiştir.¹³⁵

Avrupa Parlamentosu “*Killilea Raporu*” olarak bilinen raporu temel almak kaydıyla 1994 yılında “*Avrupa Topluluğu’ndaki Dil Azınlıklarına İlişkin Tavsiye Kararı*”nı kabul etmiştir.¹³⁶ Bu kararla dilsel azınlıkların üye ülkeler tarafından tanınması ve bu azınlıkların dillerinin korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan hususların yerine getirilmesi dile getirilmiştir.¹³⁷ Parlamento

¹³³ Dalyancı, a.g.e., s. 74.

¹³⁴ Bağcı, a.g.e., s. 64.

¹³⁵ Kurubaş, a.g.e., s.153.

¹³⁶ Piccoli. a.g.e., s. 23-24

¹³⁷ Dalyancı, a.g.e., s. 75.

bu karar ile “daha az kullanılan dillerin korunması ve geliştirilmesi için etkin ve esnek bir enstrüman” olan Şart’ı desteklemiş ve üye devletlerin hükümetlerine Şart’ı kabul edip, onaylamaları için telkinde bulunmuştur. 2001 yılında alınmış bir karar olan “*Bölgesel ve Daha Az Kullanılan Diller Üzerine Kararı*”nda ise Parlamento, Avrupa Birliği Komisyonu’nu 2003’ün sonundan önce “çok yıllık” (multiannual) bir program meydana getirip bölgesel ve daha az kullanılmakta olan diller için bu program kapsamında bütçe ayırmaya davet etmiştir.¹³⁸

Azınlıklara yönelik Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen bir diğer rapor ise 20 Nisan 2005 tarihinde Raportör İngiliz Claude Moraes tarafından hazırlanan “*Genişleyen Avrupa’da Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılık Yasağı Politikaları Üzerine Rapor*” isimli çalışmadır.¹³⁹ Genel olarak bu raporda; Birlik içerisinde yaşanan azınlık problemlerinin yeteri kadar Birliğin gündeminde yer bulmadığı, azınlıkların korunmasının Kopenhag Siyasal Kriteri’nin bir parçası olmasına rağmen ne Topluluk tarafından azınlık haklarına yönelik saptanan bir standart ne de kimlerin azınlık üyesi olduğuna dair bir Topluluk anlayışı bulunmadığı, ulusal azınlıklara (özellikle Çingene/Sinti azınlık) veya göçmen topluluklara mensup kadınların hem halkın büyük bir kısmı hem de mensubu oldukları azınlık grubu üyeleri tarafından çok açık bir şekilde ayrımcılığa tabi tutuldukları ve AB içerisindeki en geniş azınlık grubu olan Çingenelerin de bilhassa eğitim alanında ırksal ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıkları dile getirilmektedir. Yine azınlık dillerine sahip topluluklara ayrı bir önem verildiğinin vurgulandığı ve bu kapsamda Komisyon ile üye ülkelerden dilsel azınlıklara Bölge ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ile Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi’nde yer alan ilkelere uyulmasının istendiği raporda ayrıca geleneksel azınlık topluluklarının diğer azınlık gruplarından farklı özel ihtiyaçlarının bulunduğu ve genişleme politikası ile birlikte bahsi geçen azınlık gruplarının Birlik içerisinde azımsanamayacak sayıda oldukları da ifade

¹³⁸ Saraçlı, a.g.e., s. 84.

¹³⁹ Saraçlı, a.g.e., s. 84.

edilmektedir. Azınlıklarla ilgili olan bu sorunlarla başa çıkabilmek için Birliğe, Yapısal ve Bağlı Fonlardan, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan, Avrupa Sosyal Fonu'ndan ve Eşit Topluluk Girişimi'nden (Equal Community Initiative) yapılacak maddi yardımlarla ayrıntılı ve geniş kapsamlı bir strateji takip edilmesi tavsiye edilen raporda, Komisyon'dan da ulusal azınlıklara yönelik Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'nin 4. maddesi 2. paragrafındaki hükme uygun* bir "politika standardı" meydana getirmesi talep edilmektedir.¹⁴⁰

1993 yılından itibaren AB'de her yıl Parlamento tarafından insan haklarına saygı konusunda bir rapor kabul edilmektedir. Bu raporların özellikle de 1996, 1997 ve 1998 yıllarında yayınlanmış olanlarında ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara saygı, eşitlik ve ulusal azınlıkların hakları ile ilgili konular önemli bir şekilde yer almıştır. Parlamento bu yayınlanan raporlarda Birliğe üye ülkelerin Bölge ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı onaylamalarını da isteyerek, AB içinde temel haklara saygının garanti altına girmesinin önemini vurgulamıştır.¹⁴¹ İnsan hakları ve bu bağlamda da azınlıklar konusu Parlamento'nun dış ilişkilerinde temel ilke ve prensipler arasına yerleştirilmiştir. Parlamento, genellikle diğer devletlerle imzalanan anlaşmalara insan haklarına saygı şartını ekleyerek bu temel ilke ve prensiplerini uygulamaya koymaktadır. Bunun haricinde de çalışmalar yapılmaktadır. Parlamentolar arası ilişkilerde insan haklarına saygı ve demokratikleşmenin önemi vurgulanıp, bu konularda çalışmalar yapılması teşvik edilmekte, Birliğe üye olamayan ülkelerdeki insan hakları ihlallerini araştırmak amacıyla parlamento heyetleri oluşturulmakta ve tavsiye niteliğinde kararlar alınmaktadır. Hatta "Avrupa Parlamentosu'nun üçüncü ülkelere karşı son derece saldırgan kararlar aldığı gözlemlenmektedir."¹⁴²

*Söz konusu hüküm şöyledir: "Taraflar gerektiğinde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamın her alanında, ulusal azınlığa mensup kişilerle çoğunluğa mensup olanlar arasında tam ve etkili eşitliği geliştirmek için yeterli önlemleri almayı taahhüt ederler. Bu konuda, ulusal azınlıklara mensup kişilerin özgül koşullarını dikkate alırlar."

¹⁴⁰ Saraçlı, a.g.e., s. 84-85.

¹⁴¹ Kurubaş, a.g.e., s.155.

¹⁴² Görüm, a.g.e., s. 237.

Kısaca belirtmek gerekirse, gerçekleştirilen faaliyetlere bakıldığında Parlamento'nun Birlik bünyesinde azınlıkların dillerini ve kültürlerini geliştirme hakkı gibi kültürel etmenler üzerinde önemle durmakta, etnik azınlıkların ulusal azınlık statüsüne tabi tutulması gibi azınlık haklarının siyasal arenadaki izdüşümlerine çok fazla değinmemekte ve bu konuyu üye ülkelerin inisiyatifine bıraktığı anlaşılmaktadır.¹⁴³

IV. Avrupa Birliği'ne Üye Bazı Devletlerde Azınlık Hakları

AB'ye üye ülkelerin azınlık politikaları genel olarak incelendiğinde, hâlihazırda tüm üyelere uygulanan ortak bir azınlık politikasının Birlik içerisinde oluşturulmadığı ve her ülkenin kendi toplumsal tarihi ve yaşamışlığı kapsamında öznel bir azınlık hakları konsepti oluşturduğu görülmektedir.¹⁴⁴ Günümüzde birçok ülke bunlara bir kısım AB ülkeleri de dâhil olmak üzere azınlık konusunu iç ve dış ilişkilerinin istikrarsızlaştırılmasına neden olan potansiyel veya fiili bir tehdit olarak kabul etmekte ve bu anlayış çerçevesinde azınlık politikalarına şekil vermektedir. Bu sebepten, neredeyse hemen hepsinde birbirinden farklı özelliklere sahip dilsel, dinsel, etnik veya ulusal topluluklar bulunan Birlik ülkelerinin azınlık politikalarında benzerlik görülmemesinde de ülkelerin bu topluluklarla ilgili benimsemiş olduğu bu olumsuz tehdit anlayışının etkisi vardır.¹⁴⁵

Birlik ülkelerindeki azınlık politikaları genel olarak incelendiğinde çoğu azınlık politikalarının etnik, ulusal ve dilsel olduğu görülmektedir. Bu çalışmada üye ülkelerin hem farklı dine mensup olan azınlıklarına hem de etnik, ulusal ya da dilsel azınlık olmayıp farklı mezheplere ait dini azınlıklara bakışı incelenecektir. Bu incelemede Fransa, İngiltere, Hollanda ve Belçika ele alınacaktır.

¹⁴³ Nas, a.g.m., s. 393.

¹⁴⁴ Saraçlı, a.g.e., s. 88.

¹⁴⁵ Saraçlı, a.g.e., s. 88-89.

1. Fransa

Toplam nüfusu 59 milyon civarında olan Fransa göçmenlerle birlikte çoğunluktan farklı olan yaklaşık 10 milyon kişiye ev sahipliği yapmasına rağmen, ülke içerisinde resmen azınlık statüsünde olan herhangi bir grup mevcut değildir.¹⁴⁶ Fransa'nın sahip olduğu jakoben devlet geleneği, cemaatçi çözümlere açık olmamakla beraber her türlü ulusaltı temelde ortaya çıkan taleplere şüpheyle yaklaşmakta ve ülkenin üniter yapısı için bunları birer tehdit unsuru olarak değerlendirmektedir.¹⁴⁷ Avrupa Konseyi içerisinde faaliyetlerde bulunan Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele İçin Avrupa Komisyonu(ECRI)'nun 15 Şubat 2005 tarihinde hazırladığı "Irkçılık ve Hoşgörüsüzlük" raporunda, Fransa'da azınlık kavramının yasal olarak kabul edilmemesi eleştirilerek, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalaması, Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı da onaylaması talep edilmiştir.¹⁴⁸ Fransa'nın bünyesinde barındırdığı dini kimliklere nasıl baktığını da göstermesi bakımından bu rapor hayli dikkat çekicidir. Raporda ayrıca Fransa'da yaşamakta olan Müslümanların da ırkçı söylemlere ve eylemlere maruz kaldığı, bilhassa iş dünyasında ve konut edinmede göçmen ve yabancı kökenlilerin ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁹

Din eğitimi konusunda ise Birliğe üye ülkeler arasında devlet okullarında din dersinin hiçbir şekilde bulunmadığı tek ülkenin Fransa olması da ayrıca önemlidir. Fransa'da okullardaki din eğitimi 1882 yılında kaldırılmış, lakin haftanın bir günü isteyen öğrencilerin okul dışında din eğitimini alabilmeleri için boşaltılmıştır. 1996 yılında yapılan bir düzenleme ile kitaplarda İslam dini ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Fransa'daki devlet okullarında hiçbir şekilde din eğitimi verilmemesine rağmen, bu durum Almanya sınırındaki Alsace

¹⁴⁶ Pınar Başbilen, **Avrupa Birliği'nin Etnik Ve Dini Kimliklere Yaklaşımı: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 48.

¹⁴⁷ Kurubaş, a.g.e., s.269.

¹⁴⁸ Başbilen, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁹ Başbilen, a.g.e., s. 55-56

Lorraine bölgesindeki okulları ve Musevi okullarını içermemektedir. Din eğitimi serbestliği içlerinde ibadet yerleri de olan özel cemaat okullarında da mevcuttur. Sayıları 5 milyona yakın olan Müslümanların ise henüz bu statüde okulu bulunmamaktadır.¹⁵⁰

2. İngiltere

Toplam nüfusu 59,5 milyon civarında olan İngiltere bünyesinde çok sayıda farklı dili kullanan yaklaşık 3 milyondan fazla göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca İrlandalı, İskoç, Gal, Romani, Korniş, Yahudi ve çoğu İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ülkelerinden Hindu, Sih, Bengal, Peştun, Malay, Afrikalı, Karayipli ve bunun gibi sayıları on milyon civarında olan farklı topluluklar yaşamaktadır. Ülkede özellikle İrlanda'nın kuzey bölgesinde mezhepsel farklılıktan kaynaklanan (Protestan İngilizler ve Katolik İrlandalılar) ve çok ciddi bir şekilde terör boyutu da olan hem dilsel hem de etnik temelli azınlık sorunu görülmektedir. Bunun yanında yaklaşık 3 milyon Güneydoğu Asyalı Müslümanın ülkede yaşadığı düşünülürse, dinsel açıdan da ülkede farklılıkların barındırıldığı ifade edilebilir. Netice itibarıyla İngiltere'nin de birçok Avrupa ülkesi gibi farklılıklar bakımından çok renkli bir kimliğe ve görünüme sahip olduğu söylenebilir.¹⁵¹

İngiltere'de Yerleşik Kilise (Anglikan Kilisesi) bulunmakta ve din işlerinde kilise ile parlamento beraber hareket etmektedir. Fakat her ne kadar kilise ile parlamento beraber hareket etse de hükümetin tarafsız olduğu hep dile getirilmektedir. İngiltere Çerçeve Sözleşme'nin 8. maddesinde belirtildiği üzere azınlıklara mensup kişilerin dini inançlarının getirdiği yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri konusunda ülkesinde devletten izin gerektirmeden ibadet yeri açmanın serbest olduğunu, dini toplulukların ihtiyaçlarının giderilmesinde devletin yardım edeceğini, din eğitimi ile ilgili olarak da gerekli yasal düzenlemelerin yapıldığını, dini eğitimin şayet yeterli talep olması durumunda müfredat programlarına konulabileceğini, bunun yanı sıra dini

¹⁵⁰ Başbilen, a.g.e., s. 57-58.

¹⁵¹ Kurubaş, a.g.e., s. 226.

eğitim içeren okullar açmanın mümkün olduğunu ve ihtiyaç olması halinde bunlara maddi olarak da yardım edilebileceğini ifade etmiştir. Bu kapsamda hükümet daha önceleri sıcak bakmamış olsa da iki Müslüman okula (*Islamia Primary in Brent* ve *Al Furqan Primary in Birmingham*) mali yardımda bulunmayı geç de olsa kabul etmiştir. İngiltere’de devletin mali yardımda bulunduğu iki binin üzerinde Romen Katolik Kilisesi okulu, yine aynı miktar civarında Anglikan Kilisesi okulu ve 23 Yahudi okulu faaliyet göstermektedir.¹⁵²

3. Hollanda

Nüfusu 15,8 milyon civarında olan Hollanda aynı zamanda Flamanların lkesi olarak da bilinir. Ülkede çoğunluğu vatandaş olmayan ve sayısı bir milyona yaklaşan Batı Frizyalılar, Aşağı Sakson dili konuşan Almanlar, Romanlar, Güney Moluklar (Ambonlar), Surinamlılar ve Antilliler grubundan oluşan insan toplulukları ikame etmektedir. Bunların içinde önemli miktarda Türkler, Faslılar ve Çinliler de vardır. Hollanda’nın bir diğer dikkat çekici yanı da dinsel farklılıklarıdır. Ülkede yaklaşık olarak %39 Katolik, %30 Protestan, %21 ateist, %10 Müslüman ve diğer gruplar bulunmaktadır. Mezhep ayrımı toplumun en kayda değer yönlerinden biridir. Ülkenin sosyal hayatının her alanında Katolikler, Protestanlar ve herhangi bir kiliseyle ilişkisi bulunmayanlar için kurulan örgütlere rastlamak mümkündür. Aynı zamanda dinsel bazda bir parçalanmışlığın ülkede mevcut olduğunu söylemek de yanlış olmaz.¹⁵³

Azınlıklar Hollanda’da eski ve yeni olmak üzere iki gruba bölünmekte ve bu bölünme yapılırken de etnik ve ulusal köken göz önünde tutulmaktadır. Dinsel lt bağlamında eski (geleneksel) azınlıklar Katolikler, Protestanlar ve laik kesimler tarafından oluşturulmaktadır. Bu gruplar genelde yaşamlarının her alanında ve döneminde kendi alt kültürlerinin özgül kurumlarından ayrılmayarak (eğitim, sendika, siyasi parti) diğerleriyle asgari

¹⁵² Kurubaş, a.g.e., s. 232-233.

¹⁵³ Kurubaş, a.g.e., s. 282.

düzeyde etkileşime girerek mevcudiyetlerini devam ettirmektedir. Bu dinsel ayırım, diğer bir ifadeyle eski azınlıklar Hollanda toplumunun omurgasını oluşturmakta ve bundan ötürü hem etnik hem de dinsel azınlıklar bu grubun içerisine girmektedir. Yeni azınlıkları oluşturan gruplar ise büyük oranda Akdeniz ülkelerinden ve eski sömürgelerden ülkeye gelen göçmen işçiler ve mülteci gruplarıdır.¹⁵⁴ Hollanda’da her ne kadar kilise ve devlet birbirinden ayrılmış gibi gözükse de kiliseler toplum içinde çok etkin bir şekilde faaliyetlerini yürütmekte ve dolaylı da olsa devletle bir şekilde ilişkiye girip yardımlardan yararlanmaktadır. Kunt Walf’a göre “Hiçbir Avrupa Topluluğu ülkesinde kiliseler Hollanda’da olduğu kadar sosyal ve politik hayatta etkili değildirler”.¹⁵⁵ Yukarıda belirtildiği gibi söz konusu kiliselerin siyasi partileri, sendikaları, yardım kuruluşları, hastaneleri, sosyo-kültürel dernekleri, basımevleri, radyoları, televizyonları, okulları ve üniversiteleri mevcuttur.¹⁵⁶

4. Belçika

Toplam nüfusu 10 milyon civarında olan Belçika’da Flamanlar, Valonlar, Almanlar, Lüksemburglular ve Romanların dışında yaklaşık 1 milyon göçmen yaşamaktadır. Kendine özgü bir anlayış sistemine (ortak toplumluluk/consociationalism) sahip olan Belçika bu sistem içinde farklı diller konuşan grupların buldukları topraklara tam özerklik statüsü tanımış ve bu şekilde “üç toplumlu dört bölge bir devlet” yönetim sistemini benimsemiştir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere aslında Belçika’da bir “azınlık-çoğunluk ilişkisi”nden ziyade “bir arada yaşama” sorunu olduğu ifade edilebilir. Zira Valon, Flaman ve Almanların toplamı Belçika ulusal kimliğini oluşturmaktadır. Bu yüzden hali hazırdaki durumun azınlık rejimi ile ilişkisini kurmaya çalışmak doğru olmaz. Belçika da zaten bu sorunu ileri sürerek uluslararası azınlık rejiminin ülkesi için uygun bir sistem olmadığını belirtmiş ve kabul etmemiştir.¹⁵⁷ Ülkede kiliseleri, sendikaları, sigorta şirketleri, hastaneleri,

¹⁵⁴Kurubaş, a.g.e. s. 283

¹⁵⁵Fazıl Arabacı, «AB Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri ve Türkiye», **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik** Derleyen Jean Bauberot, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 23.

¹⁵⁶Arabacı, a.g.e., s. 23.

¹⁵⁷ Kurubaş, a.g.e., s. 287.

yazılı ve sözlü basın kuruluşları, eğitim kurumları, sosyal ve yardım kurumları olan ve aynı zamanda kültürel ve ticari çalışmaları da yönlendiren Katolikler, çoğunluğu oluşturmanın yanında ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında etkili bir biçimde yer almaktadır. Kendi okullarında sürekli bir biçimde dini havayı yaşatmaya çalışan Katolik Kilisesi eğitim kurumlarının yarısından çoğunu elinde bulundurmaktadır. Dini havanın kiliseye bağlı okullarda kalmayıp hayatın her alanında etkisini hissettirdiği söylenebilir.¹⁵⁸ Ülkenin anayasası “Öğretim serbesttir. Her türlü kısıtlayıcı önlem yasaktır. Suçlar ancak kanunlarla cezalandırılır. Devlet tarafından finanse edilen eğitim, kanunla düzenlenir.”¹⁵⁹ der. Öğretim kurumları Belçika’da herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan açılabilir. Herkes okullar, kurslar açıp bu amaç doğrultusunda faaliyet gösterebilir. Fakat devletin geçerliliğini kabul ettiği diploma ve unvanları vermek ve devlet destekleme yardımlarından faydalanmak isteyen okullar, kanunlarda belirtilen şartlara uygun bir şekilde faaliyet göstermek zorundadır. Ülkedeki ilk ve orta dereceli okul öğrencilerinin yarısından çoğu, özel Katolik okullarında öğrenimlerini sürdürmektedir. Yine aynı zamanda Belçika’daki okul sistemi herkese istediği inanç ve düşüncedeki bir öğretim kurumunda öğrenim fırsatı yakalama şansı vermektedir. Anayasa’nın 17. maddesi şöyle demektedir: “Topluluklar (Devlet) velilerin özgür seçimlerini garanti eder. Topluluklar tarafsız (nötr) bir öğretim düzenler. Tarafsızlık, öğrencilerin ve velilerin felsefî, ideolojik ya da dini anlayışlarına saygılı olmak demektir. Resmi güçler tarafından düzenlenen okullar, zorunlu öğretimin sonuna kadar, tanınmış dinlerden birisine ait din ya da dini olmayan ahlâk öğretimi arasında seçme imkânını sunmak zorundadır.”¹⁶⁰ Öğrenci resmi okullarda, ilk ve orta öğretim eğitimini aldığı sürece haftada en az 2 saat olmak üzere Din ya da Ahlâk (Moral) derslerinden birisini seçmeli olarak görmek zorundadır. Seçmeli din dersleri Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi ve İslâm derslerinden oluşmaktadır.

¹⁵⁸ Mehmet Zeki Aydın, «Belçika’da İlk ve Orta Dereceli Okullarda Din ve Ahlâk Öğretimi», **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, Sivas, 1999, s. 101-147.

¹⁵⁹ Mehmet Zeki AYDIN, «Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması», **Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Derleyen Doç. Dr. Suat Cebeci, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 80-93.

¹⁶⁰ Aydın, a.g.e., s.80-93.

Yine din derslerinin programlarını ilgili dinin temsilcileri (Katolik Kilisesi, Protestan Kilisesi ve bunun gibi) düzenlemekte ahlâk dersinin programını ise Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Ahlâk dersi ana felsefesini, “laiklik, demokrasi, insancılık (hümanizm), çoğulculuk ve varoluşçuluk” üzerine kurmuştur. Resmi okullarda olmak şartıyla şayet tek bir öğrenci yukarıdaki din derslerinden birisini seçse ve o dersi başka hiç kimse almak istemese, o ders o öğrenci için okulun programına dâhil edilmelidir.¹⁶¹

¹⁶¹Aydın, a.g.e., s.80-93.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLEKTİF ÖZGÜRLÜKLER PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE ALEVİLERİN DURUMU

I. Kolektif Özgürlüklerin Tanımı

Özneleri grup ya da topluluklar tarafından oluşturulan kolektif özgürlükler, kişilerin yanında toplulukları da koruyan ve hak sahipleriyle amaçları bakımından sadece birey gruplarınca kullanılabilen ve/veya kişilerin kendi başlarına kullanmaları çok zor olan özgürlük çeşididir.¹⁶² Yapılan bu tanımdan iki temel unsur çıkmaktadır.¹⁶³

- Özgürlük öznesi yalnızca topluluklar tarafından oluşturulan (gruplaşmaların özne olabildiği) kolektif özgürlükler.
- Özneleri doğrultusunda gruplaşma mecburiyeti olmayan, fakat amaçlarını elde etmek için gruplaşmanın bir vasıta olarak kullanılma ihtiyacı hissedilen kolektif özgürlükler.

Belirtilen bu iki unsur iki toplu özgürlük kategorisi ortaya çıkarmaktadır. İlk kategoride olan özgürlükler, birden fazla bireyin bir arada bulunmasıyla, özneleri sürekli ya da geçici gruplaşmalardan oluşan ve kişilerin tek başlarına gerçekleştirme imkanı olmayan amaçları hedef alan özgürlüklerdir. İnsan topluluğundan oluşan özne burada belirleyici rolü oynamaktadır. Grupların, toplulukların ve kitlelerin hakları olarak nitelendirilebilen özgürlükler yalnız bir kişinin iradesi ile değil ancak birden fazla iradenin bir araya gelmesiyle kullanılabilen özgürlüklerdir. Bu özgürlükler klasik kolektif özgürlükler olarak adlandırılır. Ayrıca bunlara doğaları gereği veya salt olarak toplu nitelikte olan özgürlükler adı da verilebilir.¹⁶⁴

¹⁶²İbrahim Ö. Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi (DÜHF) Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 105.

¹⁶³ Kaboğlu, a.g.e., s. 105.

¹⁶⁴ Kaboğlu, a.g.e., s. 105-106.

İkinci kategoride ise içerik ön plana çıkmaktadır. Gerek amaçları gerekse hak sahipleri ve konuları bakımından kişilerin tek başlarına kullanma ihtimali çok zor olan, ancak resmi veya sivil çeşitli kuruluş veya insanların birlikte oluşturduğu kurum, örgüt veya grup adına sahip olan bir topluluk vasıtasıyla kullanılan özgürlüklerdir. Bireysel özgürlükler veya yeni kolektif özgürlükler olarak adlandırılan ve bireysel özgürlükten toplu özgürlüklere dönüşen bu kategorideki özgürlüklere ikinci kuşak kolektif özgürlükler de denilmektedir.¹⁶⁵ Uluslararası insan hakları hukukundaki çalışmaları ile bilinen Naz Çavuşoğlu kolektif hakları farklı manalara sahip olan ve genelde de grup hakları ile aynı anlamda kullanılan haklar olduğunu savunmaktadır. Bireylerin yalnızca başkaları ile beraber kullanabildiği haklar olarak tanımlanan kolektif haklar, aynı zamanda, kolektif bir fayda ya da “topluluk” için bir yarar elde etmek için kullanılan haklar olarak da görülmektedir. Kolektif hak toplulukların kendi toplumlarına ait farklı kültürel özelliklerini korumak ve geliştirmek için kullandığı bir hak olarak da tasvir edilebilmektedir.¹⁶⁶ Bu hak ve özgürlükleri benimseyenlerin çoğu tarafından kolektif özgürlükler, etnik, dilsel ya da dinsel azınlık topluluklarının hakları olarak görülmektedir. Bu bağlamda kolektif hak ve özgürlüklerin gayesi, üyelerin haricinde farklı bir kimliğe sahip olan “topluluk”un hem fiziksel varlığını hem de sahibi olduğu bu farklı kimliği koruma altına almaktır. Diğer bir söylemle, kolektif hakların düzenlenmesindeki ana sebep grubun mevcudiyetini garanti altına almaktır. Bu sebeple de kolektif hakların ancak “topluluk”un kendine has aidiyetini korumak ve geliştirmek için kendi kurumlarına sahip olması gerektiği ve bu şekilde daha etkili kullanılabileceği ifade edilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Kaboğlu, a.g.e., s. 106.

¹⁶⁶ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 55.

¹⁶⁷ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 56.

II. Türkiye’de Azınlık Anlayışı

Türkiye'deki resmi azınlık tanımı ve uygulaması dünya genelinde kabul gören azınlık tanımı ve standartlarının aksine daha kısıtlı bir şekilde yorumlanmaktadır. "Azınlık" deyince akla gelen sadece Lozan’da tanımlanmış gayrimüslim vatandaşlar, onlardan da sadece üç tanesi Ermeniler, Museviler ve Rumlar kastedilmektedir. Etnik, dilsel ve benzeri açılardan farklı olan Müslüman yurttaşlar hiçbir şekilde azınlık olarak tanımlanmazlar. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir.¹⁶⁸

A. Tarihsel Anlayış: Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar yıkılmış olsa da Türkiye Cumhuriyeti birçok bakımdan bu imparatorluğun devamıdır. Özünde din ve hatta mezhep olgusu olan “Millet Sistemi” bu imparatorluğun toplumsal düzeninin çekirdeğini oluşturmuştur. Sistem etkilerini geniş çapta günümüze kadar hissettirmiştir. Bu sistemde toplulukların tanımlanması etnik veya dilsel farklılıklarına göre olmamış, bunun yerine dinsel ve mezhepsel farklılıklar göz önünde bulundurulmuştur. Müslümanların hepsi birinci sınıf bir çoğunluk sayılmış, Müslüman olmayan diğer topluluklar ise mezheplerine göre sınıflandırılmıştır.

B. Siyasal Anlayış: Avrupa ülkelerinin imparatorluğun sınırları içerisinde bulunan Hıristiyan azınlıkları korumaya alması imparatorluğun güç kaybetmesiyle aynı oranda hızlanmış ve gücünü arttırmış, imparatorluğun içişlerinde yaşanan problemlerin temel nedenini oluşturmuştur.

C. İdeolojik Anlayış: İmparatorluğun zamanla kıtalar üzerinde olan gücünü kaybetmesi ve 20. yüzyılın başlarından sadece Anadolu'daki topraklarına sahip olması büyük bir travmaya sebep olmuştur. 1923'te kurulan yeni cumhuriyetin de parçalanabileceği endişesi bu travmanın günümüze kadar devam etmesini sağlamış ve yeniden bir dağılmanın engellenmesi amacıyla Türk kimliğinden başka kültürel kimliklere hoşgörüsüzlüğe yol açmıştır.

¹⁶⁸ Oran, a.g.e., s. 36-37

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nda azınlıklar konusu, Antlaşma'nın "Siyasal Hükümler" isimli I. Bölümü'nün III. Kesim'inde dokuz maddelik (37- 45. maddeler) bir düzenlemeyle değerlendirilmiştir. Azınlıkların Korunması başlıklı III. Kesim'in, söz konusu hakları içeren ve Türkiye'nin de temel yasaları sayılan maddeler 37. maddenin de belirttiği gibi 38-45. maddelerdir¹⁶⁹(EK-1).

III. Aleviliğin Tanımı

Aleviliğin tanımının günümüzde tek bir şekilde yapılmasının imkânı yoktur. Alevinin ve Aleviliğin sahip olduğu anlamlar tarihi süreç içerisinde farklı dönem ve coğrafyalarda değiştiği gibi ülkemizde de gerek tarihi süreçte gerekse de bugün farklılıklar içermektedir. Bu farklılıkların asıl sebeplerinin, kendini Alevi olarak tanımlayanların Aleviliğe giydirdikleri farklı manalardan, Aleviliği görmek istedikleri şekilde tanımlayan ideolojik, politik çevrelerin ve Aleviliğin ne olduğu ile ilgili geniş çaplı araştırmaların noksanlığından ortaya çıkan bilgi eksikliği ile ortaya konulan çalışmaların etkisine kadar, neticede, haklarında önyargıya sahip, yanlış bilgi ve duyumlardan başka hiçbir bilgiyi elinde bulundurmayan Sünni kesimin meydana getirdiği etkilere dayandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ Sözlük anlamı itibarıyla "Ali'ye mensup" anlamına gelen Alevi kelimesinin çoğulu "Aleviyye" ve "Aleviyyûn" şeklindedir. İslam kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenleri anlatmakta kullanılan Alevi ifadesi, Hz. Ali adı etrafında biçim bulan siyasi, tasavvufi ve itikadi mezhepler anlamında da kullanılmaktadır.¹⁷¹ Bu açıdan bakıldığında Alevilik; Hz. Muhammed'in ardından gelen üç halifeyi kabul etmeyip, Hz. Ali'yi imam ve halife olarak kabul eden, onun soyundan gelen ya da onu takip eden tüm mezhep ve tarikatları içeren, kendilerine has kural ve ayinlere sahip olan dini ve siyasi inanç şeklidir.¹⁷² Yazılı kaynaklardan çok şifahi bir geleneğe dayanan

¹⁶⁹ Saraçlı, a.g.e., s. 126.

¹⁷⁰Hüseyin Tuğcu, «Avrupa'da "Alevi Dini" Projesine Sosyolojik Bakış», **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu**, Derleyen Diyanet İşleri Başkanlığı ile Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 466.

¹⁷¹Yunus Akkoç, **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Alevilik**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007, s. 5.

¹⁷²Akkoç, a.g.e., s. 5.

Alevilikte farklı görüş ve düşüncelerin ortaya çıkması çok muhtemeldir. Alevilik denince akla ilk şu gelebilmektedir; Alevilik İslam'ın Anadolu tasavvuf felsefesiyle yorumlanması neticesinde kimliğe bürünmüştür. İslam'ın bir yorumu olarak kalmayan Alevilik aynı zamanda bir yaşam şeklidir. Diğer bir ifadeyle Alevilik "İslam dininin Anadolu'daki hâkim kültürler ve siyasi şartlar altındaki yorumudur."¹⁷³ Pek fazla yazılı kaynağa sahip olmayan Aleviliği diri tutmaya çalışan özelliği sözlü geleneğin devam ettirilmesi özelliğidir.¹⁷⁴

IV. Türkiye'de Aleviler Azınlık Kapsamına Girer mi?

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu hukuki belgesi olan Lozan Antlaşması'nda sadece Müslüman olmayan birey ve toplulukların azınlık statüsüne sahip olabileceği anlayışı kabul görmüş, ırk ve dil farklılığından ötürü bir azınlık anlayışının kabul edilmemesi, İsmet İnönü liderliğindeki Türk heyetinin yapmış olduğu sert ve yoğun mücadeleler sonucunda engellenmiştir.¹⁷⁵ Lozan Antlaşması, 39. maddesi ile ne Kürtlere ne de Alevilere azınlık statüsü yer vermiştir.¹⁷⁶ Çalışmanın başında yaptığımız azınlık tanımında da olduğu gibi bir topluluğun ya da bir grubun azınlık statüsünde olabilmesi için öncelikle kendilerini azınlık olarak kabul etmeleri gerekmektedir. Oysa Aleviliğe mensup olan vatandaşların azınlık statüsünde bulunma gibi talepleri olmamakla beraber, yalnızca hem siyasi hem de sivil haklarının tamamının tanınması şeklindeki demokratik hak taleplerini dile getirmektedirler. Nitekim 2004 AB İlerleme Raporu'nda Alevi vatandaşların azınlık olarak tanımlanmasına Alevi temsilcilerden tepkili açıklamalar gelmesi bu durumu çok net bir şekilde ifade etmektedir. Ortak kültürel ve tarihi referans çerçevesinde azınlıklar sadece Müslüman olmayan birey ve topluluklar olarak görülmektedir. Alevi cemaati önde gelenleri

¹⁷³Özcan Güngör, **Günümüz Alevi/Bektaşî Kimliğine Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Beypazarı/Karşıar Yöresi Örneği)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 45.

¹⁷⁴M. Hakan Yavuz, «Anadolu Tasavvufunun Yetimleri: Aleviler», **Köprü Dergisi**, Sayı: 62, 1998, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=368> (internet) erişim tarihi, 29 Haziran 2011.

¹⁷⁵Mehmet Merdan Hekimoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 37.

¹⁷⁶Hekimoğlu, a.g.e., s. 37-38.

kendilerini “Alevilikten önce Atatürk’e bağlı laik Türk vatandaşları olarak gördüklerini”¹⁷⁷ ifade ederek, “Biz bu ülkenin kurucu unsurlarıyız.”¹⁷⁸ beyanatında bulunmuşlardır.

Oran Alevilerin kendilerini azınlık statüsünde kabul etmemelerini şu şekilde açıklamaktadır:¹⁷⁹ **“Alevilerin din açısından hangi pozisyonda oldukları, dolayısıyla da azınlık olup olmadıkları konusu yurt dışında (ve bir miktar da, Türkiye'deki Alevi ortamı içinde) çok konuşulan bir husus olduğu halde, Türkiye'de açıkça gündeme gelmemiştir. Aleviler azınlık olduklarını kabul etmezler ve hatta buna şiddetle tepki gösterirler. Gerekçeleri şöyledir:**

- 1) Sayıları bir azınlığa göre çok fazladır;
- 2) Azınlık değil, kurucu unsurdurlar. Aleviliğin Anadolu toprakları ve özellikle Balkanlar'daki tarihsel etkileri çok büyüktür;
- 3) Belki hepsinden de önemlisi, "azınlık" kavramı, Osmanlı'daki Millet Sistemine uygun olarak gayrimüslimlerle özdeşleştirilmiştir; hatta güvenilmezlik ve ihanetle eşanlamlıdır, çoğunluğun kaprislerine ve isteklerine tabi olmayı ve "ikinci sınıf" olmayı ifade etmektedir. Azınlık gruplara dâhil olmak her an bu ülkeden sürülmeyi göze almak, dışlanmayı kabullenmek demektir. Aleviler bunu kabul etmemektedir.”

Kendilerinin azınlık olmadığını, aksine kurucu unsur olduğunu her fırsatta dile getiren Alevilerin Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerindeki durumlarına bakmakta fayda vardır. Aynı zamanda Atatürk'ün de Alevilerle ilgili düşüncesi bu bağlamda çok önem teşkil etmektedir.

A. Milli Mücadele Döneminde Aleviler

Aleviler özellikle Anadolu'da yaşayanları daima Mustafa Kemal'in yanında olmuştur. Samsun'a çıktıktan altı gün sonra 25 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Havza'ya geldiğinde kendisini karşılayanların arasında Alevilerin sayısı çoğunluk teşkil etmektedir.¹⁸⁰ Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında Anadolu ve Rumeli'deki tüm Alevi Bektaşilerin piri olan Hacı Bektaş

¹⁷⁷ Hekimoğlu, a.g.e., s. 59-60.

¹⁷⁸ Hekimoğlu, a.g.e., s. 59-60.

¹⁷⁹ Oran, a.g.e., s. 42.

¹⁸⁰ Cemal Şener, **Atatürk ve Aleviler (Kurtuluş Savaşında Aleviler-Bektaşiler)**, Etik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 59.

Veli Dergâhı Postnişini Cemalettin Efendi de bulunmuştur.¹⁸¹ Bunun yanında Ali Baba adlı bir Bektaşî “Mesudiye” adlı otelini sadece Mustafa Kemal’in kalması için tahsis etmiştir.¹⁸² Yine Mustafa Kemal Tokat’a vardığında Hacı Bektaş müritlerinden Rifat Efendi tarafından ağırlanmış ve Amasya’ya gelişinde de yine Hacı Bektaş müritlerinden Avukat Ali Bey’in önderliğinde kalabalık bir toplulukla istişarede bulunmuştur.¹⁸³ Hacıbektaş kasabesindeki Hacı Bektaş Veli Dergâhı’nın Alevi-Bektaşî vatandaşlar üzerindeki sevgi, saygı ve etkisi Mustafa Kemal tarafından bilinmektedir. 26 Haziran 1919’da Tokat’tan meselenin önemine binaen Konya’da bulunan 2. Ordu Müfettişliği’ne bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Alevi ve Bektaşî vatandaşlarla ilgili şu görüşünü belirtmiştir.¹⁸⁴

“Tokat ve yöresinin İslam nüfusunun yüzde 80 ve Amasya yöresinin önemli bir kesimini de Alevi mezhebinden olanlar oluşturmaktadırlar ve Kırşehir’deki Baba Efendi Hazretleri’ne oldukça bağlı bulunuyorlar. Vatanın ve ulusal bağımsızlığın bugünkü tehlikesini bizzat görmekte olan bu kişilerin mevcut kanısına kuşkusuz buna pek uygundur. Dolayısıyla sözü geçer ve güvenilir kimi kişileri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdafaa-i Hukuk Milliye ve Reddi İlhak Örgütleri’ni destekleyecek biçimde birkaç mektup yazılarak bu yöredeki Alevi sözü geçenlerine dağıtmak üzere gönderilmesini pek yararlı görüyorum.”

Mustafa Kemal telgraftan da açıkça anlaşıldığı üzere Alevilerin Kurtuluş Savaşı’nı destekleyeceklerini ve vatani müdafaada önemli bir rol oynayacaklarını düşünmüştür. Telgraftaki **“mevcut kanısına uygundur”** ifadesiyle hem Alevi-Bektaşîlerin mili müdafaayı destekleyebileceklerini söylemiş, hem de bu desteğin azımsanamayacak derecede önemli olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁵ Erzurum – Sivas kongreleri bittikten sonra 19 Aralık 1919 tarihinde Mustafa Kemal henüz Ankara’ya varmadan evvel Kayseri’de Hacı Bektaş dergâhına uğramaya karar vermiş ve 22 Aralık 1919’da Mucur’a gelip

¹⁸¹ Şener, a.g.e., s. 59

¹⁸² Şener, a.g.e., s. 59

¹⁸³ Şener, a.g.e., s. 59-60.

¹⁸⁴ Şener, a.g.e., s. 60-61.

¹⁸⁵ Şener, a.g.e., s. 61.

burada geceledikten sonra ertesi sabah Hacibektaş'a gitmiştir.¹⁸⁶ Hacibektaş'ta bir gece kalan Mustafa Kemal 24 Aralık 1919 Cuma günü Hacı Bektaşî Veli Türbesini ziyaret edip baba postunda oturan Niyazi Baba'yı ziyaret etmiştir. Burada Çelebi Cemalettin Efendi ve Salih Niyazi Baba ile uzun ve de özel bir istişare yapmıştır. Bu üç kişi haricinde kimse bu toplantıya katılmamıştır. Yapılan bu görüşmenin ardından Çelebi Cemalettin Efendi ve Salih Niyazi Baba Atatürk'e destekte bulunacaklarına dair söz vermiştir.¹⁸⁷

B. Cumhuriyet Döneminde Aleviler

Alevilerin Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber yüzyıllardır bir türlü yaklaşamadıkları siyasal iktidara yaklaşma sürecine girdikleri söylenebilir. Aslında bu süreç köklerini İttihat ve Terakki Dönemi'ne kadar uzatmaktadır. Çünkü İttihat ve Terakki'nin iş başına gelmesiyle Alevilerin devletle ilişkileri olumlu anlamda gelişmiştir. Enver Paşa'nın bu dönemde Hacı Bektaş Dergâhı'na ziyarette bulunması bu ilişkinin en somut göstergesidir.¹⁸⁸ Osmanlı İmparatorluğu zamanında merkezin yakınında bulunamayan Aleviler Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devletin, özellikle de laiklik politikalarının destekleyicileri olmuşlardır. Bunun nedenleri arasında Alevilerin "laik" bir yapı taşımasının yanında yüzlerce yıl merkezin hem siyasal hem de fiziksel olarak yakınında bulunmamaları da gösterilebilir.¹⁸⁹ Cumhuriyet dönemi Aleviler tarafından Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki dışlanmış konumlarından, toplum dışılıktan kurtuluş ve dini, siyasi ve sosyal haklarını elde etme dönemi olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyetin Osmanlı mirasını kabul etmemesi ve bu konuda ortaya koyduğu ret yönündeki kesin tavır, Alevilerde haklarını elde etme beklentilerinin çok kısa süre içerisinde gerçekleşeceği ümidini uyandırmıştı.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Cemal Şener, **Sorularla Alevilik**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008, s. 104-105.

¹⁸⁷ Şener, a.g.e., s. 106.

¹⁸⁸ Akkoç, a.g.e., s. 24.

¹⁸⁹ Murat Okan, **Türkiye'de Alevilik – Antropolojik Bir Yaklaşım**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 92.

¹⁹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Sûfilîğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 317.

1924'te Cumhuriyet döneminde her ne kadar Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması edilmesi Alevileri sevindirirse de onun yerine kurulan –o zamanki adıyla– Umûr-ı Diniye (Diyanet İşleri) Riyaseti Alevileri pek mutlu etmemiştir. Diyanet İşleri Riyaseti'nin sadece Sünni toplumu dikkate alarak bir yapı çerçevesinde teşkilatlanması Alevi toplumuna kendini yine dışlanmış hissettirmiştir. Hemen ardından 1925'te bütün tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması ile ilgili kanunun yürürlüğe girmesiyle Alevi ve Bektaşî tekkeleri ve türbeleri de kapatıldı.¹⁹¹ Aleviler bu konuda sessiz kalmayı yeğlemiştir. İlginç olan şudur ki tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra Sünni İslam gerek camilerde, gerekse fiili olarak varlıklarını muhafaza eden dini mekânlarda örgütlenmesini devam ettirirken Aleviliğin inançsal etkinliklerini devam ettirebileceği herhangi bir mekânı ve kurumu kalmamıştır.¹⁹² Aleviler 1924'te yürürlüğe giren bu kanunu kaldırmadan yapılacak olan bir yasal düzenlemeyle inançsal etkinliklerini devam ettirebilecek bir mekâna sahip olma ümidini günümüzde de taşımaktadırlar.

V. Günümüzde Aleviler ve Problemleri

Bundan 30 yıl öncesine kadar genelde sol ve sosyal demokrasi içinde bulduklarından Aleviliklerini saklayarak ya da belirtme gereği hissetmeyenler 1980'den sonra tıpkı Sünni Müslümanlarda olduğu gibi kendi kimliklerini açıklamaktan çekinmemeye, hatta yeniden keşfetmeye başladılar. Günümüzde hâlâ dernekler, vakıflar ve cemevleri açılarak o süreç devam ettirilmektedir.¹⁹³ Aleviler 1990'lı yıllara doğru gelinen süreçte organize edilen bu teşkilatlanmalarla seslerini kamuoyuna daha çok duyurup, gündemde daha çok yer almaya başladılar. Bu şekilde toplumun diğer kesimleri Alevilerin mevcudiyetini, isteklerini, geleneklerini, inançlarını öğrenme fırsatı yakaladı; ancak bu süreç Alevilerin kendilerinin de daha önce farkına varmadıkları bir durumu ortaya çıkardı. Bu durum, Alevilerin yeknesak bir

¹⁹¹ Ocak, a.g.e., s. 317-318.

¹⁹² Tahire Erman ve Aykan Erdemir, «Aleviler ve Topluma Eklemlenme Sorunsalı», Derleyen Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı, **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 161.

¹⁹³ Okan, a.g.e., s. 115.

bütünlük içerisinde olmamalarıydı. Aleviler geleneksel farklılıkların dışında olan bir parçalanmışlık içindeydiler.¹⁹⁴

Bu durumda beliren farklı Alevilik tanımları aslında mevcut olan durumu çok iyi yansıtmaktadır. Ortaya çıkan bu farklı Alevilik anlayışlarının hepsi (tarihi açıdan olmasa da) kendi göre bir “doğruluk” payına sahiptir. Zira herkes kendi geçmişine ve bakış açısına sahip bir Alevilik anlayışı oluşturmak istemektedir. Bunun sebebi olarak kırsal bölgelerde yaşayan toplulukların dağılması ve şehirleşen Alevi vatandaşlarının farklı aidiyetlere (solculuk, Kemalistlik, mesleki, sınıfsal ve bunun gibi farklar) sahip olmaya başlamalarıdır. Alevi olmanın getirdiği anlamlar artık değişmiştir. Bu noktada Aleviliğin gelecekte olası bir sistematizasyon haline gelmesi durumunda farklı toplulukların birbirleriyle rakip mi olacağı yoksa aynı kaderi paylaşan bir birliktelik mi kuracakları sorusu gündeme gelecektir. Alevi olmak çok farklı anlamlar içermektedir. Bunun nedeni Alevilik anlayışının son derece değişken olmasıdır. Günümüzde bireyler cemaati tasarlamakta ve bu tasarlama en önemli unsur bireylerin kimlik durumlarıdır. Diğer bir ifadeyle cemaatin algılanışı her bireyin kendi hayat deneyimi tarafından belirlenmektedir. Yani kimlik itibarıyla Alevi olan ama Aleviliğin tanımında ortak bir ifadeye sahip olmayıp, Alevi olmalarının dışında hiçbir ortak özelliği olmayan gruplar mevcuttur. Mesela sol ideolojinin sahip olduğu bir gelenekten gelen (ya da dine karşı bir önyargıya sahip olan) ve Aleviliğe sahip çıkan bir kişinin, Aleviliği idrak edişi ve yaşamında uygulaması tamamen kendine özgü bir şekildedir. Bu kişiye göre Alevilik bir takım kavramlarla (şeriatçılığa karşı çıkmak, laiklik, çağdaşlık, ilerencilik ve bunun gibi) temellenen bir yaşam biçimi olabilmektedir.¹⁹⁵ Aynı şekilde, Aleviliği “İslam’ın özü” olarak tanımlayan anlayış da tıpkı diğeri gibidir. Bu anlayışı sahiplenenlerin de kendilerine göre Aleviliği uygulama ve yaşama biçimleri vardır. Cumhuriyetle beraber Alevi topluluklarında meydana gelen kabuğunu kırıp dışarıya açılma süreci, şehirlere göçle birlikte biraz daha artmış ve Alevi

¹⁹⁴ Okan, a.g.e., s. 115.

¹⁹⁵ Okan, a.g.e., s. 116.

topluluğuna mensup bireyler kentlerde, daha önce de belirtildiği üzere birçok değişik (mesleki, sınıfsal, siyasal) kimlik bünyesinde yer bulmuşlardır. Aleviler, sahip oldukları bu yeni kimliklerinden elde ettikleriyle geri dönüp geleneklerine bakmışlar ve hepsi de orada farklı bir yan (yön) bulmuştur. Sosyolojik açıdan bakıldığında bunlarının hepsinin yorumu geçerlidir. Çünkü birey kendini nasıl tanımlıyor ve diğerlerinden farkını nasıl ortaya koyuyorsa odur.¹⁹⁶ Fakat bu farklılık kolektif bir güç olmayı zorlaştırmaktadır.

Alevilerin günümüzde birçok sosyal problemi vardır. Bu problemler hem devletle olan problemler hem de Alevi cemaatinin kendi içinde bir bütünlük sergileyememesinden kaynaklanan problemler olarak kategorize edilebilir. Çalışmanın bu kısmında Alevilerin bütününe etkileyen bazı temel problemler üzerinde durulacak ve bazı Alevi derneklerin bu konularla ilgili yapmış oldukları yorumlar değerlendirilecektir.

A. Aleviliğin Tanım(lanması)

Yakın zamanlarda meydana gelen Doğu Avrupa'daki sosyalist blokun yıkılışı, İslami kökten dinciliğin artması, Kürt sorununun belirmesi gibi farklı gelişmeler Alevileri kendi bünyelerindeki karmaşıklığa da işaret edecek şekilde birbiriyle örtüşmeyen değişik alan ve yönlerde etkilemeye başlamıştır. Sünniliğin elde ettiği düşünölen etkinliği yanı sıra Aleviler arasında radikal sol siyasal eğilimlerin azalması, devletin kendileri ile ilgili olan alışagelmış kararsızlığına bir son vermesini sağlamıştır. Neticede 1990'lı yıllara gelindiğinde devlet Alevi önderi Hacı Bektaş Veli anısına düzenlenen geleneksel festivali resmileştirerek açık bir şekilde Aleviliği desteklemeye başlamıştır. Bu festivale katılan iktidar seçkinleri festivali Aleviliği tanıma hareketinin bir parçası görerek Aleviliği ve Alevileri desteklediklerine ilişkin motiflerin hâkim olduğu konuşmalara yer vermektedir.¹⁹⁷ Aleviliğin tanımının

¹⁹⁶ Okan, a.g.e., s. 116-117.

¹⁹⁷ Necdet Subaşı, **Alevi Modernleşmesi – Sırrı Fâş Eylemek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.180-181.

tam olarak yapılabilmesi için Alevi dedelerin bir araya gelerek Alevilikle ilgili toplumda kabul gören ortak bir tanım yapmaları gerekmektedir.¹⁹⁸

Torun Aleviler arasındaki algı farklılıklarının ortaya çıkmasını kamusallaşan kimlik taleplerine bağlamaktadır. Gün yüzüne çıkan ilk kimliksel bölünme Aleviliği İslam kültürünün içinde tanımlayan “Alevi İslam” savunucuları ile İslami geleneklerden de etkilenmiş olan ama farklı bir inanç ve kültür sistemi olarak kabul gören Aleviliği destekleyenler arasında beliren bölünmedir. Aleviliği Alevi Bektaşî Federasyonu eski başkanı Ali Balkız ve yeni başkanı Selahattin Özel farklı bir inanç ve kültür sistemi olarak yorumlarken, Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan ile Dünya Ehlibeyt Vakfı Başkanı Fermani Altun İslamiyet içinde bir alt kültür olarak yorumlamaktadır.¹⁹⁹ Bir dönem Ali Balkız’ın başkanlığını yaptığı Alevi Bektaşî Federasyonu ve bu kurumu destekleyenler “resmi Türklük” üst kimliğine yaklaşmakta, bu yaklaşımda da laiklik ve solculuk hassasiyetleri ön planda tutulmaktadır. Cem Vakfı ve Ehlibeyt Vakfı yöneticileri ve bu kurumları destekleyenler ise daha çok Alevi İslamı öne çıkarmaları nedeniyle “Müslüman Türklük (sosyolojik Türklük)” üst kimliğine sahip çıkmaktadır.²⁰⁰

B. Cemevlerinin Statüsü

Yakın zamana kadar Aleviler dinsel öneminde şüphe duymadıkları cem ayinlerini geçmişte yaptıkları gibi köylerde uygun bir yerde yapmaktaydılar. Fakat cumhuriyetle beraber koşullar değişmiş, köyden kente göç etme, dolayısıyla şehirlerde ikamet etme neticesinde Aleviler cem ayinlerini evlerde gerçekleştirme olanağına (en azından köydeki kadar kolay) sahip olamamıştır. Kentlere yapılan göçlerle beraber merkezlerde cemlerin yapılacağı geniş mekânlara ihtiyaç duyulmuş ve nihayetinde cemevi inşa etme zarureti

¹⁹⁸15 Ocak 2012 tarihinde Çankırı Şabanözü Kutluşar Köyü Sosyal Yardımlaşma, Güzelleştirme ve Kültür Derneği’nde Dernek Başkanı Ali Rıza Sultanoğlu ile yapılan görüşme.

¹⁹⁹ İshak Torun, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasinin Gelişmesinde Bir Potansiyel Olarak Alevilik**,(internet) <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi13.pdf> erişim tarihi, 28 Temmuz 2011, s. 6.

²⁰⁰ Torun, a.g.m., s. 6.

ortaya çıkmıştır.²⁰¹ Günümüzde olduğu gibi gelecekte de cemevleri konusu Türkiye'nin önemli konularından biri olmaya devam edecektir. Açılmaya başladıklarında cemevleri faaliyetlerini hukuksal çerçevede bir ibadethane olarak değil, vakıf, dernek ve kültür merkezi adı altında yürütmüştür. Fakat bugün Aleviler cemevlerinin, sadece kültürlerini yaşattıkları yerler olarak değil bunun yanı sıra ibadetlerini yaptıkları özel ibadet mekânları olarak tanınmasını istemektedir.²⁰² Alevi örgütlerinin çabalarıyla cemevlerinin ibadethane statüsüne kavuşması talebi her geçen gün biraz daha yüksek sesle dile getirilmektedir. Alevilerin çoğu devletin cemevlerini şartsız bir şekilde ibadethane olarak kabul etmesi görüşünü savunmakta ve gerekli olan yasal düzenlemelerin bir önce yapılması gerektiğini dile getirmektedir.²⁰³ Devletin ve özellikle de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu taleple ilgili olarak tavrı ise oldukça açıktır. 22 Haziran 2005 tarihinde, önderliğini Cem Vakfı'nın yaptığı Hukuk Komisyonu tarafından Başbakanlığa verilen cemevlerinin ibadethane kapsamına girmesi ile ilgili dilekçeye 19 Ağustos 2005 tarihinde Başbakanlık Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı tarafından "677 Sayılı Kanun ve diğer mevzuat hukuku gereğince cemevlerine ibadethane statüsünün verilmesinin hukuken mümkün olmadığı, Alevi yurttaşların inançlarını yerine getirebilmeleri için herhangi bir ödeneğin genel bütçeden ayrılamayacağı ve Diyanet İşleri Teşkilatı'nda Alevi inanç önderlerine kadro tahsisi yapılamayacağı"²⁰⁴ şeklinde cevap verilmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'ne mensup dönemin Devlet Bakanı Faruk Çelik himayesinde yapılan Alevi çalıştaylarında cemevlerinin statüsü ile ilgili bazı öneriler dile getirilmiştir. Çalışmanın Alevi çalıştayları nihai raporu kısmında bu konuya değinilecektir.

²⁰¹ Mehmet Ali Balkanlıoğlu, **Aleviliğin Günümüzdeki Problemleri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 74.

²⁰² Abdurrahman Küçük-Mehmet Alparslan Küçük, **Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik – Bektaşilik**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009, s. 214-216.

²⁰³ 17 Ocak 2012 tarihinde Ankara Çubuk Sarısu Köyü Cemevlerini Yaşatma ve Kültür Derneği'nde Dernek Başkanı Abbas Karaişık ile yapılan görüşme.

²⁰⁴ Balkanlıoğlu, a.g.e., s. 76.

C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Aleviliğin Temsili ya da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kaldırılması

Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Alevi toplulukları temsilcilerinin dile getirdiği bir diğer bir talep ise Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgilidir. Topluluk temsilcilerinin bu konuda bir fikir birliği gösterdiklerini söylemek zordur. Aleviler arasındaki bir kesim, bunların arasında Alevi Bektaşî Federasyonu, Pir Sultan Abdal Derneği gibi kuruluşlar gösterilebilir, “devletin laikliği” ilkesi ile örtüşmediği için resmi diyanet kurumunun tamamen kaldırılmasını isterken, Cem Vakfı, Dünya Ehlibeyt Vakfı gibi vakıfların içinde olduğu diğer bir kesim ise, Diyanet'in yeniden şekillendirilerek sadece Sünnilerin teşkilatı olmaktan çıkarılıp Alevilerin temsiline de imkân verilmesini istemektedir. Laik bir devlet yapısına sahip olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin, din işlerini düzenlemek, dini ihtiyaçlara çözüm bulmak gibi bir kamu hizmetini Anayasa ile (madde 136) devletin bir organına bırakması, özel kişiler ve bir takım dini topluluklarca bu hizmetin karşılanması halinde meydana gelebilecek siyasi problemlere karşı bir tedbir olarak düşünülmüştür. Bu konuda Demokratik Barış Hareketi Partisi'nin 1996 yılında gerçekleştirdiği kendi Parti programında Diyanet ile ilgili olarak bu kurumun bir devlet kurumu olmaktan çıkartılması yönündeki talebi Parti'nin kapatma davasıyla yüz yüze kalmasıyla sonuçlanmıştır. 1996'da açılan kapatma davası süresince oluşan iddia ve yargı makamlarının görüşleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'deki sosyal ve hukuki statüsünü bütün yönleriyle meydana çıkarmaktadır. Davayı açan Cumhuriyet Başsavcılığı'nın iddianamesinde, konu şu şekilde ifade edilmektedir;²⁰⁵

“...Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir devlet kurumu olmaktan çıkarılıp, dinin cemaatlere bırakılarak devletin din işlerine karışmayacağıının öngörülmesinin, Anayasa'ya uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Anayasa ibadet yerlerinin ve din işleriyle uğraşan kişilerin özerk ve bağımsız olmalarını, devlet denetimi dışında kalmalarını öngören bir din özgürlüğünü laiklik ilkesine uygun kabul etmemiştir.

²⁰⁵ M. Ali Büyükkara, «AB'ye Giriş Sürecinde Yükselen Alevi Hakları Talepleri ve Beraberindeki Problemler», **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 454-455

Devletin din işlerine karışmaması, dinin cemaatlere bırakılması halinde, devletin kamu düzenini sağlaması için dini işlerin bir kesimine karışmasına olanak veren laiklik ilkesi çığnenmiş olacak, Cumhuriyet, onun nitelikleri arasında sayılan ve değiştirilmeyeceği kabul edilen laiklik niteliğinden soyutlanmış olacaktır”.

Aleviler tarafından Diyanet’e yöneltilen iki eleştiriden ilki Diyanet kadrolarına yönelik olan eleştiridir. Bu eleştiride Aleviler Diyanet’in mevcut kadrosunda Sünni ve Hanefi bir yapılaşma olduğu ve Alevi din adamlarına yer verilmediğini dile getirmektedirler. Bu kapsamda Diyanetin bütçesi de eleştirilmektedir. Diyanet’in bütçesinden pay istenmesi Aleviler tarafından zaman zaman gündeme getirilmektedir. Diğer eleştiri ise Diyanet’in faaliyetleri ile ilgilidir. Bu faaliyetlerin Alevileri içermediği, yalnızca Sünnilere yönelik olduğu belirtilmektedir.²⁰⁶

D. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitapları’nda Aleviliğe Daha Geniş Yer Verilmesi ya da Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Kaldırılması

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin Anayasa’da bulunması ve bu dersin mecburi olarak okutulması hakkında Alevi kişi ve kuruluşlar farklı görüşler vardır. Cem Vakfı ve Dünya Ehlibeyt Vakfı gibi bazı Alevi toplulukları DKAB dersinin olması gerektiğini ancak Alevilik ile ilgili konulara daha kapsamlı bir şekilde yer verilmesini savunurken; Alevi Bektaşî Federasyonu ve Pir Sultan Abdal Kültür Derneği gibi topluluklar ise DKAB dersinin zorunlu olarak okutulmasına karşı çıkmakta ve seçmeli olması ya da kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁰⁷ Alevilik ile yazılarıyla tanınan İlyas Üzüm’e göre Aleviler ilki laiklik, ikincisi ise bu derslerde sadece Sünniliğin öğretildiği kanaati olmak üzere iki temel nedenden DKAB derslerine karşı çıkmaktadır. Zorunlu din dersleri bazı Alevi dernekleri tarafından asimilasyon olarak görülmekte ve bu derslerin Alevileri Sünnileştirmek için kullanıldığını ileri sürmektedirler. Zorunlu din dersleriyle ilgili üç yaklaşım vardır. **a)** Bu dersler tamamen kaldırılmalıdır. **b)** Bu dersler seçmeli hale getirilmelidir. **c)** Dersin

²⁰⁶ Akkoç, a.g.e., s. 87.

²⁰⁷ Küçük & Küçük, a.g.e., s. 222.

mevcut müfredatına Alevilikle ilgili daha kapsamlı bilgiler eklenmeli ve okutulmaya devam edilmelidir.²⁰⁸ Aleviler 2011-2012 öğretim yılında okullarda okutulan DKAB kitaplarının içeriğinin değişmesinden memnun olmuş fakat daha çok genişletilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca ders öğretmenin yetersiz kaldığı konularda okullara davet edilecek Alevi önderlerinin gerekli bilgileri verebileceğini söylemektedirler.²⁰⁹ Bu konuyla ilgili olarak AB'nin Türkiye ile ilgili her yıl yayınladığı ilerleme raporlarının neredeyse hepsinde zorunlu din konusu gündeme getirilmiştir. Bazı Alevi vatandaşlar zorunlu din dersleriyle ilgili olarak (daha sonra da değineceğimiz) dava açmışlardır. İlköğretim'de kızını okutmakta olan Hasan Zengin isimli bir vatandaşın kızının DKAB dersi görmemesi için açtığı dava mahkemece reddedilmiş ve bütün yargı yollarına gidildikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi(AİHM)'ne taşınmıştır. AİHM nihai kararında Türkiye'deki zorunlu din derslerinin AİHS'nin 9. maddesine aykırı olduğuna karar vermiştir. AİHM kararında "Okullarda öğretilen din dersleri Sünni İslam bilgileri içermektedir. Din dersleri bu haliyle diğer inanca sahip yurttaşların kendi dinlerini öğrenme hakkını ortadan kaldırmaktadır."²¹⁰ ifadesine yer verilmiştir.

Resmi olarak Türk hükümetinin yaptığı savunma DKAB dersinde kültür düzeyinde bilgilerin verildiği şeklindedir; ancak AİHM yukarıdaki söz konusu kararında DKAB programı ve ders kitaplarının büyük oranda (Sünni) İslami bilgileri ve bazı surelerin ezberlenmesi gibi İslami pratikleri içerdiğine hükmetti. Alevi inanç ve ritüellerine özünde hiç değinilmediğine, sadece bir iki sufi'ye yer verildiğini de belirledi. Ayrıca Mahkeme, Türkiye'deki Yahudi ve Hıristiyanlara tanınan din derslerinden muaf olma durumunun Müslümanlara da (Alevilere) tanınması gerektiğini söyledi. Diğer taraftan Mahkeme Başkanı Fransız yargıç Jean-Paul Costa (2008)'nin da teyit ettiği üzere, DKAB dersi hakkında yapılacak olan yeni düzenleme, dersi müfredattan kaldırmak yerine

²⁰⁸ İlyas Üzüm, **Günümüz Aleviliği**, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2000, 137-138.

²⁰⁹ 16 Ocak 2012 tarihinde Irmak Alevi Bektaşî Kültür ve Eğitim Derneği'nde Dernek Başkan Yardımcısı ve Anadolu Alevi Bektaşî Federasyonu Yönetim Kurulu Üyesi Ziya Demirel ile yapılan görüşme.

²¹⁰ Akkoç, a.g.e., s. 88.

yeniden düzenlenip problemin çözülmesi için söz konusu ülkenin inisiyatifine bırakıldı.²¹¹

AİHM kararına binaen ilköğretim ve liselerde DKAB dersini düzenlemekle sorumlu Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'nün adı Türk hükümeti tarafından Din Öğretimi Genel Müdürlüğü olarak değiştirildi. DKAB programı ve ders kitapları muhtevası 2007'de yapılan yeni düzenleme ile Alevi inanç ve kültürlerini içerecek şekilde yeniden planlandı. Aleviler bu düzenlemelerden pek tatmin olmadı. Başta yukarıda adı belirtilen bazı dernekler olmak üzere Alevilerin asıl beklentisi Alevi kimlikli öğrencilerin zorunlu din dersinden muaf tutulmalarına olanak sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılmasıdır. Anayasa gereği, DKAB dersi ilköğretimin 4. sınıfından 8. sınıfına kadar ikişer saat, lise kademesinin tamamında ise birer saat zorunlu ders olarak okutuluyor. Şu da belirtilmelidir ki, DKAB dersleri 1924'te Tevhid-i Tedrisat'ın yürürlüğe girdiği zamandan beri mevcuttur.²¹²

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf olma talepleri anayasa değişikliğini beraberinde getirmektedir. Çünkü Anayasa'nın 24. maddesinde “..Din ve ahlak eğitimi ve öğretimi devletin denetimi altında yapılır..”²¹³ denmektedir. Burada anayasa tarafından iki şey emredilmektedir: Bunlar, din ve ahlak eğitim ve öğretimi yapmak ve din ve ahlak eğitim ve öğretimini devlet denetiminde yapmaktır. Bu aşamada din eğitim ve öğretiminin devletin denetiminden çıkarılıp özel kesimler tarafından yapılmasına izin verildiğinde genel olarak rejim, özel olarak ise laiklik tartışmalarını ortaya çıkarmaktadır. “Devlet denetimi” ibaresini kaldırmadan sadece “din dersinin kaldırılması” şeklindeki bir değişiklik din öğretiminin tamamıyla yasaklanması anlamına gelmektedir ki, buna da muhafazakâr sağ iktidarlar yanaşmamaktadır. Yukarıda belirtilen sorunlarla ilgili yapılan belirlemeyi burada da yinelemek

²¹¹ Torun, a.g.m., s. 9-10.

²¹² Torun, a.g.m., s. 10.

²¹³ Torun, a.g.m., s. 10

mümkündür: Söz konusu yasalar sadece Alevilerin özgürlüğünü kısıtlamakla kalmıyor, toplumun tamamının özgürlüklerine kısıtlama getirmektedir.²¹⁴

VI. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Hasan Zengin ve Kızı Eylem Zengin Hakkında Aldığı Karar²¹⁵

Hasan Zengin isimli Alevi bir vatandaş 23 Şubat 2001'de İstanbul Valiliği'ne bağlı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne ("Müdürlük") başvurarak Eylem Zengin isimli kızının DKAB derslerinden muaf tutulmasını istemiştir. Kendisinin Alevi kimliğine sahip olduğunu ifade ederek, kızına bu dersin verilmemesini, çünkü İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi uluslararası sözleşmeler çerçevesinde çocuklara verilecek eğitim şeklinin ebeveynleri tarafından seçilebileceğini dile getirmiştir. Ayrıca zorunlu olarak okutulan bu DKAB dersinin laiklik ilkesi ile örtüşmediğini iddia etmiştir. İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2 Nisan 2001'de bu talebin kabul edilmesinin mümkün olmayacağını bildirmiştir. Bilhassa:

"... Anayasa'nın 24. maddesinde 'Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devlet'in gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.' 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesinde... 'Türk Milli Eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilköğretim ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır' denilmektedir. Yukarıda kaydedilen nedenlerden ötürü, talebiniz kabul edilemez."²¹⁶ beyanında bulunmuştur.

Hasan Zengin İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün bu talebi reddetmesinin ardından, İstanbul İdare Mahkemesi'ne bu kararın yargısal denetimi için başvuruda bulunmuştur. Zorunlu olarak okutulan DKAB dersinin içeriğinin büyük oranda Hanefi mezhebinin temel kurallarına dayalı olduğunu ve ailesinin inanç kültürü ile ilgili hiçbir öğretim içermediğini iddia etmiştir. Bu nedenle bu dersin zorunlu olmaması gerektiğini savunmuştur. İstanbul İdare

²¹⁴ Torun, a.g.m., s. 10.

²¹⁵ Bu kararın tamamı <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/karar/hasanveeylemzengin.doc> isimli internet adresinden alınmıştır, erişim tarihi, 01 Ağustos 2011.

²¹⁶ Ibid.

Mahkemesi 28 Aralık 2001'de başvuranın talebini değerlendirmiş ve aşağıdaki nedenle bu talebin kabul edilemeyeceğinin beyanında bulunmuştur.

“..Anayasa'nın 24. maddesinde 'Devlet'in din kültürü ve ahlâk öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer aldığı ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesinde din kültürü ve ahlâk öğretiminin ilköğretim ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer aldığı belirtilmektedir... Bu bağlamda, davacının talebinin reddi, hukuka aykırıdır...”²¹⁷

Bu ret kararından sonra Hasan Zengin AİHM'yi temel alarak kararı temyiz etmiştir. Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye davası kararı AİHM tarafından Komisyon kararında yazılarak bildirilmiştir. (başvuru no. 1448/04) Komisyonun oybirliğiyle aldığı karar şu şekildedir;²¹⁸

Mahkeme öncelikle dersin içeriğinin objektif, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde öğretilip öğretilmediğine karar verdi. Bu amaçla, Eğitim Bakanlığı'nın din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kılavuzunu ve başvuranlar tarafından teslim edilen ders kitaplarını inceledi. İlköğretim okullarında ve orta öğretimin ilk yılında öğretilen müfredatın diğer dinler ve felsefelerden ziyade, büyük önceliği İslam bilgisine verdiğini buldu. Özellikle, müfredat Hazreti Muhammed ve Kuran eğitimini içermekteydi. Öğrenciler resimlerle desteklenen günlük namazı öğrenmek ve Kuran'ın kimi surelerini ezbere bilmek zorundaydılar. Aynı zamanda yazılı sınava girmek mecburiyetindeydiler. Ders kitapları sadece dinler hakkında genel bilgi vermekle kalmıyor, aynı zamanda din adamlığı, 5 vakit namaz, Ramazan, hac, melek olgusu, görünmez varlıklar ve öbür dünya inancı gibi kültürel ibadetlerin de bulunduğu temel Müslüman inanışın prensiplerinin uygulanışını anlatmaktaydı. Diğer taraftan öğrenciler, Alevi inancına sahiplerin Türk toplumunda büyük oranda bulunmalarına rağmen, Alevi inanışının ayinleri ya da günah çıkarma özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi edinmiyorlardı. Aleviler üzerine bilgi 9. sınıfta verilmekteydi ancak Mahkeme, başvuranlar gibi, bu harekette büyük etki eden iki önemli tasavvufun hayatı ve felsefesinin bu kadar geç seviyede öğretilmesinin, ilköğretim ve orta öğretimden gelen eğitim eksikliklerini kapayamayacağı kararına vardı. Bundan dolayı Mahkeme, Türkiye'deki DKAB derslerinin, demokratik toplumlarda olması gereken objektiflik ve çoğulculuk kriterini ve öğrencilerde dine karşı eleştirel mantığı geliştirme kriterlerini karşılamadığını ortaya koydu.

²¹⁷ <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihmkarar/hasanveeylemzengin.doc> isimli internet adresinden alınmıştır, erişim tarihi, 01 Ağustos 2011.

²¹⁸ http://www.avrupakonseji.org.tr/aihmk/aihmk07_165.htm (internet), erişim tarihi 01 Ağustos 2011.

Başvuranların davasında, dersler Zengin'in babasının dini ve felsefi inanişına saygı duymamıştır. İkinci olarak, Mahkeme Türk eğitim sisteminde ailelerin inanişına saygıyı garanti altına alan gerekli uygulamaların olup olmadığını inceledi. Yüksek Konseyin Temmuz 1990'daki eğitim üzerindeki kararını takiben, Hristiyan ve Yahudi dinine mensup Türk vatandaşı öğrencilerin DKAB dersinden muaf olması mümkündür. Bu karar derslerin, Hristiyan ve Yahudi öğrenciler için, derslerde verilen eğitim ve ailelerinin dini ve felsefi inanişları arasında olası bir çatışmaya yol açabileceğini bildirmekteydi. ECRI gibi, Mahkeme de, durumun eleştiriye açık olduğunu düşündü; eğer ders çeşitli dini kültürlerle ilgiliyse, dersin sadece Müslüman öğrenciler için zorunlu olmasının hiçbir nedeni yoktu. Ailelerin okul yönetimine kendi dini ve felsefi inanişlarıyla ilgili bilgi verme zorunluluğu inanç özgürlüğünü korumak için uygun bir yöntem değildi. Ayrıca, açık bir yazının bulunmadığı durumda, okul yönetimleri Zengin'in davasında olduğu gibi her zaman muaf tutulma isteğini geri çevirme hakkına sahipti.

Sonuç olarak Mahkeme muaf tutulma prosedürünün doğru metotlarla uygulanmadığını ve öğretilen konunun çocukların değerleriyle çatışma yaratacağını yasal olarak düşünme hakkı olan ailelere yeterli koruma sağlamadığına karar verdi. Bu durum özellikle Sünni İslam'dan başka dini ve felsefi inanişe sahip olan aileler için başka seçeneğin olmadığı ve muaf tutulma prosedürünün dini ve felsefi inanişını ifşa etme yükümlülüğünün olduğu durumlarda geçerlidir. Bundan dolayı, Mahkeme 1 no'lu protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiği kararına varmıştır. Sözleşmenin 41. maddesi uyarınca (hakkaniyete uygun tatmin), Mahkeme'nin tespit ettiği ihlal için manevi zarar karşılığı olarak hakkaniyete uygun tatmin tazminatı başvuranlar tarafından kabul edilmiştir. 46. madde uyarınca (kararın bağlayıcılığı ve uygulanması) yukarıdaki ihlalin Türkiye'deki dini eğitim uygulamasından kaynaklanan bir sorun olduğu ve ailelerin inancına saygıyı garanti altına alan uygun metotların bulunmadığı düşünülmüştür. Sonuç olarak, Türk eğitim sisteminin ve yurtiçi kanunların 2. madde 1. protokolle çatışması uygun miktarda tazminat gerektirmektedir. Son olarak, başvuranlara ortaklaşa, toplam 850 avro'dan az masraflar ve harcamalar için 3.726.80 avro yasal yardım verilmesi hükmedilmiştir.

VII. Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) Türkiye Raporu (Dördüncü İzleme Raporu)

Bağımsız bir izleme kuruluşu olan Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (European Commission against Racism and Intolerance- ECRI) Avrupa Konseyi tarafından kurulmuştur. ECRI'nin Türkiye hakkında 15

Şubat 2005 tarihinde yayımladığı üçüncü raporunda özellikle Alevilerle ilgili bir takım eksiklikler olduğu ileri sürülmüştür. Yine bu raporda üzerinde durulan bir dizi alanda ilerlemeler olduğu da belirtilmektedir. ECRI Türkiye'deki bu olumlu gelişmeleri memnuniyetle karşıladığını 10 Aralık 2010 tarihinde kabul edilen ve 8 Şubat 2011 tarihinde yayımlanan dördüncü izleme raporunda dile getirmektedir. Fakat söz konusu alanda bir takım olumlu gelişmeler olsa da endişe kaynağı oluşturan bazı problemlerin hâlâ mevcudiyetini sürdürdüğünü belirtmiştir. ECRI bu sorunlarla ilgili önce tespitlerde daha sonra da bunların çözümü için bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Aleviler bu raporda Tespit ve Tavsiyeler bölümünün 100, 101, 102, 103, 104 ve 105. maddelerinde yer almıştır.²¹⁹(EK- 2)

VIII. Avrupa Birliği Komisyonu İlerleme Raporları

Avrupa Birliği Komisyonu hazırlamış olduğu ilerleme raporlarında Alevilerin mevcut durumlarına sürekli değinmektedir. Çalışmanın bu bölümünde 2000 yılından bu yana hazırlanan raporların Alevilerle ilgili bölümleri değerlendirilecektir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus Komisyonun 2004 yılında hazırladığı raporda Alevilerden Müslüman azınlık olarak bahsetmesidir. Fakat Komisyon hem Alevi önderlerinden hem de hükümet yetkililerinden gelen tepkiler üzerine bu azınlık tabirini daha sonraki ilerleme raporlarında dile getirmemiştir.

A. Avrupa Birliği Komisyonu 2000 Yılı İlerleme Raporu

2000 Yılı İlerleme Raporu'nda "Alevilere yönelik resmi yaklaşımda herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Alevilerin şikayetleri, sadece Sünni camileri ve dinsel vakıflarının inşası için mali destek sağlanması yanında, okullarda ve ders kitaplarında Alevi kimliğini yansıtmayan zorunlu din eğitimi verilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konular son derece

²¹⁹ ECRI http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country_by-country/turkey/TUR-CBC-IV-2011-005-TUR.pdf, (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

hassastır; ancak, bunlar hakkında açık bir tartışmaya girmek mümkün olmalıdır”²²⁰ denilmektedir.

B. Avrupa Birliği Komisyonu 2001 Yılı İlerleme Raporu

2001 Yılı İlerleme Raporu’nda “Sünni olmayan Müslüman toplulukların durumunda hiçbir gelişme kaydedilememiştir. Alevilere yönelik resmi tutum değişmemiştir. Alevilerin sorunları hâlâ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dikkate alınmamaktadır. Alevilerin başlıca şikâyetleri, okullarda zorunlu din derslerinin ve din kitaplarının Alevi kimliğini tanımaması ve sadece Sünni İslam’a yönelik cami ve vakıflara mali destek verilmesidir”²²¹ ifadesine yer verilmiştir.

C. Avrupa Birliği Komisyonu 2002 Yılı İlerleme Raporu

2002 Yılı İlerleme Raporu’nda “Şubat ayında, Alevi ve Bektaşî Oluşumları Birliği Kültür Derneğinin, Anayasanın 14 ve 24.üncü maddeleri ve Dernekler Kanununun 5. maddesi uyarınca, Müslüman dini topluluklarına atıf yapacak şekilde Alevi veya Bektaşî adı altında dernek kurulamayacağı gerekçesiyle feshedildiği ve derneğin başvurusu üzerine, kararın uygulanmasının, Yargıtay kararına kadar bekletileceği”²²² belirtilmiştir.

D. Avrupa Birliği Komisyonu 2003 Yılı İlerleme Raporu

2003 Yılı İlerleme Raporu’nda “Sünni olmayan Müslüman toplulukların durumuna ilişkin olarak Aleviler konusunda bir değişim olmuştur. Nisan 2003’de, daha önce yasaklı bulunan Alevi ve Bektaşî Dernekleri Birliğine faaliyetlerini sürdürmesine imkân tanıyacak bir hukuki statü tanınmıştır. Bununla birlikte Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığında temsil edilmesi ve

²²⁰ Avrupa Birliği Komisyonu İlerleme Raporları Avrupa Birliği Genel Sekreterliği resmi sayfasından alınmıştır. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

²²¹ Ibid

²²² Ibid

Alevi kimliğinin okullardaki zorunlu din eğitiminde tanınmaması konusunda sorunların sürdüğü²²³ söylenmiştir.

E. Avrupa Birliği Komisyonu 2004 Yılı İlerleme Raporu

2004 Yılı İlerleme Raporu'nda "Sünni olmayan Müslüman azınlıkların statüsünde hiç bir değişiklik olmamıştır. Aleviler bir dini topluluk olarak resmen kabul edilmemektedir. Aleviler, ibadethanelerini açarken genellikle güçlüklerle karşılaşmaktadırlar ve okullardaki zorunlu dini eğitim, Sünni olmayan kimlikleri tanımamaktadır. Bir Alevi çocuğun anne ve babası, zorunlu dini eğitim konusunda AİHM'de dava açmıştır. Birçok Alevi, Türkiye'nin laik bir devlet olarak bütün dinlere eşit muamele yapması gerektiğini ve şu anda Diyanet aracılığı ile yapmakta olduğu gibi tek bir dini (Sünniler) doğrudan desteklememesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Aleviler hala Müslüman bir azınlık olarak tanınmamaktadır."²²⁴ ifadesine yer verilmiştir.

F. Avrupa Birliği Komisyonu 2005 Yılı İlerleme Raporu

2005 Yılı İlerleme Raporu'nda "Sünni olmayan Alevi toplum, ibadet yerlerinin tanınması ve ilgili devlet kurumlarında temsillerinin yanı sıra, zorunlu din eğitimine ilişkin güçlükler yaşamaya devam etmektedir. Sünni olmayan Müslüman toplulukların durumuna bakıldığında, hiçbir değişme olmadığı görülmektedir. Özellikle Alevilerin bir dini topluluk olarak resmen tanınmaması durumu devam etmekte ve Aleviler, Diyanet'te resmen temsil edilmemektedirler. Aleviler hâlâ ibadet yeri açma konusunda güçlükler yaşamakta, ibadet yerleri olan "Cemevleri"nin yasal bir statüsü bulunmamakta ve kamu makamlarından hiçbir mali kaynak almamaktadırlar. Ocak 2005'te Alevi topluluğuna, ibadet yeri olarak değerlendirilmeyeceği için, Ankara'da bir Cemevi inşa etme izni verilmemiştir. Aleviler taleplerini dile getirmekte daha etkin, giderek daha fazla sesli olmalarına rağmen, devlet

²²³ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

²²⁴ Ibid

makamları ve özellikle Diyanet mevcut uygulamayı değiştirme gereğini kabul etmemektedir. Alevi çocukları okullarda, özgün değerlerini kabul etmeyen zorunlu Sünni dini eğitime maruz kalmaktadırlar. Halen Alevi bir çocuğun ailesi tarafından zorunlu Sünni dini eğitimle ilgili olarak AİHM’de açılmış bir dava bulunmaktadır. Şubat 2005’te Eğitim Bakanlığı Alevilik ile Hıristiyanlık, Yahudilik gibi diğer inançların da gelecek yıldan itibaren zorunlu din eğitimine dâhil edilebileceğini belirtmiştir.²²⁵ görüşüne yer verilmiştir.

G. Avrupa Birliği Komisyonu 2006 Yılı İlerleme Raporu

2006 Yılı İlerleme Raporu’nda “Alevi topluluğun durumuna dair hiçbir gelişme olmamıştır. Aleviler ibadethanelerini açmakta güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Cemevleri ibadethane olarak tanınmamakta ve resmi makamlardan mali yardım alamamaktadırlar. Alevi ailelerin çocukları okullarda kendi özgünlüklerini tanımayan zorunlu din eğitimine tabi tutulmaktadır. Zorunlu din eğitimine dair bir dava halen AİHM’de görölmektedir. Önümüzdeki seneden itibaren orta öğretim müfredatında Alevilere değinilmesi öngörülmektedir. Genel olarak ibadet özgürlüğüne saygı duyulmaya devam edilmektedir; ancak Aleviler hâlâ ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadırlar”,²²⁶ denilerek problemlerin hâlâ devam ettiğine vurgu yapılmıştır.

H. Avrupa Birliği Komisyonu 2007 Yılı İlerleme Raporu

2007 Yılı İlerleme Raporu’nda “Aleviler, ibadet yerlerini açmakta sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Cemevleri, ibadet yeri olarak tanınmamakta ve resmi makamlardan yardım almamaktadırlar.²²⁷ Eğitimle ilgili olarak, DKAB dersleri zorunludur. Alevi bir aile tarafından yapılan başvuruya karşılık AİHM, Ekim 2007’de, oybirliğiyle, AİHS’nin 1 No’lu Protokolünün (eğitim hakkına ilişkin) 2. maddesinin ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, Hükümet tarafından, bu derslerin Türk toplumundaki dini çeşitlilikleri gözetmediğinin kabul edilmesini not etmiştir. Mahkeme ayrıca,

²²⁵ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

²²⁶ Ibid

²²⁷ Ibid

Türkiye'deki din eğitimi müfredatının demokratik toplumun gerektirdiği tarafsızlık ve çoğulculuk ölçütlerini karşılamadığına ve ebeveynlerin inançlarına saygı duyulmasını teminat altına alan uygun bir yöntemin bulunmadığına hükmetmiştir. Sonuç olarak, Mahkeme, Türkiye'nin eğitim sistemini ve ulusal mevzuatını AİHS'ye uygun hale getirmesi gerektiğine hükmetmiştir.”²²⁸ ifadelerine yer verilmiştir.

İ. Avrupa Birliği Komisyonu 2008 Yılı İlerleme Raporu

2008 Yılı İlerleme Raporu'nda “Alevilerle ilgili olarak, hükümet bu cemaat ile diyalogun geliştirilmesi ve kaygılarına cevap verilmesi konusunda bir girişim açıklamıştır. Bir ilk olarak bir belediye meclisi bir cemevini ibadethane olarak kabul etmiş ve camilerle aynı tarifeden su faturası verilmesi uygulaması başlatmıştır. Ancak Hükümetin inisiyatifi tam olarak uygulanmamıştır. Aleviler genel olarak, başta eğitim ve ibadethanelere ilişkin olmak üzere, mevcut sıkıntıları yaşamayı sürdürmektedir. Bu durum Başbakan'ın Alevi konularında danışmanı olan bir milletvekilinin bu görevinden istifa etmesine neden olmuştur. Eğitimle ilgili olarak Türk Anayasasının 24. maddesine göre DKAB dersleri ilk ve orta dereceli okullarda zorunludur. Mevcut 1982 Anayasası yürürlüğe girmeden önce bu durum böyle değildi. Ekim 2007'de bir Alevi ailenin başvurusu üzerine AİHM, bu derslerde dinlere genel bir bakış sağlamakla kalmayıp, kültürel uygulamaları da dâhil olmak üzere İslam inancının temel prensiplerinin öğretildiği hükmüne vardı. Mahkeme, Türkiye'den müfredatını ve iç mevzuatını AİHS'nin 1. Protokolünün 2. maddesi ile uyumlu hale getirmesini istedi. Bu AİHM hükmünün uygulanması gerekmektedir. Ağustos 2008'de bir Alevi Federasyonu, bu hükmün uygulanmadığı ve ders kitaplarının bir kısmı yanlış yönlendirmelere de neden olabilecek şekilde yeni ders kitaplarının Aleviler hakkında yanlış bilgiler içerdiği iddiaları ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne başvurmuştur. Mart 2008'de iki farklı davada Danıştay, Alevi ailelerin çocuklarının bu din derslerinden muaf olması yönünde karar

²²⁸ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

vermiştir. İbadet yerleri konusunda, Alevi ibadethaneleri ile ilgili olarak mahkemelerde bekleyen iki dava bulunmaktadır. Bunlardan biri Danıştay'dadır. Her iki dava da, Alevilerin cemevi inşaatı için arazi taleplerinin reddedilmesiyle ilgilidir. Bunlar, ibadethane olarak kabul edilmemekte ve sonuç olarak idari makamlardan mali destek görmemektedir.²²⁹ görüşüne yer verilmiştir.

J. Avrupa Birliği Komisyonu 2009 Yılı İlerleme Raporu

2009 Yılı İlerleme Raporu'nda "Aralık 2008'de Kültür Bakanı, ilk Alevi Enstitüsünün açılışına katılarak geçmişte devletin yol açtığı acılar nedeniyle Alevilerden özür dilemiştir. Ocak 2009'da Başbakan geçen yıl olduğu gibi bu yıl da Alevilerin iftar yemeğine katılmıştır. Hükümet, Alevilerin sorun ve beklentilerinin açıkça tartışılmasına yönelik çalıştaylar düzenlemiştir ve bu girişim Alevi cemaatince olumlu karşılanmıştır. Kamu yayın kuruluşu, Alevilerin Muharrem kutlamaları üzerine bir dizi program yayımlamıştır. Diğer bir sembolik jest olarak Kültür Bakanlığı, 1993 olaylarının mağdurları anısına Sivas'ta Madımak Oteli içinde bir kültür merkezinin kurulmasını tartışmaya açmıştır. Üç belediye meclisi, cemevlerini ibadet yerleri olarak tanımıştır ve cemevlerine camilere tanınan aynı mali kolaylıkları sağlamıştır. Antalya, Ankara ve İstanbul'daki idare mahkemeleri Alevi öğrencilerin zorunlu DKAB dersinden muaf tutulmaları yönünde karar vermiştir. İzmir İdare Mahkemesince verilen benzer bir karar Danıştay tarafından onanmıştır. Alevi ibadethanelerine ilişkin olarak birisi Danıştay'da olmak üzere mahkemelerde bekleyen iki dava bulunmaktadır. Cemevleri üç belediye meclisi tarafından ibadet yeri olarak tanınmasına rağmen, bu evlerin ibadet yeri olarak tanınmaması yönündeki genel politika değişmemiştir. Hükümet Alevilerle bir diyalog başlatmıştır. Buna karşın, belirli sorunlar hâlâ çözüm beklemektedir. Alevilerin bir kısıtlama olmaksızın faaliyet göstermelerine imkân tanıyacak

²²⁹ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

şekilde AİHS ile uyumlu bir yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir.”²³⁰ ifadelerine yer verilmiştir.

K. Avrupa Birliği Komisyonu 2010 Yılı İlerleme Raporu

2010 Yılı İlerleme Raporu’nda “Alevi toplumuna yönelik açılım devam etmiştir. Başlangıçta planlandığı üzere, farklı sosyal ve meslek grupları ve Alevi temsilcileri ile yedi çalıştay yapılmıştır. Alevi ibadethaneleri ile ilgili olarak, iki dava sonuçlanmış ve başvurular reddedilmiştir. Mayıs 2010’da, bir Cemevi tüm iç hukuk yollarını tükettikten sonra AİHM’ye başvurmuştur. Cemevlerinin bazı belediye meclisleri tarafından fiilen ibadet yeri olarak tanınmasına rağmen, bunların ibadet yeri olarak tanınmaması yönündeki genel politika değişmemiştir. Alevilerin gereksiz kısıtlamalar olmaksızın faaliyet göstermelerine yönelik AİHS ile uyumlu bir hukuki çerçeve henüz oluşturulmamıştır.”²³¹ ifadeleri dile getirilmiştir.

L. Avrupa Birliği Komisyonu 2011 Yılı İlerleme Raporu

2011 Yılı İlerleme Raporu’nda “2009 Alevi açılımı kapsamında gerçekleştirilen yedi çalıştayı takiben, Mart 2011’de nihai bir rapor yayımlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, Alevilikle ilgili bilgileri de içeren yeni bir din eğitimi kitabı yayımlamıştır. Bu kitaplar, 2011-2012 öğrenim yılından itibaren kullanılmaya başlanacaktır. Az sayıda belediye meclisi, fiilen cemevlerini ibadet yeri olarak tanımıştır. Sivas ilindeki Madımak Oteli kamulaştırılmıştır. Aleviler, otelin müzeye dönüştürülmesini talep etmişlerdir. Alevi ibadet yerleri tanınmamaktadır ve Aleviler bu yerlerin açılmasında sık sık güçlüklerle karşılaşmaktadır. Sonuç olarak düşünce, vicdan ve din özgürlüğü konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Aleviler ve gayrimüslim dini cemaatlerle diyalog devam etmiştir. Azınlık dinlerine mensup olanlar, aşırılık yanlısı kişilerin tehditlerine maruz kalmaya devam etmiştir. Tüm gayrimüslim cemaatlerin ve Alevilerin, yerinde olmayan kısıtlamalar

²³⁰ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

²³¹ Ibid

olmaksızın faaliyet gösterebilmelerine yönelik AİHS ile uyumlu bir hukuki çerçeve henüz oluşturulmamıştır”²³² diyerek olumlu gelişmeler görmezden gelinmeyerek aynı zamanda çözülmeyi bekleyen sorunların da olduğu belirtilmiştir.

IX. Alevi Çalıştayları Nihai Raporu

Çalışmamızın bu kısmında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hükümet görevini yürüttüğü dönemde Devlet Bakanlığı makamında bulunan Faruk Çelik'in önderliğinde 2009 – 2011 arasında yapılan Alevi çalıştaylarınının 31 Mart 2011 tarihinde deklare edilen Nihai Raporu'nun sonuç kısmı değerlendirilecektir. Özellikle Alevilerin mevcut problemleri ile ilgili kısımları ele alınacak olan Nihai Rapor'daki bu gelişmeler şöyledir;²³³

- Aleviliğin tanımlanması kesinlikle Aleviler tarafından yapılmalıdır. Devletin kendine düşen görevi yerine getirebilmesi için, Alevi toplulukların bir araya gelerek öncelikle Aleviliği tanımlamaları ardından da inançları ile ilgili konulara açıklık getirip, kamuoyuyla paylaşmaları gerekir. Devlet kesinlikle hiçbir inanç alanının içeriğine karışamaz. Sadece herhangi bir inancın güvence altına alınabilmesi için gerekli adımların atılmasında koruyucu roller üstlenebilir. Bu kapsamda Alevilerin de üzerlerine düşenleri yapıp, kendi inanç sistemlerini çok net bir şekilde ortaya koymaları gerekmektedir.
- Devlet, kendilerinin hem devlet hem de toplum nezdinde ayrımcılığa uğradığını söyleyen Alevilerin bu algısının bertaraf edilmesi için acil önlemler almalıdır. Problemlerin çözümü hoşgörü, diyalog ve empatiye dayanmalıdır. Ayrıca hukuki mevzuatın ayrımcılığı artıran ve kurumsallaştıran unsurlardan bir an önce arındırılması gerekmektedir.
- İnkılâp Kanunları ve ulus devlet yaklaşımı Alevi sorununun çözümünde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsurdur. Sorunların çözülmesi için öncelikle devletin birleştirici ve bütünleştirici kimlik politikaları

²³² <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

²³³ Alevi Çalıştayları Nihai Raporu <http://www.scribd.com/doc/55210588/alevical%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1-nihai-raporu> (internet) erişim tarihi 01 Ağustos 2011.

olmak üzere anayasal düzeyde güvence altına alınmış hususların gerçeklikle buluşturulması gerekmektedir.

- Konu anayasal düzeyde tartışılırken, “Din ve Vicdan Hürriyeti”nin garanti altına alındığı 24. maddenin de, “Tekke ve Zaviyeler Kanunu” ve “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” kapsamında değerlendirilmesi zaruridir. Aslında sorunların tıkandığı alan bu bağlamda oluşmaktadır.
- Diyanet’in sunduğu hizmetlerden Aleviler de her Sünni vatandaşın yararlandığı kadar yararlanmalıdır. Bu konuda herhangi bir kısıtlamayla karşılaşılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın sürekli dile getirdiği üst İslâm söylemi konusundaki hassasiyetlerinden hiçbir zaman vazgeçmemelidir.
- Sünnilik dışındaki diğer İslâm temelli inanç gruplarına karşı hizmet götürme şeklinin nasıl olacağı konusunda, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mevcut statüsü de değerlendirilmek şartıyla devlet tarafından bir takım hukuki çalışmalar yapılması gerekmektedir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı’yla hiçbir şekilde bağ kurmaya gönüllü olmayan Alevilerin talepleri de göz ardı edilmemeli, isteklerini karşılayacak bir yapılmaya devlet ve toplum gereklilikleri içinde, laiklik ilkesini gözeterek, fırsat verilmelidir. Bu kapsamda laik devlet de kısıtlayıcı, engelleyici ve daraltıcı yorumları değil, genişletici, gerçekçi ve özgürlükçü yorumları temel almalıdır.
- Uygulamasında ortaya çıkan problemlerin çözülebilmesi için zorunlu din dersleri ile ilgili Anayasa’da yeni bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda DKAB derslerinin statüsünün tanımlanmasının yeniden yapılmasının gerektiği düşünülmektedir.
- Aleviler ve diğer inanç gruplarının, Anayasa’nın 24. maddesinde belirtilen tüm vatandaşların isteğe bağlı bir şekilde yararlanmalarına imkân veren eğitim ve öğretim programından tam anlamıyla faydalanabilmeleri için gerekli düzenlenmelerin Milli Eğitim Bakanlığı’nın ilgili birimlerince yapılmasına başlanmalıdır.

- İsteğe bağlı dersler yeniden tasarlanmalı ve bu derslerde vatandaşlar hiçbir zaman kendi kimliklerini beyan etmek zorunda kalmamalıdır.
- Şu an ki DKAB dersleri revize edilmeli ve müfredat tüm inanç alanlarına aynı şekilde yaklaşmalıdır.
- Din eğitim ve öğretimi, inanç topluluklarının temel ilkeleriyle çelişmeden, ancak devletin denetleme hakkının da zarar görmeden verilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ister zorunlu DKAB dersinde isterse talebe bağlı eğitim ve öğretim programlarında Aleviliğin özünde neleri içerdiiği, temel inanç ve ritüellerinin neler olduğu ve bunun gibi konuların belirleyicilik ve yorum hakkı Alevi toplumunda bulunmalıdır. Bununla beraber Alevilerin de Aleviliğin nasıl temsil edileceğini bir uzlaşma içerisinde belirlemeleri gerekmektedir.
- Cemevleri hukuki bir statüye kavuşturulmalı, bu kapsamda gerekli ihtiyaçlar eşitlik ilkesine ters düşmeyecek bir şekilde devlet tarafından karşılanmalıdır.

SONUÇ

Her şeyden önce şu unutulmamalıdır ki Türkiye’de Alevilik probleminin bir cephesi Alevi kesimi ilgilendiriyorsa, öteki cephesi Sünni kesimi ilgilendirmektedir. Aleviler bu işin merkezinde bulduklarından daha çok hoşgörülü olmalı ve kendilerine şüphe ile yaklaşanlara Aleviliği en anlaşılır haliyle anlatmalıdırlar. Sünniler de artık kabul etmelidir ki «*Tarihsel bir miras olan Alevilik Türkiye’nin bir gerçeğidir. Onlar da Müslümandır. Fakat inanç biçimi ve uygulayışı itibarıyla Sünnilerden farklı bir sistemleri vardır.*»²³⁴

Türkiye’de Alevilerin azınlık olup olmadığı konusu Avrupa Birliği Komisyonu 2004 yılı ilerleme raporuna kadar hiç dile getirilmemiştir. Bu raporda Aleviler Sünni olmayan Müslüman azınlık ifadesi ile tanımlanmıştır. O zamana kadar böyle bir talebi olmayan Aleviler bu rapora çok sert tepki göstermişlerdir. Kendilerinin azınlık değil bu ülkenin kurucu unsurlarından olduklarını söylemişlerdir. Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Alevilerin bu ülkenin kurucu unsurlarından olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Atatürk bizzat Alevi topluluklarına gidip Kurtuluş Savaşı’na katılmalarını istemiş ve onlardan destek sözü almıştır. Her ne kadar kurucu unsur olsalar da Alevilerin günümüzde çözülmeyi bekleyen bazı temel sorunları vardır. Bunlardan bir tanesi kendilerinin tanınması ki bu problem Alevilerin kendileriyle ilgilidir çünkü kendi kimliklerini oluşturmak isterlerken tam bir birliktelik sağlayamamaktalar ve bu da muhataplarının onları nasıl tanıyacağına engel teşkil etmektedir. Aleviler kendilerini tanımlamada ortak bir yol bulmalı ve başta devlet olmak üzere muhataplarından da bu şekilde kabul görmelilerdir. Cemevlerinin statü problemi ise yine bir başka önemli problemdir. Yapılan Cem ayinlerinin ibadet kabul edilmesinden dolayı bütün Alevi grupları buranın ibadethane olarak kabul görülmesi konusunda hemfikirdirler. Alevilerin cemevleriyle ilgili beklentileri bu zamana kadar, genellikle arazi tahsisi, elektrik, su, yakıt gibi maddi konularla sınırlı olmuştur. Cemevlerinin hukuki statüye kavuşturulması

²³⁴ Ocak, a.g.e., s. 310.

isteği bir hayli yenidir ve bu çerçevede istenen, devletin her şeyden önce Aleviliği dikkate almasıdır.

Cemvlerinin statü problemi de bir an önce sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturulmalıdır. Kanun ve yasalara yapılacak olan düzenlemelerle cemvlerinin ihtiyaçları nihai rapor'da belirtildiği gibi eşitlik ilkesine aykırı olmayacak bir şekilde devlet tarafından karşılanmalıdır. Yine Alevi çalıştayları nihai raporunda belirtildiği üzere cemvlerinin statü kazanabilmesi için Tekke ve Zaviyeler Kanunu'nun gözden geçirilmesi de şarttır. Fakat bazı Aleviler bu sorunun çözümünde bu derecede derinlikli bir müdahaleye hiçbir şekilde ihtiyaçları olmadığını, ilgili kanun maddelerine fiili durumlarını açıklayıcı bir ibarenin konulmasının kendileri için yeterli olacağını ifade etmektedirler. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın durumu ise Aleviler için çözülmeyi bekleyen bir diğer problemdir. Bir kısım Aleviler, laiklik perspektifinden bakıldığında böyle bir kurumun mevcut olmasının laiklik anlayışıyla bağdaşmadığını söylemekte, bir başka kısım ise Diyanet'in mevcut durumunun devam etmesini, sadece Alevilerin de bu kurumda gereği gibi temsil edilmesini istemektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili olarak Alevi çalıştaylarında "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut statüsüyle, Sünnilik dışındaki diğer İslâm temelli inanç gruplarına nasıl hizmet götüreceği, bu konuda ciddi çekinceleri olan gruplar karşısında devletin nasıl bir yapılanmaya gideceği konusunda hukuki çerçevede birtakım çalışmalar yapılması gerektiği"²³⁵ dile getirilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut konumu laik bir ülke yapısına uymayabilir, fakat kaldırılması birçok tarikat ve cemaatin ortaya çıkmasına ve din olgusunun çok farklı boyutlara çekilme ihtimaline sebep olacağından Aleviler bu kurumda yine eşitlik ilkesi baz alınarak temsil edilmelidir. Aleviler için çözüme kavuşturulması beklenen bir diğer önemli husus da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersidir. Bilindiği gibi bu ders zorunlu bir derstir. Yine diğer problemlerde de gözükken Alevilerin bütünlük sağlayamaması durumu burada da ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın ilgili bölümünde belirtildiği gibi bazı Alevi

²³⁵ Alevi Çalıştayları Nihai Raporu <http://www.scribd.com/doc/55210588/alevical%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1-nihai-raporu> (internet) erişim tarihi 01 Ağustos 2011.

toplulukları bu dersin tamamen kaldırılmasını isterken, bazı gruplar ise bu dersin seçmeli ders olmasını veya bu şekilde devam etmesini fakat Alevilik inanç sistemine en az Sünnilik kadar yer verilmesini talep etmektedir. Bu konuyla ilgili nihai raporda,

“...Mevcut haliyle din dersleri revize edilmeli, müfredat tüm inanç alanlarına aynı mesafe bilinciyle hazırlanmalıdır. Anayasa'nın 24. maddesinde yer alan ve tüm vatandaşların isteğe bağlı bir şekilde yararlanmalarına fırsat tanıyan eğitim ve öğretim programının işlerlik kazanması için, başta Aleviler olmak üzere tüm inanç gruplarının bu derslerden yararlanabilmeleri doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili birimlerince gerekli teknik çalışmalar başlatılmalıdır”²³⁶ ifadesine yer verilmiştir.

Negatif ve pozitif boyutlarıyla bütün mezhep ve inançlardaki vatandaşların tam bir din ve vicdan özgürlüğüne sahip olması demokratik bir toplum düzeni açısından vazgeçilemez öneme sahiptir. Avrupa Birliği ile müzakerelerin resmen devam ettiği şu günlerde Türk hükümetine düşen görev Lozan Antlaşması bağlamında hukuki açıdan olmasa bile toplumsal bakımdan en büyük ikinci dini inanç sistemini oluşturan Aleviler de dâhil olmak üzere herkesin din ve vicdan özgürlüğünü evrensel demokrasi ve hukuk standartları çerçevesinde güvence altına almayı hedefleyen reformları bütün unsurlarıyla yaşama geçirmesidir. AB ile tam üyelik müzakerelerinin açılacak olan yeni başlıklarla başarılı bir şekilde devam ettirilmesi için Türkiye'nin yersiz bir takım korkularla din ve vicdan özgürlüğünü bütün bireyler için yaşama geçirmeye yönelik uyum kanunlarını geciktirme ya da zamana yayma gibi bir lüksü bulunmamaktadır.²³⁷

Sonuç olarak Alevilik kendine ait inanç ve ritüelleriyle mistik yapısını korumasına rağmen çözülmeyi bekleyen toplumsal bir sorun olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir. Bu problemin Alevilerin kendilerini nasıl tanımladıklarını net olarak ortaya koymaları ve muhataplarının Alevileri

²³⁶ Alevi Çalıştayları Nihai Raporu <http://www.scribd.com/doc/55210588/alevical%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1-nihai-raporu> (internet) erişim tarihi 01 Ağustos 2011.

²³⁷ Hekimoğlu, a.g.e., s. 62.

herhangi bir şekilde tanımlamaya çalışmamalarıyla çözüleceği düşünülmektedir. Bu konuda hem Alevilere hem de Sünnilere düşen görevler vardır. Her iki kesimde öncelikli olarak birbirini anlamaya çalışmalıdır. Alevilerin kendileri ile ilgili istemiş olduğu haklara kavuşmaları insan hakları nezdinde olması gereken bir koşuldur. Burada Sünnilere düşen görev ise daha toleranslı olmaktır.

KAYNAKÇA

A – BASILI KAYNAKLAR

AĞAR Yakup, **Azınlık Hakları, Küreselleşme – AB – Türkiye**, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

AKKOÇ, Yunus, **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Alevilik**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.

ARISOY, İbrahim Alper, **Avrupa Birliği ve Azınlıklar**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002.

ARSAVA Ayşe Füsün, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1993.

BAĞCI, Şehnaz, **Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Azınlıklar**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

BALKANLIOĞLU, Mehmet Ali, **Aleviliğin Günümüzdeki Problemleri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

BAŞBİLEN, Pınar, **Avrupa Birliği’nin Etnik ve Dini Kimliklere Yaklaşımı: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

ÇAVUŞOĞLU, Naz, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, Su Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇOBAN, Savaş, **Küreselleşme, Ulus-Devlet, Azınlıklar ve Dil**, Su Yayınları, İstanbul, 2005.

DALYANCI, Numan, **Avrupa Birliği'nin Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Etkileri**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

FİŞNE Mustafa, **An Analysis of the Copenhagen Political Criteria from the Perspective of "Being a European State"**, Marmara Üniversitesi, Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

GÖKDEMİR Mevlüde, **İfade Hürriyeti Kapsamında Türkiye'de Dini Azınlıkların Durumu**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2001.

GÖRGÜLÜ, Müjde, **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Azınlıkların Durumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

GÖRÜM, Yasemin, **Avrupa Konseyi, AGİT ve AB'de Azınlık Hakları ve Batı Trakya Sorunu**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

GÜNGÖR, Özcan, **Günümüz Alevi/Bektaşî Kimliğine Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Beypazarı/Karaşar Yöresi Örneği)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

HATİPOĞLU, Murat, **Yunanistan'da Etnik Gruplar ve Azınlıklar**, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Araştırma Projeleri Dizisi 3/99, Ankara, 1999.

HEKİMOĞLU, Mehmet Merdan, **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007.

HENRARD, Kristin, **Devising an Adequate System of Minority**, Martinus Nijhoff Publishers, the Hague, 2000.

KABOĞLU İbrahim Ö., **Kolektif Özgürlükler**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989.

KURUBAŞ, Erol, **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, Asil Yayınları, Ankara, 2004.

KÜÇÜK, Abdurrahman – KÜÇÜK Mehmet Alparslan, **Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik Bektaşilik**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

NALBANT, Atilla, **Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Türk Sûfiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

OKAN, Murat, **Türkiye'de Alevilik – Antropolojik Bir Yaklaşım**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004

ORAN, Baskın, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖNDER, Ali Tayyar, **Türkiye'nin Etnik Yapısı**, Önerler Yayıncılık, Ankara, 1999.

PREECE, Jennifer Jackson, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi**, Çeviren Ayşegül Demir, Don Kişot Yayınları, Ankara, 2001.

REÇBER Kamuran, **Avrupa Birliği Mevzuatı**, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005.

SARAÇLI, Murat, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007

SMITH, Anthony, **Milli Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

SUBAŞI, Necdet, **Alevi Modernleşmesi – Sırrı Fâş Eylemek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

ŞENER Cemal, **Atatürk ve Aleviler (Kurtuluş Savaşında Aleviler Bektaşiler)**, Etik Yayınları, İstanbul, 2006.

ŞENER, Cemal, **Sorularla Alevilik**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008.

TANGÖR, Burak, **Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Gelişimi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009.

THORNBERRY, Patrick, **International Law and the Rights of Minorities**, Clarendon Press, Oxford, 1991.

ÜRER, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

ÜZÜM, İlyas, **Günümüz Aleviliği**, İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2000.

ÜZÜM, İlyas, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009

YAZGIÇ, Suavi Kemal, **Avrupa Birliği**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.

B - MAKALELER

AKTOPRAK Elçin, «Avrupa Birliği ve Ulusal Azınlıklar», Derleyen Rasim Özgür Dönmez ve Gökhan Telatar, **Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

ARABACI, Fazıl, «AB Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri ve Türkiye», **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik**, Derleyen Jean Bauberot, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

AYDIN, Mehmet Zeki, «Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması», **Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Derleyen Doç. Dr. Suat Cebeci, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002.

BİLENER, Tolga, «AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB'ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri», Derleyen Beril Dedeoğlu, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.

BÜYÜKKARA, M. Ali, «AB'ye Giriş Sürecinde Yükselen Alevi Hakları Talepleri ve Beraberindeki Problemler», **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

DELPEREE, Francis, «Avrupa ve Azınlıklar,» Derleyen İbrahim Ö. Kaboğlu, **Kopenhag Kriterleri**, Doğa Basım Yayın, İstanbul, 2000.

ERMAN, Tahire, ERDEMİR, Aykan, «Aleviler ve Topluma Eklemlenme Torunsalı», Derleyen Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı, **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.

HUGES, James and GWENDOLYN, Sasse, «Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs», **Journal on Ethnopolitics and Minority**, Issues in Europe, Sayı 1, Flensburg, 2003.

NAS, Çiğdem, «Avrupa Parlamentosu'nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye», Derleyen Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

POSPISIL, Ivo, «The Protection of National Minorities and Concept of Minority in the EU Law», **Pan-European Conference**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2006.

SCHÖPFLIN, George, «Nationalism and Ethnic Minorities in Post-Communist Europe», Derleyen Richard Caplan ve John Feffer, **Europe's New Nationalism**, Oxford University Press, New York, 1996.

TUĞCU, Hüseyin, «Avrupa'da "Alevi Dini" Projesine Sosyolojik Bakış», **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu**, Derleyen Diyanet İşleri Başkanlığı ile Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ankara, 2003.

TÜRKMEN, Füsün, «Avrupa Birliği ve İnsan Hakları», Derleyen Beril Dedeoğlu, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.

C – SÜRELİ YAYINLAR

ARSAVA Füsün, «Nice Antlaşmasının Getirdikleri», **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, 2002.

AYDIN, Mehmet Zeki, «Belçika'da İlk ve Orta Dereceli Okullarda Din ve Ahlâk Öğretimi» **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, Sivas, 1999.

KASIM, Kamer, «Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar», **Avrasya Dosyası**, Cilt 11, Sayı 1, Ankara, 2006.

TAŞDEMİR, Hakan, SARAÇLI, Murat, «Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunu», **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt 2, Sayı 8, Ankara, 2007.

PICCOLI, Lorenzo, «The European Union and Minority Languages: Evolution, Achievements and Contradictions in the Light of the Treaty of Lisbon», **Interdisciplinary Political Studies**, Cilt 1, Sayı 0, Trento, 2011.

PREECE J.Jackson, «National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?», **Nations and Nationalism**, Cilt 3, Sayı 3, 1997.

RAMAGA, Philip Vuciri, «The Bases of Minority Identity», **Human Rights Quarterly**, Cilt 14, Sayı 3, Baltimore,1992.

C – SÖZLÜ TARİH KAYNAKLARI

15 Ocak 2012 tarihinde Çankırı Şabanözü Kutluşar Köyü Sosyal Yardımlaşma, Güzelleştirme ve Kültür Derneği'nde Dernek Başkanı Ali Rıza Sultanoğlu ile yapılan görüşme.

16 Ocak 2012 tarihinde Irmak Alevi-Bektaşî Kültür ve Eğitim Derneği'nde Dernek Başkan Yardımcısı Ziya Demirel ile yapılan görüşme.

17 Ocak 2012 tarihinde Ankara Çubuk Sarısu Köyü Cemevlerini Yaşatma ve Kültür Derneği'nde Dernek Başkanı Abbas Karaşık ile yapılan görüşme.

D – ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Avrupa Konseyi http://www.avrupakonseyi.org.tr/aihmk/aihmk07_165.htm (internet), erişim tarihi 01 Ağustos 2011.

Alevi Çalıştayları Nihai Raporu, <http://www.scribd.com/doc/55210588/alevicil%20C4%B1%20C5%9Ftay%20C4%B1-nihai-raporu> (internet) erişim tarih 1 Ağustos 2011.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45629&l=1> (internet) erişim tarihi 20 Mayıs 2011.

Avrupa Birliği Komisyonu İlerleme Raporları, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

Council of the European Union, EU Annual Report on Human Rights, Brüksel 2008, s.112. <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/08/st14/st14146-re02.en08.pdf> (internet) erişim tarihi 05 Haziran 2011.

ECRI <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/countrybycountry/turkey/TUR-CBC-IV-2011-005-TUR.pdf> (internet) erişim tarihi, 02 Ağustos 2011.

European Union, Consolidated Versions of The Treaty on European Union and of The Treaty Establishing The European Community <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2006/ce321/ce32120061229en00010331.pdf>, (internet) erişim tarihi, 11 Mayıs 2011.

HEIDBREder, Eva G., CARRASCO, Laura, **Assesing the Assesment: A Review on the Application Criterion Minority Protection by the European Commission, Maastricht**, European Institute of Public Administration, 2003, <http://aei.pitt.edu/1623/1/2003w04.pdf> (internet) erişim tarihi 26 Mayıs 2011.

Mercator, <http://www.mercator-central.org> (internet) erişim tarihi 21 Mayıs 2011.

TANASE, Ioana, **Defining National Minorities: Old Criteria and New Minorities**, Seminer Series “Citizenship and National Minorities in Europe”, <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/docs/Tanase.htm>, St. Antony’s College, (internet) erişim tarihi 21 Mayıs 2003.

TORUN, İshak, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasinin Gelişmesinde Bir Potansiyel Olarak Alevilik**, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi13.pdf>, (internet) erişim tarihi, 28 Haziran 2011

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (internet) erişim tarihi 28 Haziran 2011.

YAVUZ, M. Hakan, «Anadolu Tasavvufunun Yetimleri: Aleviler», **Köprü Dergisi**, Sayı 62, 1998, [http://www.koprudergisi.com/index.asp? Bolum= Eski Sayilar&Goster=Yazi&aziNo=368](http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&aziNo=368), (internet) erişim tarihi, 29 Haziran 2011

ZENGİN, Hasan ve Eylem Kararı, <http://www.inhakbb.adalet.gov.tr/aihm/karar/hasanveeylemzengin.doc>, (internet), erişim tarihi, 01 Haziran 2011.

EKLER

EK – 1a: Lozan Antlaşması'nın 38 ve 39. maddeleri.

Madde 38: “Türk Hükümeti Türkiye’de oturan herkesin doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir. Türkiye’de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkça isterse özel olarak serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır. Gayri-Müslim azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.”

Madde 39: “Gayri-Müslim azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır. Türkiye’de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep ayrılığı hiçbir Türk uyruğunun medeni ve siyasi haklardan yararlanmasına ve özellikle kamu hizmetlerine alınmasına, görev ve derece almasına ya da çeşitli meslek ya da işleri yapmasına engel teşkil etmeyecektir. Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçe’den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.”

EK – 1b: Lozan Antlaşması'nın 40, 41 ve 42. maddeleri.

Madde 40: “Gayri-Müslim azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.”

Madde 41: “Genel eğitim konusunda Türk Hükümeti, gayri-Müslim uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda ana dillerinde öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolayları gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümeti'nin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Gayri-Müslim azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işleri ile genel gelirlere sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralar, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.”

Madde 42: “Türk Hükümeti, gayri-Müslim azınlıkların aile hukukuyla kişisel statüleri konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi,

EK – 1c: Lozan Antlaşması'nın 43, 44 ve 45. maddeleri.

Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki halen mevcut vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlamış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.”

Madde 43: “Gayri-Müslim azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmamaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir. Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.” Yukarıda sayılan bütün bu hükümler Lozan Barış Antlaşması'nın 44. maddesi ile Milletler Cemiyeti güvencesine bağlanmış ve aynı zamanda Antlaşma'nın 45. maddesi ile de öngörülen hakların, Yunanistan tarafından ülkesindeki Müslüman azınlığa aynen tanındığı belirtilmiştir.

EK – 2a: Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 8 Şubat 2011 tarihli Türkiye Raporu Tespit ve Tavsiyeler bölümünün 100, 101 ve 102. maddeleri.

Madde 100. Alevi toplumunun, nüfusun büyük çoğunluğu ile ilişkileri genelde iyidir. Ancak, ilk ve orta okullardaki din dersi Aleviler için kaygı verici niteliktedir. AİHM, 2007 yılında verdiği bir kararla²³⁸ eğitim sisteminin ve iç hukukun nesnellik ve çoğulculuğun gereklerini karşılayamamasının ve ebeveynlerinin inançlarına saygıyı sağlayacak uygun bir yöntem sağlayamamasının, Sözleşmenin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesini (eğitim hakkını) ihlal ettiğine hükmetmiştir. Söz konusu karardan bu yana müfredat programında bir dizi değişiklik için hazırlık yapılmışsa da, Alevi temsilcileri bu değişikliklerin tarafsız bir eğitim ortamı sağlayacak kadar yeterli gözükmediğini belirtmiştir. Mahkeme kararının uygulanması konusu Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine havale edilmiştir. Aleviler daha genel anlamda, Alevi toplumunun okullarda okutulan ders kitaplarında hemen hemen hiç yer almadığına, bunu da dışlamayan, dâhil edici bir toplum oluşturulmasına katkı sağlamadığına işaret etmektedirler.

Madde 101. Alevi temsilcileri aynı zamanda devletin bazı inanç gruplarına tahsisat sağlayıp –örneğin ibadet yerlerinin elektrik giderlerinin karşılanması gibi – tümüne sağlamama gibi, ayrımcı bir davranış sergilediği konusunda şikayetçidirler. Özellikle halen cemevleri ibadet yeri sayılmamakta ve yereldeki bazı istisnalar dışında devlet ödeneği alamamaktadırlar. 2009 yılında bir Alevi erin Sünni adetlerine göre gömülmesi de bazı Alevilerde rahatsızlık yaratmıştır.

Madde 102. ECRI hükümetin 2009 yılında Alevileri ilgilendiren konularda doğrudan doğruya Alevilerle görüşmek ve söz konusu sorunları ele almak üzere Alevi topluluğu içindeki farklı gruplarla bir dizi çalıştay düzenlemiş olmasını ilgiyle izlemiştir. ECRI aynı zamanda, Türk hükümetinin demokratik

²³⁸ Hasan ve Eylem Zengin (başvuru no. 1448/04), 9 Ekim 2007 tarihli karar.

EK – 2b: Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 8 Şubat 2011 tarihli Türkiye Raporu Tespit ve Tavsiyeler bölümünün 103, 104 ve 105. maddeleri.

açılımını Alevileri de içerecek şekilde genişletme niyetinde olduğuna dair haberleri de ilgiyle izlemektedir.

Madde 103. ECRI, Türk yasalarını ve hukuki uygulamalarını, din eğitim konusunda AİHS'nin gerekleriyle uyumlu hale getirmek üzere, Türk makamlarının, Zengin Hasan ve Eylem davalarında AİHM'nin kararının uygulanması için gerekli tüm tedbirleri tam olarak ve süratle almasını tavsiye eder.

Madde 104. ECRI, Alevi toplumunun özellikle de ibadet yerleriyle ve bunlara sağlanacak tahsisatla ilgili konularda ayrımcı davranışta bulunulduğuna ilişkin kaygılarını araştırarak, varsa herhangi bir ayrımcılık konusuyula ilgili tüm gerekli tedbirleri almasını tavsiye eder.

Madde 105. ECRI, yetkilileri Alevi toplumuyula olumlu bir diyalog oluşturarak bu toplumla iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik gayretlerini sürdürmelerini kuvvetle teşvik eder.

ÖZET

TOMBAK Yavuz, “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Kolektif Özgürlükler Perspektifinden Türkiye’de Alevilerin Durumu”, Yüksek Lisans, Ankara, 2011”

Avrupa Birliği’nin azınlık anlayışı ve Alevileri ve Aleviliği nasıl algıladığı, her yıl AB Komisyonu tarafından düzenli olarak yayınlanan ilerleme raporlarındaki Aleviliğin yeri, Türkiye’de Alevilerin mevcut durumu, kendilerini neden kurucu unsurlar arasında gördükleri, çözülmeyi bekleyen problemleri ortaya koyup, çözüm önerileri sunmak bu çalışmanın temel amacıdır. Kapsamlı bir Alevi analizi yapmak için geçmişin derinliklerine ve ayrıntılarına dalmak gerekmektedir. Bu çalışmada AB’nin Alevilere bakış açısı incelendiği için çalışma son yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmanın temel metodunu konuyla ilgili yayınlanmış kitap, makale, dergi, broşür, basın açıklaması, gazete yazıları ve görsel malzemeler oluşturmaktadır.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bölümde azınlık kavramı çerçevesinde, azınlık tanımına ve azınlık çeşitlerine yer verilmiştir. Azınlık çeşitleri olarak etnik, dinsel, dilsel ve ulusal azınlıkların tanımı yapılmıştır.

İkinci bölümde AB’nin azınlıklara bakış açısı incelenmiştir. Bu bölümde AB’de azınlık haklarının gelişimi, AB’yi yakından etkilediği için AK’nin bu konuda yaptığı çalışmalar, Birliğin hukukunda azınlık haklarının nasıl algılandığı, Maastricht, Amsterdam ve Nice gibi temel antlaşmalar, AB kurumları tarafından yapılan çalışmalar ve AB’ye üye bazı devletlerdeki azınlık hakları değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde kolektif özgürlükler perspektifinden Alevilerin Türkiye’deki durumu incelenmiştir. İnceleme sırasında önce kolektif özgürlüklerin tanımı yapılmış, Türkiye’deki azınlık haklarına değinilmiş ve Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerindeki Aleviler incelenerek Alevilerin

azınlık kapsamına girip giremeyeceği değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde Alevilerin günümüzdeki durumu ve problemlerine de yer verilmiştir. Ayrıca AİHM'nin Alevilerle ilgili verdiği bir karar, Irkçılığa ve Hořgrszlyęe Karşı Avrupa Komisyonu Türkiye Raporu, AB Komisyonu İlerleme Raporları ve Alevi alıştayları Nihai Raporu da çalışmanın bu kısmında incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. Avrupa Birliği
2. Aleviler ve Alevilik
3. Azınlık Hakları
4. AB İlerleme raporları
5. Alevi alıştayları

ABSTRACT

TOMBAK Yavuz, "The Situation of Alevis in Turkey from the Perspective of Collective Freedom, in the European Union Accession Process", Master's Degree, Ankara, 2011.

The aim of this thesis is to show how the European Union comprehends minorities and Alevis, the current situation of Alevis, and to offer solutions for the problems expected to be solved.

To do a comprehensive analysis of Alevis requires diving into the depth and details of the past. The study has been restricted to the last century owing to the fact that we have studied the perspective of the EU to Alevis in this study.

The books, articles, journals, and printed matters relevant to the issue have constituted the main method of the study. There are three chapters in the study. The first chapter in the framework of minority concept has presented the definition and kinds of minority. As kinds of minority, ethnic, religious, linguistic and national minorities have been defined. In the second chapter the perspective of the EU to minorities has been examined. In this part, the development of minority rights in the EU, the studies related to the issue carried out by Council of Europe because of affecting the EU closely, the perception of minority rights in the EU law, the main treaties such as Maastricht, Amsterdam and Nice, the studies brought about by the EU bodies and minority rights in some EU member countries have been evaluated. In the third chapter the situation of Alevis in Turkey from the perspective of collective freedom has been examined. Initially, collective freedom has been defined during the examination. Then minority rights in Turkey and Alevis throughout National Struggle and Republican periods have been studied whether they have been minority or not. In this chapter also the current problems of Alevis have been assessed. A decision given by European Court of Human Rights, the report for Turkey prepared by European Commission

against Racism and Intolerance, progress reports by European Commission and the final report of Alevi initiatives have been evaluated as well.

Key Words

1. European Union
2. Alevis and Alevism
3. Minority Rights
4. The EU Progress Reports
5. Alevi Initiatives

